

Historia kolekcji
The history of the collection
rękopisów romańskich
of Romance manuscripts
z byłej Pruskiej
from the former
Biblioteki Państwowej
Preussische Staatsbibliothek
w Berlinie,
zu Berlin,
przechowywanych
kept
w Bibliotece
at the Jagiellonian Library
Jagiellońskiej
in Kraków –
w Krakowie –
the overall study
studium ogólne

Anna Rzepka, Roman Sosnowski, Piotr Tylus

2

e-Fibula

Kraków 2012

Historia kolekcji
The history of the collection
rękopisów
of Romance
romańskich
manuscripts
z byłej Pruskiej
from the former
Biblioteki Państwowej
Preussische Staatsbibliothek
w Berlinie,
zu Berlin,
przechowywanych
kept
w Bibliotece
at the Jagiellonian
Jagiellońskiej
Library
w Krakowie –
in Kraków –
studium ogólne
the overall study

Wydawca / Publisher: Wydział Filologiczny Uniwersytetu Jagiellońskiego
w Krakowie / Faculty of Philology, Jagiellonian University of Kraków, 2012

Recenzent / Reviewer: Prof. dr hab. Zdzisław Pietrzyk

Tłumaczenie / Translation: Łukasz Kiczko

Projekt i skład / Design and DTP: Marcin Klag

wydanie drugie poprawione i poszerzone

Revised and extended second edition

Wydanie pierwsze / First edition Kraków 2010

ISBN 978-83-62705-08-5

Copyright © by Anna Rzepka, Roman Sosnowski, Piotr Tylus,
Wydział Filologiczny UJ

Wydział Filologiczny Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie
ul. Gołębia 24, 31-007 Kraków, Poland
info.filg.uj.edu.pl/fibula

The history of the collection
of Romance manuscripts
from the former
Preussische Staatsbibliothek
zu Berlin,
kept
at the Jagiellonian Library
in Kraków –
the overall study

**Historia kolekcji
rękopisów romańskich
z byłej Pruskiej
Biblioteki Państwowej
w Berlinie,
przechowywanych
w Bibliotece
Jagiellońskiej
w Krakowie –
studium ogólne**

Anna Rzepka, Roman Sosnowski, Piotr Tylus

2

e-Fibula

seria *e-Fibula*
kierowana przez
R. Sosnowskiego
i P. Tylusa

Kraków 2012

e-Fibula headed by
R. Sosnowski
and P. Tylus

Spis treści

Wojenne „wędrowanie”	7
Zawartość kolekcji	11
Manuscripta gallica	15
Manuscripta italica	29
Manuscripta iberica (hispanica i lusitana)	40
Stare katalogi Biblioteki Królewskiej	60
Przykładowe historie obiektów indywidualnych	62
Ilustracje i komentarze	71
Podsumowanie	118

Contents

Wartime “wandering”	129
The contents of the collection	133
Manuscripta gallica	137
Manuscripta italica	153
Manuscripta iberica (hispanica and lusitana)	165
Historical catalogues of the Royal Library	185
Example histories of selected items	187
Pictures and coments	195
Conclusion	243

Wojenne „wędrowanie”

Zanim przejdziemy do ukazania na poziomie ogólnym, w jaki sposób tworzyła się kolekcja rękopisów romańskich w Bibliotece Królewskiej w Berlinie, a później w Pruskiej Bibliotece Państwowej – ta sama biblioteka funkcjonująca pod inną nazwą – chodzi tutaj jedynie o rękopisy przechowywane w księgozbiornie berlińskiej w Bibliotece Jagiellońskiej w Krakowie, tzw. „Berlince”, stanowiące przedmiot badań w ramach niniejszego projektu,¹ krótko przypomnimy jaką drogą i dlaczego „Berlinka” w Krakowie się znalazła. Otóż począwszy od roku 1941, w wyniku bombardowań Berlina przez siły alianckie, 41 konwojów ciężarówek wyjechało z Berlina, wywożąc najcenniejsze zbiory z Pruskiej Biblioteki Państwowej, w celu zdeponowania ich w zamkach, klasztorach i grotach, odpowiednio przygotowanych poza tym miastem. Być może wystarczyłaby wówczas jedna bomba, żeby skarby bezcenne dla kulturowego dziedzictwa Europy i świata zostały bezpowrotnie utracone. Część z tych zbiorów trafiła do zamku Fürstenstein (dzisiaj Książ), a potem, w 1943, do Grüssau (dzisiaj Krzeszów). Były to miejscowości należące wówczas

1 Szczegółowe historie ukazane są w opisach poszczególnych rękopisów, dostępnych na stronie internetowej polskiej grupy badawczej *Fibula*: info.filg.uj.edu.pl/fibula, oraz w książkach Piotra Tylusa, Romana Sosnowskiego i Jadwigi Miszańskiej.

do III Rzeszy, które stały się polskie po przesunięciu się granic w roku 1945. W wyniku II wojny światowej i porozumień zawartych w Poczdamie, które utworzyły nowy kształt Europy, tereny położone na zachód i północ od granicy Polski z 1939 r. stały się integralną częścią Państwa Polskiego. Były to, jak wiadomo, tzw. Ziemie zachodnie lub Ziemie Odzyskane. Zarządzeniem Ministra Oświaty z grudnia 1945, w sprawie zabezpieczenia księgozbiorów opuszczonych i porzuconych, powołano urząd Delegata Ministerstwa Oświaty do zabezpieczenia takich właśnie zbiorów na Ziemiach Odzyskanych, w tym m.in. na terenie Dolnego Śląska. Delegatem został dr Stanisław Sierotwiński. Księgozbiory odnalezione i zabezpieczone (ocalone być może przed zniszczeniem), w tym zbiory z Berlina, znajdujące się po wojnie na terenie Dolnego Śląska, przewożono najpierw do klasztorów oo. Misjonarzy i Dominikanów w Krakowie, a potem do Gmachu Biblioteki Jagiellońskiej,² w której mieściła się siedziba Delegata. Po likwidacji Delegatury w roku 1951, Ministerstwo Oświaty przekazało Bibliotece Jagiellońskiej, jako depozyt Skarbu Państwa, zbiory pochodzące z Pruskiej Biblioteki Państwowej w Berlinie. Ponieważ dobra te nie zostały skonfiskowane, lecz znalezione (już na terenie Polski), w związku z tym artykuł 56 międzynarodowej konwencji haskiej nie ma tutaj zastosowania. Zgodnie z prawem, zbiory te są obecnie własnością Skarbu Państwa Polskiego, a Biblioteka Jagiellońska – ich depozytariuszem. Kilkakrotnie już zostało przez nas podkreślone, że rolą naukowca nie jest ustosunkowywanie się do kwestii dyplomatycznych. W obecnej sytuacji, najlepszym rozwiązaniem jest prowadzenie badań nad tą kolekcją, w celu podzielenia się wiedzą o niej z polską i międzynarodową społecznością uczonych, a także z wszystkimi miłośnikami starych książek, zainteresowanych tą tematyką, co też uczyniliśmy w wyniku realizacji projektu. Wracając jeszcze do losów wojennych tej kolekcji, na uwagę zasługuje fakt, że być może „opatrznościowo” Niemcy przewieźli tę kolekcję z Książa do Krzeszowa, ponieważ zamek w Książu, wiosną 1945 został spalony przez Armię Czerwoną, i dzisiaj tego księgozbioru by nie było. I być może „opatrznościowo” dr S. Sierotwiński znalazł tę kolekcję i ocalił.

2 Odnośnie szczegółów patrz Zdzisław PIETRZYK, „Zbiory z byłej Pruskiej Biblioteki Państwowej w Bibliotece Jagiellońskiej”, in *Alma Mater* 100 (2008), s. 15.

Poniżej znajduje się tabela ukazująca obecne miejsca przechowywania rękopisów romańskich, zawartych w zbiorach Pruskiej Biblioteki Państwowej w 1939 roku, z uwzględnieniem strat wojennych (kolekcje: Manuscripta Gallica, Manuscripta Italica, Manuscripta Hispanica i Lusitana)³:

Gallica in folio	gall. fol.	Italica in folio	ital. fol.
w Berlinie	1-120, 226, 234-272, 274-281	w Berlinie	1-47, 47a, 50, 58-133, 136, 140, 141, 152, 159-161, 170, 172, 175-180
w Krakowie	121-126, 128-141, 144-147, 150-153, 155, 157-159, 162-167, 169-176, 178-190, 192-197, 199-206, 208-211, 214-218, 221, 223, 224, 227-233	w Krakowie	48, 49, 51-57, 134, 135, 137-139, 142-151, 153-158, 162-169, 171, 173, 174
zaginione podczas wojny lub w innych bibliotekach	142, 142a, 148, 149, 154, 168, 177, 191, 198, 212, 213, 219, 220, 225	zaginione podczas wojny lub w innych bibliotekach	-
Gallica in quarto	gall. quart.	Italica in quarto	ital. quart.
w Berlinie	48, 56-77, 80, 93, 94, 103, 114, 117, 121, 122, 160-188	w Berlinie	26, 79, 87-97
w Krakowie	1-20, 22-34, 36-43, 45, 46, 49, 50, 52-55, 78, 79, 81-92, 95-102, 104-113, 115, 116, 118-120, 123-159	w Krakowie	1-25, 27-53, 56-60, 62-69, 71-78, 80-86
zaginione podczas wojny lub w innych bibliotekach	21, 44, 47, 51	zaginione podczas wojny lub w innych bibliotekach	54, 55, 61, 70
Gallica in octavo	gall. oct.	Italica in octavo	ital. oct.
w Berlinie	41, 45-126	w Berlinie	18-23
w Krakowie	1-20, 22-25, 29, 32, 35, 37, 38, 43	w Krakowie	1-15
zaginione podczas wojny lub w innych bibliotekach	21, 26-28, 30, 31, 33, 36, 39, 40, 42, 44	zaginione podczas wojny lub w innych bibliotekach	-

3 Na podstawie informacji ze strony internetowej Staatsbibliothek zu Berlin Preussischer Kulturbesitz: <http://staatsbibliothek-berlin.de/handschriftenabteilung/>

Hispanica in folio	hisp. fol.	Lusitana in folio	lus. fol.
w Berlinie	38-42	w Berlinie	-
w Krakowie	1-10, 12-18, 20, 21, 23-37	w Krakowie	1,3
zaginione podczas wojny lub w innych bibliotekach	22	zaginione podczas wojny lub w innych bibliotekach	2
Hispanica in quarto	hisp. quart.	Lusitana in quarto	lus. quart.
w Berlinie	79-80	w Berlinie	-
w Krakowie	1-78	w Krakowie	1
zaginione podczas wojny lub w innych bibliotekach	-	zaginione podczas wojny lub w innych bibliotekach	-
Hispanica in octavo	hisp. oct.	Lusitana in octavo	lus. oct.
w Berlinie	4-6	w Berlinie	-
w Krakowie	1-3	w Krakowie	-
zaginione podczas wojny lub w innych bibliotekach	-	zaginione podczas wojny lub w innych bibliotekach	-

.....
[recherche-und-ressourcen/abendlaendische-handschriften/bestandsuebersicht.html](#) oraz informacji własnych.

Ciekawostką jest fakt, że na tejsze stronie rękopisy „Berlinki” krakowskiej figurują jako rękopisy przechowywane w Krakowie, tymczasem jeden francuski rękopis średniowieczny przechowywany w Bibliothèque nationale de France – co jest prawdą powszechnie znaną w środowisku – figuruje jako strata wojenna.

Zawartość kolekcji

Krótko przypomnijmy, na poziomie ogólnym,⁴ jaka jest zawartość kolekcji rękopisów romańskich, w księgozbiornie berlińskim, przechowywanym w Bibliotece Jagiellońskiej. Chodzi o rękopisy spisane po francusku, włosku, hiszpańsku, katalońsku i portugalsku.

Owa kolekcja zawiera często zabytki unikatowe dla kultury światowej, pod względem tekstologicznym, a także ikonograficznym. Są to rękopisy powstałe na przestrzeni wielu wieków: od średniowiecza po wiek XX, dość liczne.

Jej charakter jest bardzo różnorodny. Zbiór francuskich rękopisów nowożytnych i współczesnych, obejmujący obiekty od XVI do XX wieku,⁵ zawiera

4 Szczegóły dostępne na stronie internetowej grupy badawczej *Fibula*: info.filg.uj.edu.pl/fibula (patrz przypis 1).

5 Francuskie rękopisy średniowieczne w 'Berlince' krakowskiej zostały wcześniej opracowane przez Piotra Tylusa – patrz *Les manuscrits médiévaux français et occitans de la Preussische Staatsbibliothek et de la Staatsbibliothek zu Berlin Preussischer Kulturbesitz*, décrits par Dominique STUTZMANN et Piotr TYLUS, Harrassowitz Verlag, Wiesbaden 2007. Ten niezrozumiały tytuł, na który Piotr Tylus nie miał wpływu (grant był niemiecki), wymaga kilku słów komentarza: otóż rękopisy z „Preussische Staatsbibliothek zu Berlin” to te, które znajdują się obecnie w Krakowie, ponieważ pochodzą ze Staatsbibliothek zu Berlin Preussischer Kulturbesitz, która wówczas nosiła nazwę „Preussische Staatsbibliothek zu Berlin”, a druga część tego tytułu oznacza rękopisy przechowywane dzisiaj

m.in. traktaty filozoficzne, dzieła Voltaira, D'Alemberta, Wolffa, dokumenty wojenne, np. z kampanii napoleońskich, opracowania historiograficzne, dotyczące tak historii lokalnej jak i powszechnej (czasem od zarania dziejów, o charakterze na wpół legendarnym), pamiętniki, dokumenty heraldyczne, bardzo interesujące dla Polaków opisy dworu króla polskiego oraz Sejmu, z okresu przedrozbiorowego, czy też interesujące dla Niemców opisy dworu pruskiego widzianego oczyma dyplomatów francuskich. Bardzo ważne są również dzienniki z podróży do krajów egzotycznych (XVI-XVII w.) oraz opisy geograficzne, dzieła moralizatorskie, dydaktyczne, dające obraz mentalności minionych epok oraz jej rozwoju. Obecne są także osiemnastowieczne księgi dotyczące spraw królestwa Francji, plany bitew, dawne traktaty militarne i naukowe (matematyczne, chemiczne, fizyczne, inżynierskie, medyczne, w tym weterynaryjne, dotyczące sztuki leczenia koni), traktaty poświęcone grze w szachy, zbiory kopii listów, księga przysłów z XVI wieku, książki kucharskie (XVI-XIX w.), ciekawe tak od strony kulturowej jak i językoznawczej. W księgozbiornie obecne są nie tylko kopie, lecz także autografy, wykonane przez autorów lub pod ich nadzorem.⁶

Znaczna część rękopisów włoskich to teksty literackie, np. Boccaccio (*Filostrato*, *Elegia di Madonna Fiammetta*), Brunetto Latini (fragment *Tesoretto*), piętnastowieczne biografie Dantego i Petrarcki autorstwa Leonarda Bruniego z Arezzo; trzynasto-, czternasto- i piętnastowieczne tłumaczenia dzieł łacińskich na język włoski, np. *De Consolatione philosophiae* Boecjusza, *Historia de preliis*, komentarze do dzieł literackich, np. komentarz do Raju Dantego autorstwa Benvenuto d'Imola. Wśród rękopisów włoskich znaleźć można także pasje oraz traktaty religijne autorstwa np. Domenico Cavalca i Simone Fidati da Cascia. Spora część rękopisów średniowiecznych to traktaty medyczne i weterynaryjne. Wiele rękopisów włoskich, zarówno średniowiecznych jak i późniejszych, ma charakter historyczno-polityczny (kroniki, traktaty, dzienniki podróży, relacje dyplomatyczne, porady dla władców, herbarze); wśród nich piętnastowieczny rękopis kroniki Giovanniego Villaniego, piętnastowieczne i szes-

.....
w Berlinie – szkoda, że taka książka przykuwa uwagę czytelników ze względu na swój niezrozumiały tytuł; wprowadzenie Biblioteki Jagiellońskiej do tytułu uczyniłoby go bardziej czytelnym i oddawałoby rzeczywistość.

6 Ta sama uwaga dotyczy także rękopisów włoskich oraz iberyjskich, o których poniżej.

nastowieczne kroniki weneckie oraz herbarze⁷, piętnastowieczna kronika Padwy⁸, dzieła Tommasa Campanelli i Giordana Bruna. Ciekawą grupą są też teksty włoskie powstałe w Austrii i związane z życiem muzycznym Wiednia w XVII i XVIII wieku.

W kolekcji rękopisów iberyjskich, zgodnie z kryterium językowym, wyróżniamy trzy zasadnicze grupy: dominującą liczebnie grupę hiszpańską oraz rysujące się na jej tle jako znacznie skromniejsze pod względem ilości obiektów grupy manuskryptów katalońskich i portugalskich. Ponadto wśród rękopisów iberyjskich odnajdujemy teksty spisane w innych językach romańskich (francuski, włoski) lub w języku łacińskim, tematycznie wiążące się z Hiszpanią i krajami hiszpańskojęzycznymi. Stanowią one niewielkie zbiory złożone z kilku lub kilkunastu manuskryptów o zróżnicowanej wartości tekstologicznej.⁹ Najstarsze księgi w kolekcji swoją historią sięgają średniowiecza (piętnastowieczne rękopisy katalońskie oraz jeden hiszpański), najmłodsze zaś, przypisane w bibliotecznym rejestrze nabytków do grupy określanej wspólnym mianem „Spanisches Theater”, liczą blisko sto lat, powstały bowiem w pierwszych dekadach XX wieku. W księgozbiornie przeważają szeroko pojęte manuskrypty historyczne (m.in. odpisy kronik, sprawozdania i inne dokumenty sporządzone przez wysokich urzędników oraz dyplomatów, listy, diariusze, świadectwa nadania tytułów szlacheckich, kopie testamentów królewskich), znaczna część to także rękopisy literackie, w tym przede wszystkim sztuki teatralne (głównie tzw. *teatro breve* z XVII-XVIII wieku), wyraźnie na dalszym planie zaś sytuują się dzieła o charakterze i treściach naukowych. Uwagę przyciągają nazwiska autorów, stawianych w rzędzie najwybitniejszych postaci w dziejach literatur iberyjskich: Ramón Llull, Święty Jan od Krzyża, Francisco de Quevedo, Pedro Calderón de la Barca czy Lope de Vega, a także tytuły dzieł, które uznawane są współcześnie

7 O herbarzach ze zbiorów 'Berlinki' w Krakowie pisze Magdalena BARTKOWIAK-LERCH, „Venetian books of heraldry in the Berlin collection at the Jagellonian Library”, in *Fibula* 2/2009 (3), ss. 7-20.

8 O tej kronice padewskiej rodu Da Carrara cf. Roman SOSNOWSKI, „A recovered copy of *Cronaca Carrarese*”, in *Fibula* 2/2009 (3), ss. 39-50.

9 Przykładowo: siedemnastowieczna poezja w języku włoskim (ms. hisp. fol. 7a), iluminowany rękopis łacińsko-kataloński z XV wieku zatytułowany *Liber precum latine et catalonice* (ms. hisp. quart. 24), czy dokumenty w języku francuskim na temat kampanii napoleońskiej na Półwyspie Iberyjskim w rękopisie hisp. fol. 14.

za najważniejsze zabytki i osiągnięcia literackie twórców iberyjskich, jak średniowieczny zbiór liryki galicyjsko-portugalskiej *Cancioneiro da Ajuda*. Wśród rękopisów iluminowanych wyróżniają się dwa oryginalne dokumenty genealogiczne z XVI i XVII wieku, charakteryzujące się specyficznym stylem ikonograficznym, właściwym hiszpańskim dokumentom urzędowym z tego okresu. ¶

Manuscripta gallica

Rękopisy francuskie, podobnie jak włoskie i iberyjskie, „wędrowały” do Biblioteki Królewskiej w Berlinie (Königliche Bibliothek zu Berlin), później do Pruskiej Biblioteki Państwowej (Preussische Staatsbibliothek zu Berlin), w różnoraki sposób. Znaczącą grupę stanowią rękopisy ze zbiorów prywatnych, z kolekcji bibliofilskich. Pojawiają się tutaj różne nazwiska. Zaczniemy od tych najbardziej znanych.

Jak wiadomo, w roku 1887 Biblioteka Królewska w Berlinie zakupiła znaczącą część kolekcji słynnego bibliofila angielskiego, Thomasa Phillippsa (1792-1872), w której znajdowało się wiele cennych francuskich rękopisów średniowiecznych. Ich sygnatury są wyposażone w element *Phill.* i jako takie funkcjonują w dzisiejszej Staatsbibliothek zu Berlin Preussischer Kulturbesitz: rękopisy pochodzące z tego zakupu pozostały w Berlinie. Natomiast, w trakcie naszych badań okazało się, że część rękopisów w ‘Berlince’ krakowskiej, których sygnatury nie są zaopatrzone w element *Phill.*, lecz zwyczajnie, jak we wszystkich przypadkach, w element *Gall.*, pochodzi właśnie z kolekcji Sira Thomasa Phillippsa, lecz trafiły one do Biblioteki Królewskiej w Berlinie w inny sposób niż wspomniana powyżej grupa rękopisów. Są to rękopisy o sygnaturach gall. quart. 123-132. Mamy tutaj do czynienia z dwiema grupami tekstów. Pierwsza to rękopisy gall. quart. 123-128, druga – gall. quart. 129-132. W grupie pierwszej znajdujemy sześć tomów zbioru piosenek i wodewili (*Recueil de*

chansons choisies en vaudevilles pour servir à l'histoire anecdotique) z pierwszej połowy XVIII w. Są one zaopatrzone w sygnaturę z wcześniejszej kolekcji *Phillipps MS 5793*. Zostały sprzedane na aukcji w kwietniu 1903¹⁰ antykwariuszowi z Lipska, Karlowi von Hiersemannowi, który zaraz potem sprzedał je Bibliotece Królewskiej w Berlinie: wpisane do rejestru akcesji tejże 1 grudnia 1904. Tą samą drogą trafiły do tej biblioteki rękopisy gall. quart. 129-132, powstałe w podobnym czasie, które zawierają również wodewile i piosenki, ilustrujące wydarzenia historyczne (*Recueil de vaudevilles et autres pièces servant à l'histoire du temps*), wpisane do rejestru akcesji 16 stycznia 1905. Zawierają one pieczęć z napisem: *Sir T. P [Middle Hill]*, której towarzyszy sygnatura 842. Middle Hill było pierwszym miejscem, w którym znajdowała się kolekcja Thomasa Phillippsa, przeniesiona w roku 1862 do Cheltenham.

Innym obcym kolekcjonerem, którego książki wzbogaciły kolekcję rękopisów romańskich w Bibliotece Królewskiej w Berlinie był hrabia Etienne de Méjan, słynny francuski bibliofil, który zmarł w roku 1846.¹¹ Wśród rękopisów francuskich są to gall. fol. 171 (*Philippiques* Lagrange-Chancela i inne teksty poetyckie) i gall. oct. 19 (*Esquisse de faits pour servir à l'histoire du Prince Eugène*) – obydwa noszą ekslibrisy hrabiego: *BIBLIOTHEK DE M^r. LE COMTE E. DE MEJAN* (gall. fol. 171)¹² i *Ex Bibl. Mejan* (gall. oct. 19), i są wyposażone w piękne oprawy, jako że hrabia de Méjan przywiązywał dużą wagę do aspektu estetycznego swoich książek. Po śmierci hrabiego jego księgozbiór został wystawiony na sprzedaż, co wzbudziło duże zainteresowanie np. British Museum, czy króla Bawarii. Ostatecznie całą kolekcję zakupił król pruski Fryderyk Wilhelm IV (1795-1861), w roku 1847, za kwotę 64 000 talarów, i natychmiast przekazał ją Bibliotece Królewskiej w Berlinie – obydwa rękopisy zawierają etykietkę z następującym napisem: *DONUM / FRIDERICI WILHELMI IV. / REGIS AUGUSTISSIMI / DIE 15. SEPT. 1847. / EX BIBLIOTHECA STEPH. MEJAN / COMITIS.*¹³

10 Cf. *Bibliotheca Phillipica : Catalogue of a further portion of the classical, historical, topographical, genealogical, and other manuscripts and autograph letters of the late Sir Thomas Phillipps [...] which will be sold by auction by Sotheby, Wilkinson & Hodge, [...] on Monday, 27th day of April, 1903.*

11 Odnośnie tego kolekcjonera i jego zbiorów cf. *Verzeichniss von Incunabeln, Aldinen, Etiennes, Elzeviren und andern werthvollen Werken...aus der Königlichen und der Mejan'schen Bibliothek*, W. Hertz, Berlin 1851.

12 Ze względu na niemiecką formę *Bibliothek*, notatka została z pewnością dodana już w Berlinie.

13 Włoski rękopis o sygnaturze ital. quart. 24 posiada tę samą historię.

Innym francuskim kolekcjonerem, którego książki zasiliły zbiory berlińskie był Charles Gérard (de Colmar). Znamiennym jest fakt, że jego rękopisy zawierające kopie wielu starych memoriałów i dokumentów dotyczących historii Alzacji, trafiły do Berlina w roku 1867, czyli niedługo przed wojną francusko-pruską 1870-1871. Jest to dziewięć następujących rękopisów: gall. fol. 192-194, gall. quart. 97-100, gall. quart. 102, gall. oct. 24.¹⁴ Wszystkie zawierają informację o proveniencji, następującej treści: *BIBLIOTHECA REGIA BEROLINENSIS. / DONO / WILHELMI / REGIS AUGUSTISSIMI / D. XVIII. IUN. A. MDCCCLXVII. / EX BIBLIOTHECA ALSATICA / D. GERARDI / COLUMBARIENSIS*. Najpierw trafiły zatem w ręce króla pruskiego Wilhelma I (1797-1888), który natychmiast przekazał je Bibliotece Królewskiej. Prawie wszystkie posiadają numery akcesji do tejże, nawiązujące do ich alzackiego właściciela, Charlesa Gérarda: *Gér. 317* (gall. fol. 192), *Gér. 2185* (gall. fol. 193), *Gér. 113* (gall. quart. 97), *Gér. 214* (gall. quart. 98), *Gér. 510* (gall. quart. 99), oraz *Gér. 1232* (gall. quart. 100). W rejestrze akcesji tej biblioteki znajduje się następująca informacja o ich proveniencji: „Elsässische Büchersammlung d. Advocaten [Charles] Gérard”. Charles-Alexandre-Claude Gérard urodził się w Longwy (Moselle), 24 stycznia 1814, a zmarł w Nancy, 24 sierpnia 1877. Nie był Alzatzczykiem z pochodzenia, lecz z serca. Jego rodzina zamieszkała w Colmarze, kiedy Charles miał dwa lata. Po aneksji Alzacji, osiedlił się w Nancy, w roku 1872. Był jednym z najbardziej cenionych adwokatów w Colmarze, politykiem i literatem, wielkim miłośnikiem Alzacji, kolekcjonerem świadectw głównie o jej przeszłości.¹⁵ W Staatsbibliothek zu Berlin Preussischer Kulturbesitz znajduje się dzisiaj rękopiśmienny katalog biblioteki Charlesa Gérarda: Cat. A. 464/35.

Dużą ciekawostką z polskiego punktu widzenia jest fakt, że jeden rękopis francuski pochodzi ze zbiorów pewnej polskiej rodziny arystokratycznej, i choć jest to zaledwie jeden egzemplarz, właśnie z polskich powodów należy tutaj o nim wspomnieć: chodzi o rękopis gall. quart. 119, zawierający *Portraits des ministres de la Cour du Roi de Pologne et Electeur de Saxe* („Portrety Ministrów dworu króla polskiego i elektora Saksonii”), autorstwa

14 Odnośnie tej grupy rękopisów patrz Piotr TYLUS, „Alsatian manuscripts in the Berlin Collection of the Jagiellonian Library”, in *Fibula* 2/2010 (5), ss. 52-57.

15 Cf. Edouard SITZMANN, *Dictionnaire de biographie des hommes célèbres de l'Alsace*, tome I, Editions du Palais Royal, Paris 1973 [réimpression], ss. 584-585; zob. także *Dictionnaire critique des historiens de l'art actifs en France de la Révolution à la Première Guerre Mondiale*, INHA, 2009.

Johanna Friedricha von Wolfframsdorf – osiemnastowieczny rękopis, dość starannie wykonany, zaopatrzony w pieczęć z następującym napisem: *KSIĘGOZBIÓR ORDYNACJI RYDZYŃSKIEJ*. Otóż egzemplarz ten należał do książąt Sułkowskich. Rydzyna znajduje się w rejonie Poznania, na terytorium ówczesnego zaboru pruskiego. Natomiast rękopis przechowywany był w Lesznie. Zważywszy na fakt, że został wpisany do berlińskiego rejestru akcesji 11 grudnia 1897, opuścił on bibliotekę Ordynacji Rydzyńskiej za czasów ostatniego Ordynata, Antoniego Stanisława Sułkowskiego, zmarłego w roku 1909. Trudno powiedzieć, czy został zakupiony od księcia Sułkowskiego, czy też nabyty inną drogą. Katalog akcesji Biblioteki Królewskiej, pod numerem 1897. 71 precyzuje jedynie, że był zakupiony przez Dyрекcję, należał do księcia Sułkowskiego i został zaferowany do sprzedaży, wraz z czterema innymi rękopisami,¹⁶ przez Valentina von Bismarck. Nie wiadomo, natomiast, jaką drogą von Bismarck wszedł w ich posiadanie.

Oczywiście, najliczniej reprezentowani są bibliofile niemieccy wśród tych, których książki rękopiśmienne zasiliły zbiory Biblioteki Królewskiej w Berlinie. Na pierwszym miejscu należy wymienić królów pruskich. Jak wiadomo, obecna Staatsbibliothek zu Berlin Preussischer Kulturbesitz została założona w 1661 roku przez Fryderyka Wilhelma von Brandenburg jako biblioteka książęco-elektorska, przemianowana, w roku 1701, przez Fryderyka I Pruskiego, na Bibliotekę Królewską. Od samego początku istnienia tej biblioteki znajdował się w niej zbiór rękopisów francuskich. Fryderyk Wilhelm posiadał dwa rękopisy średniowieczne zawierające element *gall.*, obydwa znajdują się w Krakowie. Jeden z nich jest bogato iluminowany i być może ze względu na iluminację książę-elektor chciał mieć ten rękopis – jest to *gall. fol. 131* (opis pogrzebu Anny z Bretanii, autorstwa Piotra Choque). Drugi rękopis, który stanowił podstawę kolekcji francuskich rękopisów średniowiecznych w tym księgozbiornie, to *gall. oct. 1* – jest to skrót kronik francuskich: *Abrégé des Chroniques de France* Noël de Fribois, ukończonych w roku 1459 (owe kroniki obejmują okres od rzekomego pochodzenia trojańskiego Francuzów do roku 1383). W pierwotnej kolekcji berlińskiej był także trzeci rękopis, który należy tutaj wymienić: *lat. quart. 70*, ale znajdują się w nim przede wszystkim teksty łacińskie i jedynie

16 Są to dwa inne rękopisy francuskie, które nie znajdują się w 'Berlinie' krakowskiej: *gall. oct. 31* i *gall. fol. 213*, oraz dwa rękopisy w językach innych niż romańskie: *slav. fol. 35* i *germ. fol. 1178*.

dwa teksty francuskie, między innymi wytłumaczenie znaczenia snów. Książę-elektor posiadał także rękopisy francuskie nowożytny, wszystkie sygnatury gall. fol. od 1 do 120, ale żaden z nich nie znajduje się w Krakowie, ponieważ sygnatury krakowskie, w przypadku rękopisów nowożytnych, rozpoczynają się od gall. fol. 121. Zatem francuskie rękopisy nowożytny przechowywane dzisiaj w Krakowie nie leżą u samych podstaw tej kolekcji. Jeśli chodzi o późniejszych władców Prus, wspomnieliśmy powyżej Fryderyka Wilhelma IV i Wilhelma I, którzy wzbogacili zbiór rękopisów francuskich. Należy także wymienić tutaj Fryderyka Wilhelma III (1770-1840),¹⁷ od którego pochodzą następujące rękopisy francuskie: gall. fol. 167 (wpisany do rejestru akcesji Biblioteki Królewskiej 26 października 1844), gall. fol. 169 (wpisany do rejestru akcesji 11 lutego 1847), gall. fol. 170 (wpisany do rejestru akcesji 21 grudnia 1846), gall. quart. 79 (wpisany do rejestru akcesji 29 października 1844), gall. quart. 81 (wpisany do rejestru akcesji 11 lutego 1847), gall. oct. 14 (wpisany do rejestru akcesji 7 grudnia 1844). Prawie wszystkie wymienione tutaj rękopisy są godne zainteresowań władcy: traktaty militarne lub innego rodzaju teksty związane z kwestiami wojskowymi (gall. fol. 167, gall. quart. 79, gall. oct. 14) i traktaty poświęcone grze w szachy (gall. fol. 169, gall. quart. 81). Dwa rękopisy francuskie: gall. fol. 134 i 135 pochodzą z kolekcji Karla Emila (1655-1674), syna Fryderyka Wilhelma; na rękopisie gall. fol. 135, ów książę złożył swój podpis, umieszczając jednocześnie datę: *Carolus Aemilius 1668*. Obydwa rękopisy zawierają ten sam tekst: *La Milice moderne* autorstwa księcia De Beaufort.

Bardzo znaną kolekcją, tym razem nie królewską ani książęcą, lecz hrabiowską, o znacznie dłuższej tradycji niż np. księgozbiór Phillippsa, jest biblioteka hrabiów von Starhemberg, z której pochodzi wiele omawianych rękopisów 'Berlinki'. Znajdujemy tutaj wyjątkowo cenne obiekty, np. gall. fol. 211,¹⁸ lecz także te mniej luksusowe interesowały rodzinę von Starhem-

17 Odnośnie Fryderyka Wilhelma II cf. infra.

18 Powstały we Flandrii burgundzkiej, po roku 1486, egzemplarz papierowy choć bardzo starannie wykonany, jedyna zachowana kopia francuskiego tłumaczenia *De dictis et factis Alphonsi regis* [„O słowach i czynach króla Alfonsa”]; autorem oryginału łacińskiego był Antonio Beccadelli, znany jako Panormitanus, komentarz do dzieła napisał Aeneas Silvius Piccolomini (przyszły papież Pius II); autor tłumaczenia: Jean L'Orfèvre, sługa księcia burgundzkiego Filipa Dobrego; pierwszym właścicielem rękopisu był znany bibliofil Charles de Croy, hrabia, potem książę Chimay.

berg, a potem Dyрекcyję Biblioteki Królewskiej w Berlinie – są to np. rękopisy gall. quart. 111-112 (obydwa zawierają pisma Johanna Josepha Jörgera), gall. quart. 113 (traktat o sztuce fortyfikacji) i gall. oct. 29 (fragmenty *L'homme content ou la conduite du sage enseignant l'art de bien vivre* Jeana-Pugeta de la Serre).¹⁹ Niektóre rękopisy z tej grupy zawierają ekslibris Henryka Wilhelma von Starhemberg (1593-1675): *Ex libris Ill(ustrissimi) et Excell(entissimi) D(omini) D(omini) Henrici Guilielmi S(acri) R(omani) I(mperii) Comitiss(a)d Staremberg* [Z ksiąg Najjaśniejszego i Najznakomitszego Pana Henryka Wilhelma, hrabiego Świętego Cesarstwa Rzymskiego w Starhembergu]. Znamienny jest fakt, że w niektórych ekslibrisach brakuje wzmianki o tytule hrabiego Świętego Cesarstwa Rzymskiego, który Henryk Wilhelm posiadał, ale dopiero od roku 1643, co pozwala stwierdzić, czy dany rękopis znalazł się w jego zbiorach przed tą datą, czy też po niej.

Pozostałe kodeksy pochodzą z prywatnych kolekcji znacznie skromniejszych. Cztery rękopisy francuskie trafiły do biblioteki berlińskiej z księgozbioru Christiana Quixa, mieszkającego w Aachen, zmarłego w 1846, którego kolekcja przeszła w roku 1847 do tejże biblioteki. Są to następujące rękopisy: gall. fol. 172-174 i 223. W Staatsbibliothek zu Berlin Preussischer Kulturbesitz znajduje się rękopiśmienny katalog Bibliotheca Quixiana: Cat. A. 484. Christian Quix był historykiem i wymienione tutaj obiekty przekazują kopie różnych dokumentów, posiadających wartość dla badań historycznych.

Pięć egzemplarzy stanowi francuskie książki kucharskie. Cztery spośród nich występują w jednym ciągu inwentarzowym: sygnatury gall. quart. od 143 do 146, piąty to gall. fol. 220. Wszystkie rękopisy zostały wpisane do katalogu akcesji 8 lutego 1916, z wyjątkiem gall. quart. 146: wpisany 21 lutego tego samego roku. Nie znajdujemy krótkich opisów tych rękopisów w katalogu

19 Także niektóre rękopisy włoskie pochodzą z tego źródła: ital. quart. 53 i 56.

Lemma,²⁰ ani jakichkolwiek innych wzmianek o nich.²¹ Pierwotnie, wymienione obiekty znajdowały się w jednej kolekcji : zawierają wcześniejsze sygnatury, zapisane jedną ręką, dodatkowo są to numery występujące jeden po drugim: *Fr. 87, Fr. 88, Fr. 89, Fr. 90 i Fr. 91*.²² Ponadto, wszystkie egzemplarze, na przedniej wyklejce, zawierają etykietkę z herbem i ekslibrisem bibliofila Dr. Georga Freunda, i wspomniane powyżej sygnatury są numerami inwentarzowymi jego kolekcji, spisanymi prawdopodobnie jego ręką. Oprawy owych rękopisów są do siebie podobne, z wyjątkiem rękopisu gall. quart. 146, posiadającego oprawę pergaminową, ze skrzydełkiem. W przypadku rękopisów gall. quart. 144-145 oprawa jest prawie identyczna, lecz zapewne nie sprawił tego przypadek, ponieważ zawierają one jeden i ten sam tekst, i być może były wykonane w tej samej pracowni. Nic nie wskazuje na to, żeby historia tych rękopisów była jednakowa (z wyjątkiem rękopisów gall. quart. 144-145), zanim znalazły się one w księgozbiorze Dr. Georga Freunda. W Staatsbibliothek zu Berlin Preussischer Kulturbesitz znajduje się katalog rękopiśmienny jego kolekcji: Cat. A. 516.

Dwa rękopisy francuskie pochodzą z księgozbioru znanego kaznodziei protestanckiego o nazwisku Friedrich Jacob Roloff (1721-1788): gall. fol. 141 (*Actes des synodes des églises réformées de France 1594-1660*) i gall. quart. 33 (*Diatribes du Docteur Akakia, Medecin du Pape Voltaire'a*), o czym informują ekslibrisy w nich zawarte: *Ex bibl. Frid. Jac Roloff*: (gall. fol. 141) i *Ex bibl. Jac. Roloff* (gall. quart. 33). Istnieje kompletny katalog kolekcji Roloffa: F. S. Augustin, *Bibliotheca Roloffiana*, J. F. Unger, Berlin 1789. Po śmierci Roloffa jego kolekcja została zakupiona w całości przez Fryderyka Wilhelma II. Kiedy tenże

-
- 20 Katalog Lemma został opublikowany w Berlinie w roku 1918 (Siegfried LEMM, *Mitteilungen aus der Königlichen Bibliothek*, herausgegeben von der Generalverwaltung, IV : *Kurzes Verzeichnis der romanischen Handschriften*), można byłoby, więc, się spodziewać, że rękopisy, które trafiły do Biblioteki Królewskiej w Berlinie w roku 1916, powinny być wzięte pod uwagę przez tego badacza. W owym czasie, jednak, Lemmowi nie było już dane pracować nad rękopisami, ponieważ walczył w okopach I wojny światowej, w wyniku której zginął. Wspomniany katalog, a w zasadzie jedynie inwentarz, bardzo skąpy w informacje, ukazał się pośmiertnie. Zgodnie z projektem autora miał on być zaczątkiem wielkiego i szczegółowego katalogu, który nigdy nie powstał. Można powiedzieć, że pragnienie Lemma zostało obecnie zrealizowane przez grupę *Fibula*.
- 21 Wyjątek stanowi artykuł Piotra Tylusa, „Cookery books among the French manuscripts in the Jagiellonian Library Berlin Collection in Kraków”, in *Fibula* 1/2009 (2), ss. 43-52.
- 22 Dla odpowiadających sobie sukcesywnie obecnych sygnatur.

umarł, przeszła ona, w roku 1797, do Biblioteki Królewskiej.²³

Rękopis o sygnaturze gall. oct. 4, zawierający *L'exercice de la picque*, pochodzi z kolekcji osoby o nazwisku Maximilian August Gans Edler Herr zu Putlitz (urodzony w 1605).

W rękopisie gall. quart. 45, stanowiącym bardzo ciekawy egzemplarz, zawierający katalog medali starożytnych, głównie rzymskich, znajduje się nota *Moehsen* – chodzi pewnie o Johanna Carla Wilhelma Moehsena / Möhsena (1722-1795). Biblioteka lekarza Möhsena, który był także bibliofilem i numizmatykiem, została zakupiona przez bibliotekę berlińską w roku 1796: ok. 6500 woluminów i ok. 800 map, co kosztowało 3000 talarów.²⁴

W rękopisie gall. oct. 37, zawierającym dziennik pewnego pastora protestanckiego, znajdujemy *EX LIBRIS GVILELMI ERMAN* – chodzi o Wilhelma Ermana, profesora w Bonn.

Dwa osiemnastowieczne rękopisy medyczne: gall. quart. 52 i gall. quart. 90 pochodzą z kolekcji Karla Asmunda Rudolpha (1771-1832), profesora na Uniwersytecie w Greifswaldzie – ten drugi stanowi prawdopodobnie autograf spisany przez Rudolpha. Jego biblioteka została zakupiona dla zbiorów Biblioteki Królewskiej w 1833 r. W dzisiejszej Staatsbibliothek zu Berlin Preussischer Kulturbesitz, jest dostępny jej katalog: Cat. A. 416, obejmujący cały zbiór (ponad 15 000 książek).

W rękopisach gall. quart. 9-10 znajdujemy drukowany ekslibris: *Ex / libris / Viri Venerabilis / GOTTL. ERN. SCHMID / Sacror. Antist. Berol. / Regiae Bibliothecae / Dono / aut / minus commendabilium exemplorum / Permutationi / oblatis / MDCCCIII*. Chodzi o berlińskiego pastora protestanckiego o nazwisku Gottlieb Ernest Schmid (1727-1814), członka Geheime Mitwochgesellschaft w Berlinie, sympatyzującego z Oświeceniem – nie dziwi więc jego zainteresowanie dla pism teologicznych Marie Huber, zawartych w obydwu rękopisach, uważanej za prekursorkę protestantyzmu liberalnego. Ten sam ekslibris znajduje się dzisiaj w wielu innych książkach w Staatsbibliothek zu Berlin Preussischer Kulturbesitz, przekazanych Bibliotece Królewskiej przez Schmida w 1803 r.²⁵

23 Cf. Friedrich WILKEN, *Geschichte der Königlichen Bibliothek zu Berlin*, Berlin 1828, s. 114.

24 Ta sama nota *Moehsen* znajduje się także we włoskim rękopisie ital. fol. 52, zawierającym 51 malowideł przedstawiających rodzaje marmuru.

25 Cf. Fr. Wilken, *Geschichte ...*, *op. cit.*, s. 155.

Dwa rękopisy: gall. quart. 25-26 (kopie *Lettres à Mr La Croze*), zawierają bardzo bogaty ekslibris, przedstawiający czytelnię biblioteki, a w niej studentów, powyżej napis: *DULCES ANTE OMNIA MUSAE*, poniżej inny: *DEUS NOBIS HAEC OTIA PECIT*, ze wskazaniem właściciela: *C. S. IORDANI, ET AMICORUM*. Ten sam ekslibris znajduje się w rękopisach przechowywanych obecnie w różnych bibliotekach, np. na Uniwersytecie w Lejdzie. Chodzi o osobę Charlesa-Etienne'a Jordana, urodzonego w Berlinie, 27 sierpnia 1700, w rodzinie francuskiej, literata i uczonego, przyjaciela Fryderyka II, zmarłego w Berlinie, 24 maja 1745. Biblioteka Królewska wzbogaciła się o wiele rękopisów pochodzących z jego kolekcji.

W archiwach biblioteki berlińskiej: Acta III C 1 (fol. 105), znajdujemy list niejakiego Herzlera, z datą 17 sierpnia 1783, adresowany do bibliotekarza Stoscha, w którym ów Herzler informuje, że przekazuje Bibliotece Królewskiej cztery rękopisy: gall. quart. 21-24, które otrzymał od asesora Bretona i które pochodzą ze zbiorów Ammona [Camerherr Ammon]. Wszystkie te rękopisy zostały wykonane w podobnym czasie: około połowy XVIII w. i są jednolite pod względem zawartości: traktują o sprawach królestwa Francji tamtego okresu.

Dwa rękopisy pochodzą ze zbiorów kardynała Barberini: gall. fol. 121 oraz gall. fol. 125, i znalazły się w Bibliotece Królewskiej najpóźniej w pierwszej połowie XVIII w. W starym katalogu tejsze: Cat. A. 467, znajdujemy następującą notatkę odnośnie pochodzenia każdego z nich: „Codex hic ex Bibliotheca Cardinalis Barberini nitide descriptus est Parisiis”. Obydwa kodeksy zawierają teksty odnoszące się głównie do historii Francji.

Rękopis gall. fol. 233, zawierający bardzo ciekawy opis pierwszych eksperymentów lotów balonem, pochodzi z kolekcji Ludwiga Darmstaedtera (1846-1927), kolekcjonera dzieł związanych z historią nauki, który przekazał swoje książki bibliotece berlińskiej (rękopis został wpisany do rejestru akcesji 2 grudnia 1933).

Osobną kategorię, choć powiązaną z tą pierwszą, stanowią spuścizny po pewnych osobach. Wraz z niektórymi spuściznami do Biblioteki Królewskiej przeszła także część rękopisów francuskich. Dobrym przykładem jest tutaj spuścizna Karla-Richarda Lepsius (1810-1884), egiptologa, pełniącego funkcję starszego bibliotekarza (Oberbibliothekar) w Bibliotece Królewskiej w Berlinie, która została przekazana tejsze po jego śmierci, w 1886. Wraz

z nią trafił do biblioteki berlińskiej bardzo ciekawy opis Egiptu sporządzony w roku 1866, zawarty w rękopisie gall. quart. 109.²⁶

Kolejną kategorię, powiązaną z dwiema poprzednimi, stanowią dary osób żyjących – nie są to dary kolekcjonerów jako takich, ani nie zakupy od kolekcjonerów żyjących, czy po ich śmierci (zakupy całych kolekcji lub ich znacznych części), lecz pojedyncze dary mniej lub bardziej znanych osób. Przykłady są różnorodne, oto większość z nich²⁷:

- dar Heinricha Christiana Friedricha von Pachelbel-Gehag (1763-1838): rękopis gall. fol. 163 (wpisany do rejestru akcesji Biblioteki Królewskiej w roku 1836);
- dar S. V. Klaatscha: rękopis gall. quart. 85 (wpisany do rejestru akcesji 30 kwietnia 1850);
- dar radczyni St. Paul, synowej autora tekstu (Guillaume'a de Saint-Paul) zawartego w rękopisie: gall. fol. 180 (autograf; wpisany do rejestru akcesji 20 lipca 1854);
- dar porucznika policji Mewsa z Berlina: rękopis gall. fol. 199 (wpisany do rejestru akcesji 26 czerwca 1882);
- dar Shapiry Calvary'ego: rękopis gall. fol. 200 (wpisany do rejestru akcesji 22 sierpnia 1882);
- od matki zmarłego marszanda Arthura w Charlottenburgu: rękopisy gall. quart. 133 i gall. quart. 136 (wpisane do rejestru akcesji 21 grudnia 1906);
- dar niejakiego Zacharzewskiego z Metz: rękopisy gall. fol. 221 i gall. quart. 147 (pochodzące z archiwum w Metz; wpisane do rejestru akcesji Pruskiej Biblioteki Państwowej 14 stycznia 1919);
- dar dr. A. Mayera z Wiesbaden, za pośrednictwem Landesbibliothek Nassau: rękopis gall. quart. 148 (wpisany do rejestru akcesji 15 lutego 1921);
- dar dr. C. Kuntza: rękopis gall. quart. 155 (wpisany do rejestru akcesji 18 marca 1932).

Część rękopisów pochodzi z innych bibliotek, przede wszystkim z Biblioteki uniwersyteckiej w Berlinie (rękopisy zawierają pieczęcie tejże),²⁸ np. rę-

26 Patrz rękopiśmienny katalog w Staatsbibliothek zu Berlin Preussischer Kulturbesitz: Cat. A. 557, 8.

27 Podawanie zawartości cytowanych tutaj rękopisów nie ma sensu, ponieważ nie świadczy o zainteresowaniach Dyrekcji, czy berlińskich kustoszy lub uczonych.

28 Głównie są to rękopisy włoskie: ital. fol. 164-165, ital. quart. 58-60, ital. oct. 6.

kopis gall. oct. 32 (wpisany do rejestru akcesji oddziału rękopisów Biblioteki Królewskiej 21 grudnia 1897), czy z biblioteki w Erfurcie (książki pozyskane na mocy umowy z 2 września 1908)²⁹; rękopisy gall. fol. 218, gall. quart. 137-140 (wpisane do rejestru akcesji 15 czerwca 1909). Co do tej drugiej, rękopisy znajdowały się najpierw w Bibliotece uniwersyteckiej w Erfurcie, noszącej nazwę Bibliotheca Academiae Erfurtensis Boineburgica; w 1816 roku, po zamknięciu Uniwersytetu, zostały one przejęte przez Königliche Preussische Bibliothek zu Erfurt; w 1908 roku, kolekcja ta została podzielona, a jej część (około 200 rękopisów, 700 inkunabułów, 5000 późniejszych druków) została przekazana do Biblioteki Królewskiej w Berlinie. Wymienione tutaj rękopisy gall. quart. 137-140 nie figurują w katalogu rękopisów w Erfurcie i nie zachował się tam jakikolwiek ślad ich istnienia.

Wiele rękopisów zostało zakupionych u antykwariuszy, w Berlinie, Lipsku, Frankfurcie n/M, w Stargardzie, czy w Pradze. Zważywszy na fakt, że nie były to dary, czy całe spuścizny (wraz z którymi przechodziły przypadkiem rękopisy francuskie), czy kolekcje zakupione w całości, tym bardziej warto tutaj wspomnieć także o zawartości zakupionych w ten sposób rękopisów, ponieważ chodzi o pojedyncze przypadki, nabyte w sposób świadomy. I tak np. rękopis gall. oct. 13, zawierający różne teksty poświęcone głównie opisom wyobrażeń Apokalipsy (*Les Figures de l'Apocalypse*), powstały w XVIII w., został zakupiony u berlińskiego antykwariusza Ashera (wpisany do rejestru akcesji 12 sierpnia 1842). Rękopis gall. quart. 110, zawierający utwory Voltaire'a i jemu przypisywane, został zakupiony u antykwariusza O. Harrassowitza, w Lipsku (wpisany do rejestru akcesji 7 lutego 1890). Rękopis gall. fol. 206, przekazujący osiemnastowieczną (dość późną) kopię bardzo interesującego, znanego i przestudiowanego przez krytykę dziennika podróży z XVI w., autorstwa Jeana Chesneau: *Voyage de Monsieur d'Aramon dans le Levant* („Podróż Pana d'Aramon na Wschód”), był zakupiony u S. Glogau & Co, także w Lipsku. Omówione powyżej rękopisy z kolekcji Phillippsa: gall. quart. 123-132, pochodzą z antykwariatu Karla von Hiersemanna, również w Lipsku. Rękopis gall. quart. 116, z początku XVIII w., zawierający kopie memoriałów poświęconych Alzacji i różnych dokumentów związanych z tą prowincją,³⁰ został zakupiony u Josepha Baera & Co., we

29 Zob. Acta III D 5 Rel 8, w Staatsbibliothek zu Berlin Preussischer Kulturbesitz.

30 Tematycznie powiązany z grupą, o której powyżej.

Frankfurcie n/M (wpisany do rejestru akcesji 21 stycznia 1896). Rękopis gall. quart. 150, przekazujący tekst poświęcony staremu benedyktyńskiemu opactwu Marchiennes, doszczętnie zniszczonemu przez wielką rewolucję francuską, był zakupiony w Buch-Antiquariat des Westens – Stargard (wpisany do rejestru akcesji Pruskiej Biblioteki Państwowej 4 maja 1927). Z kolei, antykwariusz Storch, w Pradze, sprzedał rękopis gall. quart. 92, zawierający kopie memoriałów poświęconych sytuacji prowincji w królestwie Francji w połowie XVIII w. (wpisany do rejestru akcesji Biblioteki Królewskiej 10 kwietnia 1855). Najczęściej spotykanym nazwiskiem jest T. O. Weigel, z Lipska. Przytoczmy tutaj rękopisy gall. fol. 196-197 (wpisane do rejestru akcesji Biblioteki Królewskiej 27 lutego 1880). Pierwszy z nich zawiera dziennik z obrad Sejmu Królestwa Polskiego i Wielkiego Księstwa Litewskiego, 3 października – 14 listopada 1746 (*Journal de la Diète Générale des Etats du Royaume de Pologne et du Grand Duché de Lithuanie*); drugi, z kolei, składa się ze zbioru tekstów powstałych na łonie kościoła gallikańskiego, we Francji, w drugiej połowie XVII w. To właśnie u T. O. Weigela została zakupiona spuścizna Prof. Karla Rittera, w styczniu 1867 – w katalogu akcesyjnym załączono druk katalogu sprzedaży. W tym przypadku niekoniecznie jest to już świadomy zakup konkretnych egzemplarzy, lecz kupno spuścizny, w tym takich czy innych rękopisów z grupy romańskich. Znajdujemy tutaj następujące rękopisy francuskie³¹: gall. fol. 203-204, gall. quart. 105-107 (wszystkie wpisane do rejestru akcesji Biblioteki Królewskiej 28 stycznia 1867).

Inną grupę stanowią rękopisy zakupione na aukcjach. W niektórych przypadkach łączą się z grupą poprzednią, ponieważ np. spuścizna Rittera była kupiona na aukcji u antykwariusza Weigela. Inne przykłady:

- bardzo interesujący rękopis gall. fol. 159, z początku XVIII w., unikatowy jeśli chodzi o zawartość (teksty poświęcone świętu *Epinette*, w Lille), zakupiony na aukcji książek w Paryżu, u Durieza de l'Isle (wpisany do rejestru akcesji w roku 1828);
- rękopis gall. fol. 161, powstały na przełomie XVIII i XIX w., poświęcony prawom do sukcesji landgrafów Hesse, zakupiony w grudniu 1828; jest mu przypisana następująca informacja w rejestrze akcesji: “ex auctione

31 Podobnie rękopisy ital. quart. 44-45, pochodzące ze spuścizny Rittera, a zakupione u tego samego antykwariusza, również w styczniu 1867.

librorum Pelissonii et Montagua m. Dec. 1828”;

- rękopisy gall. oct. 15-18, zawierające autobiografię generała Charlesa François du Perrier du Mouriez (inaczej Dumouriez) – autografy spisane ręką autora, zostały zakupione na aukcji w Reinsburgu (wpisane do rejestru akcesji 8 maja 1847).

Część rękopisów posiada pochodzenie niepewne. Owszem, istnieją podobne czy identyczne ślady wcześniejszej przynależności w pewnych rękopisach, co znaczy, że należały do tej samej kolekcji, o czym świadczy także bliskość sygnatur, ale nie sposób ustalić źródła. Oto kilka przykładów:

- w przypadku dwóch osiemnastowiecznych rękopisów: gall. quart. 2 i 3 – pierwszy zawiera ody Anakreonta, drugi – ody Horacego, na przedniej części oprawy została wytłoczona litera *P*; z całą pewnością jest to inicjał pierwszego właściciela, jednak nic nie udaje się z tego wywnioskować; na pewno nie chodzi o rękopisy z biblioteki de Puys – w katalogu rękopiśmiennym tej biblioteki, przechowywanym obecnie w Staatsbibliothek zu Berlin Preussischer Kulturbesitz (rękopisy gall. fol. 107-108), znajdują się jedynie materiały historyczne;
- rękopisy gall. quart. 86-89, przekazujące francuskie dzieła Friedricha von Gentza (1764-1832), niemieckiego publicysty w służbie Austrii i króla pruskiego, zostały wpisane do rejestru akcesji Biblioteki Królewskiej, ze wskazaniem proveniencji: *Armbruster* – było dwóch Armbrusterów: Carl Armbruster w Wiedniu i J. Armbruster w Lipsku, i nie wiadomo, o którego chodzi;
- rękopisy gall. fol. 152-153 zawierają podobne teksty, powstały w tym samym czasie i miejscu, na tym samym papierze (podobne znaki wodne), posiadają identyczne rozmiary, *mise en page* i oprawy, przepisane przez tego samego kopistę – pomimo prób nie sposób jednak ustalić ich pochodzenia.³²

Część francuskich rękopisów, podobnie jak inne z grupy romańskich, pochodzi z odzysku, czyli z opraw niektórych druków czy innych późniejszych rękopisów – były to karty służące jako wzmocnienia dla owych opraw.

32 Nie udało się również ustalić pochodzenia rękopisu ital. quart. 46, który w Berlinie, w 1885 roku, został opatrzony notatką *Unbekannter Herkunft. Gebunden 1885*, czyli „Nieznanego pochodzenia. Oprawiony w 1885.” Rękopis ten zawiera włoskie tłumaczenie greckiego tekstu o wybuchu wulkanu na wyspie Santorini, w roku 1650.

Są one o tyle cenne, że stanowią strzępy trzynastowiecznych rękopisów (z jednym późniejszym wyjątkiem): gall. fol. 176, 178, 217, gall. quart. 142. Nie wiemy z oprawy jakiej książki został wydobyty fragment stanowiący obecnie rękopis o sygnaturze gall. fol. 176, ponieważ nie stało się to w Bibliotece Królewskiej – wcześniej fragment należał prawdopodobnie do bardzo znanego niemieckiego filologa, Karla Lachmanna, który przekazał go Immanuelowi Bekkerowi, a Biblioteka Królewska zakupiła go od dr. Göschena, 21 czerwca 1851. Podobnie rzecz się ma z rękopisem gall. fol. 178, zawierającym dwa różne rękopiśmienne fragmenty, a pochodzącym prawdopodobnie z kolekcji Karla Hartwiga Gregora von Meusebach.³³ Z kolei, fragment stanowiący rękopis gall. fol. 217 został wydobyty, prawdopodobnie w roku 1910, z okładki książki, zawierającej dzieło Simona Verepaeusa: *De epistulis latinis conscribendis*, oraz inne dzieło niezidentyfikowane. Fragmenty zawarte w rękopisie gall. quart. 142 zostały odkryte 22 lutego 1916, w oprawie szesnastowiecznego druku: *Christophori Longolii Orationes* (Paris 1530), następnie wydobyte i przeniesione do oddziału rękopisów. ¶

33 Do Meusebacha należał także rękopis ital. oct. 3, który jest zbiorem przysłów w różnych językach (w tym po włosku), wybranych i przepisanych przez Karla Hemelinga, dla syna.

Manuscripta italica

Włoskie rękopisy, które najwcześniej znalazły się w bibliotece berlińskiej, związane są z polityką, stosunkami dyplomatycznymi oraz z kwestiami religijnymi. Znajdziemy w nich rozliczne relacje ambasadorów, opisy dworów europejskich, panujących tam stosunków, wreszcie rozmaite opisy dworu papieskiego i kardynałów, często o charakterze satyrycznym, czy po prostu krytyczne wobec papieżstwa (np. *Giusta statera dei porporati* w rękopisie ital. quart. 1).³⁴ Te ostatnie są zrozumiałe w świetle rywalizacji pomiędzy Państwem Kościelnym a krajami północy Europy, w których przeważnie zwyciężyła Reformacja; bardzo istotne dla poszczególnych krajów było zdobywanie jak najbardziej szczegółowych informacji o potencjalnym przeciwniku i rywalu, ale też informacji o potencjalnych sojusznikach. Taki charakter ma też nabyta w XVII wieku (1699) grupa rękopisów (obecnie ital.

34 Rękopis ital. quart. 1, choć brak w nim śladów pochodzenia z biblioteki księcia pomorskiego von Croy (generalnie książki z tej biblioteki zostały oznaczone, w latach 1688-1698, przy ponownej oprawie, specjalnym ekslibrisem: *Ex Bibliotheca Ducis Croy*), prawdopodobnie pochodzi właśnie stamtąd, jak wskazywałyby wzmianki w „*Catalogus librorum Ernesti Bogislai de Croy*” [1684]. W starych katalogach rękopisów berlińskich notowane są również rękopisy ital. fol. 48-49 oraz ital. fol. 51, które, podobnie jak ms. ital. quart. 1, posiadają charakter polityczno-historyczny.

fol. 2-47 i 57) przechowywana w Berlinie,³⁵ którą Wilken określił jako *Informazioni politiche*.³⁶ To zainteresowanie nie wygasło bynajmniej później, bo podobny charakter mają np. mss. ital. fol. 49, ital. fol. 148, w pewnym stopniu ital. fol. 147, ital. quart. 86. Rola Wenecji, która do XVIII wieku była ważnym graczem na scenie politycznej Europy, oraz względna bliskość geograficzna powodowały, że w naturalny sposób część rękopisów włoskich pochodziła właśnie stamtąd i dotyczyła polityki i dyplomacji weneckiej. Wśród zbiorów weneckich jest kronika obecna w bibliotece już przed 1828 rokiem (ms. ital. fol. 55), której historia stanowi świadectwo dawnych związków wenecko-niemieckich. Otóż anonimowa kronika powstała w XV wieku (pierwsza połowa) i dość szybko (w 1459 roku) znalazła się w posiadaniu patrycjusza z Norymbergi, Hansa Tüchera – postaci barwnej i ciekawej, autora relacji z podróży do Ziemi Świętej, zatytułowanej *Reisebuch*, która stała się późnośredniowiecznym „bestsellerem”. Wyrazem związków z Wenecją jest spora liczba weneckich „ducali”, ksiąg przygotowywanych przez dożów dla namiestników Republiki Weneckiej, które są interesujące pod względem historycznym, ale też ikonograficznym – zwykle były to księgi luksusowe, bogato zdobione, często przez pracownie znanych mistrzów, i oprawiane bardzo starannie (np. ms. ital. quart. 83, ze srebrną oprawą).

Nie sposób nie wspomnieć, mówiąc o kontaktach bibliotecznych pomiędzy Włochami a Niemcami, o pisarzach antycznych wydawanych we Włoszech, w XVI wieku (przede wszystkim przez Alda Manuzia), które to wydania były rozpowszechnione w całej Europie i które oczywiście znajdują się również w zbiorach biblioteki berlińskiej. Nie są to rzecz jasna rękopisy, ale poprzez ich liczbę i wartość wyraźnie widać intensywność kontaktów niemiecko-włoskich, której same rękopisy w pełni nie oddają. Zresztą, w XVI wieku, wydania Manuzia, tzw. aldyny („aldine”), były do tego stopnia poszukiwane w Europie, że księgarze z Lyonu wyspecjalizowali się w ich „podrabianiu” (we współczesnej terminologii, mogłoby to uchodzić za klasyczny przykład „piractwa”), i w bibliotekach Europy są obecne zarówno egzemplarze weneckie jak i lyońskie „podróbki”. Choć aldyny, w Königlische Biblio-

35 Cf. Hans LÜLFING, „Die Handschriftenabteilung”, in *Deutsche Staatsbibliothek. 1661-1961, I, Geschichte und Gegenwart*, Leipzig 1961, s. 371 (przypis 22).

36 Fr. Wilken, *Geschichte...*, *op. cit.*, s. 52

tek, pochodziły przede wszystkim z kolekcji Mójana,³⁷ mamy tutaj także do czynienia z egzemplarzami nabywanymi wcześniej lub pochodzącymi z wcześniej wcielonych kolekcji.³⁸

Drugim ważnym zakresem tematycznym, obok polityczno-dyplomatycznego, gdzie szansę miał się pojawić rękopis (dla literatury pięknej preferowaną formę, od XVI wieku, stanowił jednak druk), była literatura naukowa. Kontakty pomiędzy uczonymi włoskimi i niemieckimi nie zawsze odbywały się w ówczesnym międzynarodowym języku nauki, czyli po łacinie, a podróże niemieckich uczonych do Włoch bywały wręcz obowiązkowym elementem wykształcenia (dotyczy to w szczególności dziedzin takich jak architektura oraz mechanika). O ile oficjalne publikacje naukowe w większości zachowywały łacinę, o tyle notatki, nieoficjalne zapiski, szkice czy publikacje o charakterze popularyzatorskim były niejednokrotnie tworzone w językach narodowych.

Dodatkowo, pewną rolę odgrywał sposób prowadzenia wykładów w uniwersytetach włoskich. O ile w teorii, aż do 1754 roku, oficjalnym językiem uniwersytetu pozostawała łacina,³⁹ o tyle w praktyce pewne ustępstwa na rzecz włoskiego czy lokalnych dialektów miały miejsce już wcześniej. Niejednokrotnie lekcja uniwersytecka wyglądała tak, że profesor zaczynał wykład po łacinie i prowadził go w tej formie przez pierwszych kilkanaście minut; gdy następnie przechodzono do części niewykładowej, do dyskusji, prezentacji opinii studentów, itp., łacina była już tylko jedną z możliwości. Mniej oficjalne fragmenty lekcji uniwersyteckiej (także w wykonaniu profesora) bywały „włoskie”. W takiej sytuacji nie dziwi znajomość włoskiego u wielu uczonych czy wielmożów, którzy wybierali się do Włoch, aby tam studiować lub po prostu kontemplować zabytki i krajobraz – i to zarówno wśród mieszkańców Prus jak i wśród mieszkańców Austrii, a może przede

37 O postaci Mójana czytaj w części: *Manuscripta gallica*.

38 Np. Ald. Ren. 117, 6-1 – *Rhetoricorum ad C. Herennium libri III* – z biblioteki Spanheimów. Większość druków Manuzia znajduje się dzisiaj w Berlinie; tylko 171 tomów, z ogólnej liczby 1448, jest przechowywanych obecnie w Bibliotece Jagiellońskiej w Krakowie (*Im Zeichen von Anker und Delphin. Die Aldinen-Sammlung der Staatsbibliothek zu Berlin*, Leipzig 2005, s. 17), przede wszystkim podróbki lyońskie (np. nr 109, sygnatura: Ald. Ren. 305, 2 – *Juvenalis i Persius*, Lyon, 1502).

39 W roku 1754 wygłoszono, we Włoszech, pierwszy oficjalny wykład po włosku – dokonał tego prof. Antonio Genovesi, w Neapolu, otwierając działalność nowej Katedry handlu i mechaniki.

wszystkim wśród tych ostatnich, ze względu na bliskość geograficzną. Rękopisem, który z ogromnym prawdopodobieństwem należy przypisać do środowiska uczonych podróżujących do Włoch, jest ital. quart. 2 – szkic traktatu o mechanice, z notatkami z dziedziny artylerii, spisany po włosku i niemiecku przez anonimowego twórcę, na przełomie XVI i XVII wieku (tekst niemiecki jest najczęściej rodzajem glosy do tekstu włoskiego). Kontakty naukowe doprowadziły do pojawienia się w Berlinie również innych rękopisów włoskich, np. ms. ital. oct. 5, z zapiskami z geometrii Domenica Chelinięgo, czy ms. ital. quart. 5, z krótką rozprawą Pietra Rossiego. Pośrednikami byli w tych przypadkach uczeni; w pierwszym – matematyk J. Dirichlet, a w drugim – entomolog: baron H. von Block.

Wracając do chronologii, XVIII wiek w bibliotece oznaczał powolne i, nierzadko, przypadkowe zakupy.⁴⁰ W tamtym okresie, biblioteka berlińska wzbogaciła się o kilka kolekcji – Spanheimów, Guicharda (Quintus Icilius, 1780), Roloffa (Bibliotheca Roloffiana, 1789), Möhsena (1796). Tylko część z tych zbiorów to rękopisy, a włoska część kolekcji to pojedyncze egzemplarze, np. ms. ital. fol. 51 z kolekcji Iciliusa oraz ital. fol. 52 z kolekcji Möhsena (cf. informacje o Möhsenie w rozdziale Manuscripta gallica).

Przełomowym okresem dla funkcjonowania biblioteki było powołanie na jej dyrektora Friedricha Wilkena, w 1817 roku, co generalnie związane było z odnową i reformą Prus, rozpoczętą po 1806 roku – w dziedzinie edukacji i kultury zasadniczą rolę odegrał tu Wilhelm von Humboldt, który miał wpływ na powierzenie tego stanowiska właśnie Wilkenowi.⁴¹ Ambicją Wilkena było uczynić z Biblioteki Królewskiej instytucję, która spełniałaby zadania uniwersyteckie i przede wszystkim naukowe. W latach 1818-1828, biblioteka przeszła gruntowną reorganizację, która dotyczyła również rękopisów włoskich. Istniejąca wcześniej klasyfikacja rękopisów została zastąpiona nowym podziałem, częściowo tematycznym a częściowo językowym.⁴²

40 Cf. H. Lülfiing, „Die Handschriftenabteilung”, *op. cit.*, s. 323: „Diese Neuerwerbungen trugen Zufallscharakter”.

41 *Ibidem*, s. 325; Eugen PAUNEL, *Die Staatsbibliothek zu Berlin: ihre Geschichte und Organisation während der ersten zwei Jahrhunderte seit ihrer Eröffnung, 1661-1871*, Berlin 1965, s. 160 i następne.

42 Cf. H. Lülfiing, „Die Handschriftenabteilung”, *op. cit.*, s. 332. Wilken pogrupował rękopisy tematycznie na theologica, genealogica, borussica, a językowo, na graeca, latina, germanica, gallica, italica, hispanica, etc. W ramach poszczególnych

Stan Biblioteki Królewskiej w Berlinie w roku 1827, wedle świadectwa Wilkena, który znacząco powiększył zbiory, przedstawiał się następująco⁴³:

4611 rękopisów i ponad 250 000 ksiąg drukowanych. Z kolei, wśród rękopisów, romańskie to: a) gallica: in-folio – 157 sztuk, in-quarto – 46 sztuk, in-octavo – 10 sztuk; b) italica: in-folio – 55 sztuk, in-quarto – 7 sztuk, in-octavo – 1 sztuka; c) hispanica: in-folio – 10 sztuk, in-quarto – 51 sztuk.

Wkrótce po reorganizacji, biblioteka wzbogaciła się o kolejne zakupy całych kolekcji: Naglera⁴⁴ (stamtąd pochodzą mss. ital. quart. 15 oraz ital. quart. 16⁴⁵), Meusebacha (ms. ital. oct. 3) i Méjana. Kolekcja tego ostatniego, w dużej mierze zgromadzona w czasie, kiedy Etienne de Méjan był sekretarzem wicekróla Włoch czasów napoleońskich – Eugène'a de Beauharnais, została zakupiona dla biblioteki przez króla Fryderyka Wilhelma IV, w roku 1847.⁴⁶ W latach sekretarzewania Méjana we Włoszech (1805-1813), na rynku antykwarycznym pojawiła się znaczna liczba cennych rękopisów, na skutek napoleońskich dekretów sekularyzacyjnych (kasujących zakony).

Jeszcze w okresie urzędowania Wilkena, w ramach współpracy z uczonymi z niemieckich uniwersytetów, rozpoczęła się akcja przepisywania istotnych zabytków rękopiśmiennych, znajdujących się w innych bibliotekach Europy. W większości dotyczyło to zabytków literatury staroniemieckiej, ale znalazł się tu też rękopis zaliczony do italica (choć właściwie okcytański): ital. quart. 28 – odpis Biblii Waldensów z biblioteki Trinity College w Dublinie. Współpraca biblioteki berlińskiej z uczonymi trwała właściwie przez cały XIX wiek. Pośredni, a czasem bezpośredni wpływ na kierunki jej rozwoju wywierał i Julius Friedländer⁴⁷, z którego postacią należy łączyć część nabytków rękopisów o tematyce numizmatycznej (to prawdopodobnie z jego inicjatywy skopiowano zapiski epigraficzne i nu-

.....
grup wyróżnił podgrupy związane z formatem (in-folio, in-quarto, in-octavo). Ten podział istnieje do dziś.

43 Fr. Wilken, *Geschichte ...*, op. cit., ss. 165-166.

44 Carl Ferdinand Friedrich von Nagler (1770-1846), niemiecki polityk, pruski minister poczty (Generalpostmeister).

45 Ms. ital. quart. 16 zawiera teksty Boccaccia (*Filostrato* i *Filocolo*) oraz utwory poetyckie autorów tokańskich: Leona Battisty Albertiego, Antonia di Guido, Mariotta Davanzatiego, Simona Serdiniego – cf. Jadwiga MISZAŁSKA, „The poems of 15th century Tuscan poets in the manuscript ital. quart. 16”, in *Fibula* 2/2009 (3), ss. 32-38.

46 Cf. supra.

47 Spuścizna Friedländera trafiła do biblioteki, w tym np. ms. ital. quart. 43.

mizmatyczne Bartolomea Borghesiego – ms. ital. quart. 30) i wielki Theodor Mommsen, który był niekwestionowanym autorytetem w kręgach nauki niemieckiej i europejskiej.

Dopiero nowsze czasy (od XVIII wieku) wzbudziły zainteresowanie rękopisem nie tylko jako kanałem przekazywania tekstu, ale jako obiektem zabytkowym, wartościowym i unikalnym. Wtedy właśnie w zbiorach biblioteki berlińskiej zaczynają pojawiać się rękopisy włoskie zakupione (od kolekcjonerów, osób prywatnych czy antykwariuszy) już nie jako dokumenty (nie dla tekstów tam zawartych, albo przynajmniej nie przede wszystkim dla tekstów), lecz jako przedmioty kolekcjonerskie.

Jak wskazuje księga akcesji, Biblioteka Królewska współpracowała we Włoszech głównie z antykwariatami Franchi (Florencja), Olschki (najpierw Weronia, potem Wenecja, wreszcie Florencja), Rosen (Padwa), Rossi (Rzym) i Dura (Neapol), przy czym zdecydowaną większość zakupów dokonano w antykwariatach Franchi⁴⁸ i Olschki⁴⁹. Zwiększona podaż średniowiecznych rękopisów na rynku antykwarycznym Włoch była związana m.in. z kasatami zakonów – mocą dekretów państwowych księgi zakonne miały trafić do bibliotek publicznych. Jednakże same zakony broniły się przed tym, ich zdaniem, niesprawiedliwym prawem, i często rękopisy ukrywano, a następnie sprzedawano na rynku antykwarycznym. Poza tym, sami antykwariusze niejednokrotnie byli pozbawionymi skrupułów przedsiębiorcami, co sprawiało, że pozyskiwali księgi nie zawsze w sposób zgodny z prawem. We Włoszech głośny był przypadek G. B. Rossiego (współpracował z Biblioteką Królewską), który był oskarżony w procesie dotyczącym kradzieży z Biblioteki Casanatense.

48 Z aukcji Franchi pochodzi wiele ciekawych rękopisów: ital. fol. 154, zawierający m.in. kronikę Villaniego; ital. fol. 155 – księga rachunkowa z klasztoru franciszkanów ze Sieny; ital. fol. 156, zawierający *De consolatione philosophiae*, wcześniej należał do papieża Piusa VI; ital. quart. 47, przekazujący dzieła Boccaccia, sporządzony na zamówienie florenckiej rodziny Dell'Erede; pochodzący ze zbiorów Medyceuszy ital. quart. 48; ital. quart. 50, przekazujący utwory religijne ze środowiska dominikańskiego; a także ital. quart. 69, zawierający opis procedur i stawek obowiązujących w kancelarii papieskiej.

49 Z aukcji antykwariatu Olschki pochodzą: mss. ital. fol. 158 oraz ital. quart. 52 (obydwa zawierają tłumaczenie na język wernakularny medycznego dzieła *Thesaurus pauperum*); ms. ital. oct. 10 przekazujący statuty bractwa religijnego z Pesaro. Za pośrednictwem antykwariatu Olschki dotarły do Berlina również rękopisy z kolekcji Manzoni (ital. quart. 62-66) – cf. infra.

Ten sam Rossi – tutaj już jako pośrednik – pojawia się przy sprzedaży Biblioteki Królewskiej rękopisu ital. fol. 149, w roku 1883.⁵⁰ Rękopis ten wcześniej zaginął, tzn. został prawdopodobnie ukryty przez kamedułów i sprzedany w roku 1870, kiedy to biblioteka klasztoru kamedułów S. Gregorio al Monte Celio miała zostać przeniesiona do Biblioteki Narodowej w Rzymie, po dekreście sekularyzacyjnym z 1866 roku.⁵¹

Włoskie rękopisy były oferowane przez antykwiariaty niemieckie (Rosenthal z Monachium; Baer oraz Kauffmann z Frankfurtu, Harrassowitz oraz Weigel z Lipska, Breslauer, Ecke, Lamm, Röse z Berlina, oraz inni), a nawet angielskie (ms. ital. quart. 77 zakupiony od Harry’ego H. Peucha z Leicester, w 1907).

Poważnym wzmocnieniem włoskiej części kolekcji (ale i generalnie zbiorów berlińskich) był zakup księgozbioru Starhembergów. Biblioteka ich miała charakter uniwersalny, składała się z ponad 220 rękopisów i 6600 druków z XV i XVI wieku.⁵² We włoskich zbiorach Starhembergów odbijają się wyraźnie zainteresowania Henryka Wilhelma Starhemberga (1593-1675), który gromadził w różnych językach dzieła dotyczące sztuki wojennej – w szczególności budowy fortec. Taki charakter mają: mss. ital. quart. 56 (Giovanni Scala – *Delle fortificazioni*) oraz ital. oct. 7 (Raimondo Montecucoli, *Tavole militari* – fragment o fortecach). Być może pasja Henryka Wilhelma miała związek z jego pobytem we Włoszech w latach wojny pomiędzy Austrią a Wenecją (1613-1617). Inne rękopisy Starhembergów w grupie Manuscripta italica to: ital. fol. 163, ital. quart. 53 (należący niegdyś do Erazma Starhemberga, kuzyna wspomnianego Henryka Wilhelma), ital quart. 57.

W największym stopniu zbiory włoskie zostały wzbogacone jednak poprzez zakupy aukcyjne kolekcji typowo włoskich, tj. Giacomo Manzoni oraz Carlo Morbio. Oczywiście nie zabrakło w tych księgozbiorach i rękopisów łacińskich: np. theol. lat. quart. 275 i theol. lat. quart. 276 z kolekcji Man-

50 W tym samym roku od Rossiego został kupiony ms. ital. quart. 42.

51 Kameduli mieli, zresztą, doświadczenie w ukrywaniu swoich rękopisów. Już w roku 1810, po ówczesnym dekreście nakazującym likwidację m.in. klasztoru San Michele di Murano (który to dekret klasztorzy uznały za krzywdzący), potajemnie przetransportowali dużą część księgozbioru właśnie do Rzymu – cf. Lucia MEROLLA, *La biblioteca di San Michele di Murano all’epoca dell’abate Giovanni Benedetto Mittarelli: i codici ritrovati*, Vecchiarelli, Roma 2010, s. 39.

52 Gerard ACHTEN, *Die theologischen lateinischen Handschriften in Quarto der Staatsbibliothek Preussischer Kulturbesitz Berlin. Teil 2, Ms. theol. lat. quart. 267-378*, Wiesbaden 1984, s. 7.

zonię, czy np. theol. lat. quart. 283 i theol. lat. quart. 284 z kolekcji Morbia. To dlatego tym dwóm dziewiętnastowiecznym bibliofilom warto poświęcić nieco miejsca.

Giacomo Manzoni⁵³ urodził się w Lugo, niedaleko Rawenny, w 1816 roku. Po okresie początkowej nauki pobieranej od preceptorów w rodzinnym majątku, w roku 1830 został wysłany do kolegium w Lukce (Lucca), gdzie uzyskał solidne, wszechstronne wykształcenie. Wtedy ujawniła się też jego pasja bibliofilska, to już w Lukce skompletował swoją pierwszą bibliotekę. W 1835 roku przeniósł się do Rzymu, żeby studiować prawo, ale szybko zajął się głównie hebrajskim i poświęcił swoim pasjom literackim i kolekcjonerskim, co spowodowało, że prawa nie ukończył. W latach 1837-1840 sporo podróżował po Włoszech (Bologna, Neapol, Wenecja), a to pozwoliło mu znacznie powiększyć swój księgozbiór. W 1840 roku wrócił do Lugo i zajął się gospodarowaniem na swojej części majątku, lokalną polityką oraz nauczaniem greki w kolegium Trisi. Aktywnie uczestniczył w życiu społecznym zarówno jako teoretyk, publikując dzieła poświęcone różnym kwestiom lokalnym, jak i praktyk – w 1848, został deputowanym, a później wszedł w skład rządu w Rzymie. Szczytem jego kariery było stanowisko ministra finansów Republiki Rzymskiej, objęte przez niego w 1849 roku. Po upadku Republiki Rzymskiej, w obawie przed represjami papieża, Manzoni przebywał na wygnaniu, najpierw w różnych miastach Europy, a od 1854 roku – w Turynie. W pełni poświęcił się wtedy swojej pasji kolekcjonerskiej. Już w latach 40' jego biblioteka była znacząca, kolejne lata jeszcze ją wzbogaciły, sprowadzając jednak na niego kłopoty finansowe. Poszukiwanie i zakupy książek nie były dla Manzoniego celem samym w sobie, ale podstawą prac filologicznych i bibliograficznych. W 1856 opracował wydanie *Tesoro Brunetto Latiniego* oraz napisał *Annali tipografici piemontesi del XV secolo (Casale Monferrato)*. W kolejnych latach współpracował przy słynnym Słowniku języka włoskiego Tommaseo. Przerwał ową współpracę w 1859 roku, mając nadzieję na powrót do aktywnego życia politycznego. O ile powrócił do polityki lokalnej, o tyle próby dostania się do parlamentu Królestwa Włoch (1861-1865) zakończyły się niepowodzeniem. W 1865 wrócił do rodzinnego Lugo, nie zaniehbując powiększania biblioteki, m.in.

53 Informacje biograficzne o Giacomo Manzoni pochodzą z *Dizionario Biografico degli Italiani*, Roma 1960-, tom 69, ss. 328-331 (hasło opracowane przez F. Zavalloni).

poprzez zakup części kolekcji Guglielma Libriego⁵⁴ i rozmaitych wydań dzieł drukarzy z rodu Soncino (napisał monografię na ich temat). W 1879 roku rozdzielił majątek między synów, zostawiając sobie jedynie bibliotekę liczącą wtedy ponad 30 000 tomów, i zajął się na powrót pracą historyczną i filologiczną, współpracując jako ekspert z różnymi antykwariuszami (m.in. to z jego usług korzystał Franchi z Florencji). Zmarł w 1889, a jego cenna biblioteka została sprzedana na aukcjach w 1892 i 1894 roku.

Kolekcja hrabiego Manzoniego wystawiona na aukcję składała się z różnych zakupów poczynionych przez niego na przestrzeni około 60 lat, a także z biblioteki Borghesi (odziedziczonej po wuju, znanym numizmatyku i epigrafiku).⁵⁵ Katalog aukcyjny przygotował i wydał Annibale Tenneroni w 1894 roku.⁵⁶ Z kolekcji Manzoniego w grupie Manuscripta italica pochodzą rękopisy ital. quart. 62-66.

Carlo Morbio (1811-1881), urodzony w Nowarze włoski kolekcjoner i historyk, autor monumentalnego *Storie dei municipi italiani*, gromadził głównie zbiory związane z historią północnych Włoch, ale z chęcią kupował również wszelkie inne średniowieczne rękopisy, nawet jeśli bezpośrednio nie wiązały się z jego za-

54 Postać Guglielma Libriego (Guglielmo Libri Carucci, 1802-1869) zasługuje na szerszy komentarz, choć w kolekcji berlińskiej zaledwie jeden rękopis z całą pewnością był niegdyś w jego posiadaniu (chodzi o ital. oct. 11, cf. infra). Włoski matematyk, profesor Sorbony, członek Collège de France, wszechstronnie uzdolniony i niezwykle ceniony przez otoczenie, był również zapalonym bibliofilem. Podczas pobytu we Francji (w roku 1841) został mianowany sekretarzem komisji zajmującej się bibliotekami i archiwami, co stało się też przyczyną jego późniejszych kłopotów. W 1846 roku był oskarżony (zasadnie, jak okazało się ostatecznie już po jego śmierci) o kradzież rękopisów i inkunabułów z bibliotek, które wizytował. Sprzedał wtedy swoją kolekcję rękopisów Lordowi Ashburnhamowi. W 1848 oskarżenie zostało sformalizowane i powstała specjalna komisja śledcza. Dzięki pomocy wpływowych przyjaciół w porę uciekł do Wielkiej Brytanii z częścią swoich zbiorów. Kolejna część, której pochodzenie było jak najbardziej legalne, została mu zwrócona w 1857 roku. Podczas pobytu w Londynie sprzedawał na aukcjach swoją kolekcję (dziesięć aukcji przez niego samego przygotowanych w latach 1849-1865). W roku 1868 wrócił do Włoch. Zmarł we wrześniu następnego roku i został pochowany w San Miniato. Cf. *Dizionario biografico degli italiani*, Roma 1960-, tom 65, ss. 60-64 (hasło opracowane przez L. Giacardi).

55 Cf. *Biblioteche nobiliari e circolazione del libro tra Settecento e Ottocento: atti del Convegno nazionale di studio, Perugia, Palazzo Sorbello, 29-30 giugno 2001*, Bologna 2002, ss. 251-256.

56 *Catalogo ragionato dei manoscritti appartenuti al fu Conte Giacomo Manzoni*, Città di Castello 1894.

interesowaniami naukowymi. Duża część tych zbiorów, na aukcji przeprowadzanej w Lipsku, w 1889 roku, została nabyta przez bibliotekę Braidense (głównie te związane z historią Lombardii), a pewna grupa rękopisów trafiła do Berlina. Wśród włoskich były to: ital. oct. 8 oraz ital. quart. 67, a jeśli chodzi o łacińskie, to również m.in. theol. lat. 283 i theol. lat. 284. Katalog kolekcji na potrzeby wspomnianej aukcji został przygotowany przez H. Simonsfelda i W. Meyera.⁵⁷

Osobną kwestią, szeroko, zresztą, opisaną w literaturze były zakupy kolekcji Hamiltona i Phillippsa.⁵⁸ Nabytki te świadczą o tym, że w latach osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych XIX wieku Biblioteka Królewska była jednym z najważniejszych graczy na rynku antykwarycznym w Europie. Było to potwierdzeniem ważnej roli, jaką Niemcy odgrywały w światowej nauce, w szczególności w szeroko pojętej humanistyce, oraz potwierdzeniem rosnącego znaczenia politycznego zjednoczonych Niemiec. Dzięki zakupieniu kolekcji Hamiltona sekcja romańska Oddziału Rękopisów biblioteki berlińskiej wzbogaciła się m.in. o takie skarby jak: Ham. 90 – autograf *Dekameronu* Giovanniego Boccaccia (oraz trzy inne rękopisy z dziełami Boccaccia), *Boska Komedia* z ilustracjami Botticellego (i inne rękopisy zawierające dzieła Dantego), siedem rękopisów dzieł Petrarcki, kodeks z bardzo starymi tekstami weneckimi, wydany później przez Toblera, trzy rękopisy, które kiedyś należały do Apostolo Zeno, i szereg innych. Wiele można by jeszcze wymieniać, bo w kolekcji Hamiltona zakupionej przez Bibliotekę Królewską znajdowało się w sumie 96 rękopisów po włosku. Kolekcja Hamiltona znajduje się obecnie w Berlinie (rękopisy zawierające w sygnaturze element *Ham.*). Podobnie jest z kolekcją Phillippsa (rękopisy o sygnaturach zaopatrzonych w element *Phill.*).⁵⁹

57 *Verzeichnis einer Sammlung wertvoller Handschriften und Bücher [...] aus des hinterlassenschaft des Herren Cav. Carlo Morbio in Mailand*, Leipzig 1889.

58 Cf. np. Leandro BIADENE, „I manoscritti italiani della collezione Hamilton nel R. Museo e nella R. Biblioteca di Berlino”, in *Giornale storico della letteratura italiana*, 10 (1887), ss. 313-355; Alfred SCHULZE, *Die romanischen Meerman-Handschriften des Sir Thomas Phillipps in der Königlichen Bibliothek zu Berlin*, Berlin 1892; Valentin ROSE, *Verzeichniss der Lateinischen Handschriften der Königlichen Bibliothek zu Berlin, Erster Band: Die Meermann-Handschriften des Sir Thomas Phillipps*, Berlin 1893; Helmut BOESE, *Die lateinischen Handschriften der Sammlung Hamilton zu Berlin*, Wiesbaden 1966; D. Stutzmann i P. Tylus, *Les manuscrits médiévaux français et occitans ...*, op. cit.

59 Natomiast jeśli chodzi o rękopisy Phillippsa kupowane w późniejszym okresie na

Źródła pochodzenia rękopisów było oczywiście znacznie więcej; na przykład pewna grupa (mss. ital. quart. 9-13) została zakupiona od nauczyciela języka włoskiego – niejakiego Valentiniego,⁶⁰ w roku 1830. Pojedyncze egzemplarze pochodzą z darów lub zakupów od różnych znanych i nieznanymi osób. Znaczący jest przypadek rękopisu ital. quart. 33. Należał on kiedyś do florenckiej Biblioteca Riccardiana, gdzie stanowił część kodeksu o sygnaturze 1222.⁶¹ Po kilkudziesięciu latach od zaginięcia odnalazł się w Bibliotece Królewskiej. Hilka, który w latach trzydziestych XX wieku wydał tekst zawarty w kodeksie, zastanawiał się, jak rękopis mógł dostać się z Florencji do Berlina, nie znajdując jednak wyjaśnienia.⁶² Ponieważ do Biblioteki Królewskiej trafił wraz ze spuścizną po Friedrichu von der Hagenie (1780-1856), możemy przypuszczać, że to on właśnie przywiózł go z Florencji do Niemiec (być może w latach 1816-1817) – nie wiadomo tylko, czy zrobił to, wiedząc o jego bibliotecznym pochodzeniu.

Wreszcie niektóre włoskie rękopisy pochodzą z odzysku, czyli w wyniku oddzielenia starych pergaminowych kart od opraw niektórych druków czy innych rękopisów. Dwie karty rękopisu ital. fol. 150 zostały wydobyte z oprawy rękopisu germ. fol. 1019; z kolei, ms. ital. quart. 27 to dwie karty pochodzące z oprawy drukowanej księgi (dzieło Hieronima Cardano, *Libelli duo, unus de supplemento almanach, alter de restitutione temporum et motuum*), należącej jeszcze do biblioteki książęco-elektorskiej. Podobnie rzecz wygląda w przypadku rękopisu ital. quart. 82, składającego się również z dwóch kart (wydzielonych z oprawy innego druku), na których widnieje fragment kopii traktatu błogosławionego Szymona z Casci (Simone Fidati da Cascia): *Ordine della vita Cristiana*.⁶³ ¶

.....
aukcjach, zostały one włączone do grup Manuscripta gallica oraz italica (np. mss. gall. quart. 123-132 – cf. supra; czy ms. ital. fol. 173, zakupiony w 1911).

60 Prawdopodobnie chodzi o Francesca Valentiniego, profesora języka i literatury włoskiej w Berlinie, autora słownika włosko-niemiecko-włoskiego: *Nuovo dizionario portatile italiano-tedesco e tedesco-italiano*, Berlin 1821; i *Gran dizionario grammatico-pratico tedesco-italiano, italiano-tedesco*, Leipzig 1836.

61 Giusto GRION, *I nobili fatti di Alessandro Magno*, Bologna 1872, s. CLXXI.

62 Alfons HILKA, „Die Berliner Bruchstücke der ältesten italienischen Historia de preliis”, in *Zeitschrift für Romanische Philologie*, 41 (1921), s. 234.

63 Identyfikacji tekstu udało się dokonać w trakcie obecnie prowadzonych badań. Wcześniej, w Preussische Staatsbibliothek zu Berlin, rękopis był uznawany za niezidentyfikowany fragment prozy religijnej.

Manuscripta iberica (hispanica i lusitana)

Gros rękopisów iberyjskich figuruje w katalogu Siegfrieda Lemma⁶⁴, co oznacza, iż zasiliły one zbiory Biblioteki Królewskiej w Berlinie przed I wojną światową, a tym samym zostały uwzględnione w przygotowanym przez niemieckiego uczonego rejestrze. Jak wskazuje zachowana niemiecka dokumentacja biblioteczna, w późniejszym okresie, tj. w latach 1926-1937, do biblioteki berlińskiej trafiła grupa kilkunastu manuskryptów, głównie z zakresu teatru hiszpańskiego. Natomiast, znaczące wpływy do kolekcji miały miejsce w latach 1818-1819: niemieckie źródła wiążą nabyte wówczas rękopisy z hiszpańskim grandem, księciem Salm. Choć lakoniczne w treści wpisy nie pozwalają na jednoznaczną identyfikację tej postaci, można założyć, iż przypuszczalnie chodzi o część zbiorów bibliotecznych Pedro Alcántary Alváreza de Toledo y Salm-Salm XIII Duque del Infantado (1768-1841), względnie innego przedstawiciela tego hiszpańskiego rodu arystokratycznego o długiej tradycji. Pedro Alcántara Álvarez de Toledo posiadał niemieckie korzenie ze strony matki, niemieckiej księżniczki Marii Anny de

64 S. Lemm, *Mitteilungen ...*, *op. cit.*

Salm-Salm. Wyróżnił się nie tylko w życiu publicznym Hiszpanii jako polityk i wojskowy, ale także dzięki swoim zainteresowaniom naukowym, artystycznym i literackim, wpisującym się w dynamiczny i barwny życiorys arystokraty. Zgromadził również obszerną bibliotekę o bogatych i zróżnicowanych zbiorach, obejmujących obok „współczesnych publikacji, rzadkie i cenne rękopisy”.⁶⁵

We wspomnianych niemieckojęzycznych informacjach o nabytkach bibliotecznych od księcia Salm, z 1818 roku, ujęto spis, uwzględniający również rękopisy, które jednak pozostają niezidentyfikowane.⁶⁶ Ponadto, Fr. Wilken w swoim opracowaniu zwraca uwagę na fakt, iż w tym samym 1818 roku do biblioteki berlińskiej „wpłynęła reszta cennych książek księcia Salm, granda hiszpańskiego, przechowywanych w miejscowości Wallauf w Rheingau” [„wurde der sehr werthwolle (zu Wallauf im Rheingau bis dahin aufbewahrte) Rest der dem Fursten Salm, Granden von Spanien, gesammelten Spanischen Bucher”].⁶⁷ Wzmiance tej nie towarzyszy, niestety, jakkolwiek wykaz tytułów czy pełniejsze dane na temat nabytków.

W kolekcji rękopisów iberyjskich zdeponowanej w Krakowie zachował się, natomiast, dokument świadczący o zakupie przez bibliotekę berlińską manuskryptów z kolekcji rodu Salm w 1819 roku: jest to rękopis hisp. quart. 42a, zatytułowany *Indice de una colección de papeles curiosos comprada por la B. R. [= Biblioteca Real – Königliche Bibliothek] en el año de 1819 en la venta de la biblioteca Salm*. Obejmuje on obszerny spis manuskryptów z podziałem na 74 tomy, przy czym być może jest niedokończony, gdyż jego autor pozostawił blisko 25 niezapisanych kart na końcu rękopisu. Spis ten nie stanowi katalogu umożliwiającego pełną identyfikację dzieł, lecz uproszczony wykaz tytułów manuskryptów, często w ich wersji skróconej. Mimo to, niektóre z pozycji inwentarzowych wydają się odpowiadać lub wręcz pokrywają się z tytułami hiszpańskich rękopisów wchodzących obecnie w skład kolekcji przechowywanej w Krakowie. Warto wskazać kilka przykładów:

65 Adolfo CARRAZCO MARTÍNEZ, „El XIII Duque del Infantado, un aristócrata en la crisis del Antiguo Régimen”, in *En la España medieval*, N° Extra 1, 2006 (Estudios de genealogía, heráldica y nobiliaria / coord. por Miguel Ángel Ladero Quesada), s. 317.

66 Archivum Staatsbibliothek zu Berlin Preussischer Kulturbesitz: Acta III B 15. Acta spec. betr. den Ankauf einer Sammlung spanischer Bücher des Grafen Salm 1818 [III.z.n.].

67 Fr. Wilken, *Geschichte ...*, op. cit., s. 144.

figurująca w spisie *Copia de una carta de los Reyes D.ⁿ Fernando y D.ª Isabel en vitela* może odpowiadać rękopisowi *a* z woluminu hisp. quart. 4, w katalogu Lemma ujętemu jako *Un traslado fielmente sacado de una carta del rey y reyna Don Fernando y Doña Ysabel* (egzemplarz pergaminowy). Ten sam tom obejmuje również manuskrypt *e*: *Prisión del Duque de Saboya (Victor II año de 1731)*, i prawdopodobnie chodzi o widniejący w spisie nabytków z biblioteki Salm rękopis o niemal identycznym tytule: *Prisión del Duque de Saboya en 1731*. Równie duża zbieżność tytułów dotyczy *Escrito racional sobre la policía de Madrid, dirigido al Il.^{mo} Sor Don Bernardo Cantero M. S. 1782* (pozycja w spisie inwentarzowym z biblioteki Salm) oraz *Escrito racional sobre la Policía en Madrid D.ⁿ Miguel de la Higuera dirigido al Sr D.ⁿ Bernardo Cantero, 1782* (rękopis hisp. quart. 45a). Na bazie powyższych przykładów należy zatem przyjąć, iż „kolekcja osobliwych dokumentów” z biblioteki Salm zasilila dział hispaników biblioteki berlińskiej w 1819 roku, stanowiąc poważny zakup dzieł głównie o charakterze historycznym, częściowo naukowym, w mniejszym stopniu zaś literackim. To ślady tychże nabytków, w postaci co najmniej kilkunastu rękopisów zbieżnych w tytułach z pozycjami w spisie, odnajdujemy dziś wśród manuskryptów hiszpańskich zdeponowanych w Bibliotece Jagiellońskiej.

W 1889 roku Biblioteka Królewska dokonała zakupu całości kolekcji rodu von Starhemberg z Eferding, do której należały także rękopisy francuskie i włoskie oraz iberyjskie, wchodzące obecnie w skład zbioru berlińskiego dostępnego w Krakowie.⁶⁸ Grupa pięciu manuskryptów (aktualne sygnatury: hisp. fol. 23-26 oraz hisp. quart. 65) pozyskanych tą drogą przez bibliotekę charakteryzuje się wspólnym profilem tematycznym (historia) w odniesieniu do militarnych, genealogicznych czy administracyjno-prawnych zagadnień. Koncentrują się one wokół takich postaci, jak pułkownik Francisco Verdugo (1537-1595/1597?), hiszpański wojskowy, który wyróżnił się w wojnie we Flandrii za czasów panowania króla Filipa II hiszpańskiego (ms. hisp. fol. 23), Don Juan de Austria (ms. hisp. fol. 24), czy austriacki arcyksiążę Karol (ms. hisp. fol. 26), proklamowany królem Hiszpanii jako Karol III na jednym z etapów wojny o sukcesję hiszpańską (1700-1713). W tym ostatnim przypadku mamy do czynienia z oryginalnym, a nawet unikatowym z tekstologicznego punktu widzenia dokumentem: *Ordenanzas militares del*

68 Cf. supra.

Archiduque Carlos (Kodeks wojskowy arcyksięcia Karola), w wersji z 1711 roku (wiele wskazuje na to, że nieznaney dotąd badaczom).⁶⁹ Z kolei, tom hisp. fol. 24 to prawdziwy korpus siedemnastowiecznych tekstów, głównie rękopiśmiennych kopii listów oraz starodruków, związanych tematycznie z życiem i działalnością Don Juana de Austria. Rękopis najprawdopodobniej pochodzi z klasztoru Santa María de Meyá w prowincji Lleida, w Katalonii; przeorem owego klasztoru, od roku 1633, był Joseph de Jalpi y Juliá (1604-1678),⁷⁰ który sporządził komentarz wprowadzający do zawartości woluminu oraz liczne adnotacje na jego kartach. Czas powstania tomu zamyka się między 1670 a 1678 rokiem: pierwsza z dat występuje w tekście, natomiast druga to data śmierci przeora.

Pozyskując rękopisy na drodze zakupu, przy okazji niektórych transakcji biblioteka berlińska prowadziła dość złożone negocjacje z właścicielami ksiąg.⁷¹ Za przykład może posłużyć rękopis hisp. fol. 20 (vol. 1-2) – dziewiętnastowieczny odpis *Recordación Florida, Historia de Guatemala*, jednego z podstawowych dzieł dla historiografii gwatemalskiej, napisanego przez Francisca Antonia de Fuentes y Guzmán (1643-1700). Z analizy niemieckiej dokumentacji z lat 1859-60 wynika, że znajdujący się w kolekcji grafa Salm z Hannoveru rękopis, został sprzedany bibliotece berlińskiej przez jego

69 Pełnej identyfikacji tekstu, a także korekty jego datacji, dokonano w trakcie prac badawczych nad tą kolekcją, realizowanych przez grupę *Fibula*. W katalogu Lemma rękopis figuruje z datą o 40 lat późniejszą (1751), co burzyło interpretację kontekstu historycznego jego powstania – cf. S. Lemm, *Mitteilungen ...*, op. cit., s. 97.

70 Na temat tej postaci zob. Josep Maria PONS I GURL, „Roig y Jalpi y el prior de Meyá”, in *Anales del Instituto de Estudios Gerundenses*, CSIC, Diputación Provincial de Gerona, vol. XIV, ss. 39-84.

71 Materiały niemieckie na temat zakupów rękopisów iberyjskich od osób indywidualnych często ograniczają się do bardzo zwięzłych notatek, tak jak w przypadku ms. hisp. fol. 17, wpisanego do księgi akcesji 15 grudnia 1845 roku, z informacją, iż został zakupiony od niejakiego Röse. Zważywszy na tematykę historyczną tego rękopisu (zawiera odpisy dzieł i dokumentów historycznych związanych z okresem panowania Królów Katolickich, Ferdynanda i Izabeli), można się domyślać, że chodzi o Bernharda Röse (1795-1857), niemieckiego historyka. W innych przypadkach zapiski z księgi akcesji nie precyzują, czy chodziło o zakup, czy o darowiznę z kolekcji prywatnej. Przykładowo dwa rękopisy na temat dialektalnej odmiany języka katalońskiego, tzw. mallorquín (hisp. oct. 3° i hisp. oct. 3°) włączono do zbioru berlińskiego 16 stycznia 1914 roku, odnotowując, obok daty, wyłącznie nazwisko poprzedniego posiadacza, prof. dr. F. Jungfera z Charlottenburga.

właściciela za pośrednictwem niejakiego doktora Klee, który kontaktował się listownie w sprawie transakcji z tą instytucją.⁷² Wspomniany pośrednik, prawdopodobnie doktor Julius Ludwig Klee (1807-1867), filolog i wykładowca na Uniwersytecie w Lipsku, interesował się rękopisem dość długo, tj. od 1856 roku, na co wskazuje treść listu dołączonego do tomu I manuskryptu zdeponowanego w Krakowie. List ten, sygnowany nazwiskiem Hoeck, dotyczy wartości naukowej rękopisu. Jego nadawca to zapewne Karl Friedrich Christian Hoeck (1794-1877), niemiecki filolog, hellenista, bibliotekarz, a od roku 1845 dyrektor Biblioteki Uniwersytetu w Getyndze. Całości korespondencji na temat transakcji sprzedaży biblioteki berlińskiej tego odpisu dzieła Fuentesesa dopełnia jeszcze jeden list, zachowany w archiwum tej instytucji, napisany przez właściciela rękopisu, grafa Salm z Hannoveru. Jego adresatem jest Georg Heinrich Pertz (1795-1876), uczestniczący w negocjacjach z ramienia biblioteki. List zawiera m.in. potwierdzenie pełnomocnictwa, jakiego graf udzielił doktorowi Klee, a także ustalenia na temat wartości materialnej rękopisu, finalizujące proces jego sprzedaży.⁷³ Ostatecznie manuskrypt trafił do kolekcji berlińskiej w lutym 1860 roku.

Nazwisko Salm, pojawiające się przy okazji tego zakupu, nasuwa skojarzenia z transakcjami, jakich biblioteka berlińska dokonała ponad 40 lat wcześniej (1818-1819), nabywając rękopisy od tej arystokratycznej rodziny, o czym była mowa powyżej. Dostępne obecnie materiały archiwalne nie pozwalają jednak stwierdzić, czy istniała ciągłość kontaktów biblioteki w sferze nabytków z rodem Salm, posiadającym zarówno odgałęzienia hiszpańskie, jak i niemieckie.

Wśród manuskryptów iberyjskich nie brak ksiąg przekazanych bibliotece berlińskiej na mocy woli ich pierwotnych posiadaczy, często znamienitych postaci, które dzięki swoim poczynaniom w różnych dziedzinach kultury i nauki zyskały trwałe miejsce w historii kultury niemieckiej czy nawet europejskiej. Jedną z nich jest Ludolf Karl Adelbert von Chamisso (1781-1838), niemiecki poeta, przyrodnik, specjalizujący się w botanice, oraz podróżnik. W latach 1815-1818 Chamisso brał udział w naukowej wyprawie dookoła świata dowodzonej przez Ottona von Kotzebue (1787-1846), Rosjanina po-

72 Korespondencja przechowywana jest w Archiwum Staatsbibliothek zu Berlin Preussischer Kulturbesitz: Acta III C 37.

73 *Ibidem*.

chodzenia niemieckiego, oficera marynarki i podróżnika, kapitana fregaty „Rurik”. Jak podaje Wilken,⁷⁴ zgromadzone w trakcie morskiej ekspedycji książki i rękopisy posłużyły do przygotowania relacji z podróży, wydanej w Weimerze, w 1821 roku,⁷⁵ a dwa lata później, jako dar Chamisso, zostały przekazane bibliotece berlińskiej. Przechowywane obecnie w Krakowie dwa rękopisy stanowią część tego daru: *Carta edificante o Viage a la Provincia de Taal, y Balayan [...]*, autorstwa Pedra Andrésa de Castro y Amoedo, znanego również jako Agustín María de Castro (1740-1801), hiszpańskiego augustianina i misjonarza na Filipinach (hisp. quart. 50), oraz *Arte de la lengua bisaya y Vocabulario de lengua sugbunana compuesto por fr. Thomas de San Geronimo de los descalzos de San Agustín de Filipinas* (hisp. quart. 44). Na kartach obu rękopisów widnieją niemal identyczne adnotacje, pozwalające stwierdzić, że w 1818 roku stanowiły własność Chamisso, wpisując się w kontekst wyprawy, w której uczestniczył (na jej trasie znalazły się również Filipiny). W krótkim czasie po ukazaniu się publikacji książkowych przygotowanych na bazie doświadczeń uczestników rejsu, jak wspomniano Chamisso przekazał w darze rękopisy bibliotece berlińskiej (1823).⁷⁶ Dzięki dokumentacji dostępnej w archiwum tej instytucji wiadomo również o drukach hawajskich ze zbiorów Chamisso, jakie wpłynęły do biblioteki berlińskiej w 1837 roku.⁷⁷

Mówiąc o Filipinach, należy wspomnieć o jeszcze jednym rękopisie ze zbioru berlińskiego, a mianowicie o anonimowej *Memoria sobre la Junta de Aranceles en las Islas Filipinas, presentada al Vice-presidente de la misma* (ms. hisp. quart. 76). Zgodnie z notatką w rejestrze akcesyjnym biblioteki

74 Fr. Wilken, *Geschichte ...*, op. cit., s. 145.

75 Otto von Kotzebue, *Entdeckungs-Reise in die Süd-See und nach der Berings-Strasse zur Erforschung einer nordöstlichen Durchfahrt: Unternommen in den Jahren 1815, 1816, 1817 und 1818, auf Kosten Sr.*, Gebrüder Hoffman, Weimar 1821.

76 Inna publikacja związana z wyprawą, która wzmiankowana jest również w adnotacjach niemieckojęzycznych na kartach rękopisu hisp. quart. 50, została przygotowana przez towarzyszącego ekspedycji rysownika, Ludwika Chorisa: *Voyage pittoresque autour du monde, avec des portraits de sauvages d'Amérique, d'Asie, d'Afrique, et des îles du Grand Océan; des paysages, des vues maritimes, et plusieurs objets d'histoire naturelle; accompagné de descriptions par m. le Baron Cuvier, et m. A. de Chamisso, et d'observations sur les crânes humains, par m. le Docteur Gall. Par m. Louis Choris, peintre*, Imprimerie de Firmin Didot, Paris 1822.

77 Archiwum Staatsbibliothek zu Berlin Preussischer Kulturbesitz – Acta III F 6: „das Vermächtniss des Dr. A. von Chamisso (Charles Louis Adelbert von Chamisso) von 1837”.

berlińskiej, manuskrypt ten, pochodzący z Biblioteki Filipińskiej Ferdinanda Blumentritta (1853-1913) z Litomierzyc (obecnie Republika Czeska), został włączony do kolekcji w marcu 1932 roku. Blumentritt, nauczyciel szkoły średniej, przyjaźnił się z José Rizalem (1861-1896), lekarzem i filipińskim bohaterem narodowym. Mimo, iż Blumentritt nigdy nie dotarł na Filipiny, napisał wiele cenionych artykułów i książek na temat historii i etnografii archipelagu. Manuskrypt berliński to zaledwie okruch przebogatej i wartościowej od strony naukowej i materialnej spuścizny, jaką pozostawił po sobie Blumentritt. Składały się na nią zarówno zbiory biblioteczne (m.in. druki i manuskrypty, notatki i materiały wykorzystane przez Blumentritta w trakcie prac badawczych, korespondencja z José Rizalem oraz mapy), jak i dzieła sztuki. Trudno dzisiaj precyzyjnie ustalić, jaką drogą rękopis *Memoria sobre la Junta de Aranceles en las Islas Filipinas...* trafił do zbiorów biblioteki w Berlinie. Akcesja manuskryptu miała miejsce przed 1935 rokiem, a więc w okresie gdy zbiory Blumentritta pozostawały w rękach jego syna. Dalsze losy tej kolekcji okazały się burzliwe: w roku 1935 jej część trafiła do Manili, natomiast reszta, pierwotnie znajdująca się w posiadaniu rodziny, uległa rozproszeniu w trakcie i po zakończeniu II wojny światowej. Jej istotny wycinek zdeponowany jest obecnie w Południowoczeskim Muzeum w Czeskich Budziejowicach.⁷⁸

Dynamicznego zadania podjął się niemiecki historyk Gustav Adolf Bergenroth (1813-1869), który w latach 60' XIX stulecia przeprowadził kwerendę i badania naukowe w Archivo General de Simancas (wówczas niedostępnym dla osób nie posiadających specjalnego zezwolenia, którego w drodze wyjątku udzielono Bergenrothowi), a także w innych archiwach hiszpańskich, francuskich i belgijskich. Celem badawczym, jaki wyznaczył sobie Bergenroth, było zebranie materiałów tematycznie związanych z historią relacji angielsko-hiszpańskich za panowania Tudorów. Poczynania te zaowocowały publikacją trzynastotomowego dzieła pt. *Calendar of Letters, Departures, and state papers relating to the Negotiations between England and Spain preserved in the archives at Simancas and elsewhere published by G. A. Bergenroth.*⁷⁹ W jedenastu tomach rękopisów Bergenrotha (hisp. fol.

78 Cf. Jindřich TOMAS, *José Rizal, Ferdinand Blumentritt and the Phillipines in the New Ages*, Oswald, Praha 1998, s. 49.

79 Dzieło wydano w Londynie, w latach 1862-1868. Na temat biografii i działalności

27-37) zdeponowanych w Bibliotece Jagiellońskiej mieszczą się zarówno pełne odpisy, jak i wypisy z dokumentów oraz poczynione na ich podstawie notatki w różnych językach. Zgodnie z wolą pierwotnego właściciela tego zbioru, trafiły one do kolekcji berlińskiej (w październiku 1896 roku), przekazane przez Paula Friedmanna, niemieckiego filantropa, który podobnie jak Bergenroth badał historię Tudorów. Warto podkreślić, że tomy przechowywane w Krakowie stanowią część znacznie obszerniejszej całości rękopiśmiennych materiałów Gustava Bergenrotha, aktualnie dostępnych w kilku instytucjach europejskich, takich jak British Library czy Public Record Office w Londynie.⁸⁰

W gronie donatorów rękopisów hiszpańskich dla biblioteki berlińskiej figuruje także Aleksander von Humboldt, ofiarodawca manuskryptu oznaczonego sygnaturą hisp. quart. 64. Trzon tego rękopisu stanowią kopie, sporządzone w Paryżu około 1833 roku, dwóch hiszpańskojęzycznych relacji z wypraw z okresu odkryć geograficznych i ekspansji zamorskiej Hiszpanii.⁸¹ Bez wątplenia tematyka obu dzieł była zgodna z kierunkiem działań badawczych niemieckiego uczonego, który odbył podróż w celach naukowych po

naukowej G. A. Bergenrotha cf. William Cornwallis CARTWRIGHT, *Gustave Bergenroth: a memorial sketch*, Edmonston and Douglas, Edinburgh 1870.

80 British Library posiada dwadzieścia sześć tomów materiałów Bergenrotha (sygnatury: Additional MSS. 28572-28597), natomiast do zbiorów Public Record Office w Londynie należą tomy zawierające odpisy dokumentów z Simancas, Madrytu, Barcelony i innych miejsc w Hiszpanii (sygnatury: PRO 31/11/2-7; PRO 31/11/8; PRO 31/11/11; PRO 31/11/13-14; PRO 31/11/9-11; PRO 31/11/12), opracowane przez Bergenrotha i Pascuala de Gayangos y Arce (1809-1897). Gayangos, ceniony arabista, historyk i bibliofil hiszpański, podjął się skatalogowania rękopisów hiszpańskich w British Library w Londynie, jak również materiałów Bergenrotha, zdeponowanych w tej instytucji po śmierci tego ostatniego w 1869 roku.

81 Pierwszy ze wspomnianych rękopisów to odpis relacji z wyprawy hiszpańskiego emisariusza Diego Rodrígueza de Figueroa do władcy inkaskiego Titu Cusi Yupanqui, która miała miejsce w 1565 roku: *Relación del camino e viaje que Diego Rodriguez hizo desde la ciudad del Cuzco a la tierra de guerra de Mango Ynga que esta en los Andes alçado contra al servicio de Su Mag.^d, y de las cosas que con el trató por modo y manera de paz, y tambien para que recibiese la dotrina evangelica de Nuestro Senor JesuXpo, que es la relación siguiente*. Drugi rękopis relacjonuje podróż Álvaro de Mendañi w poszukiwaniu Nowej Gwinei (1567-1569): *Relacion breve de lo sucedido, en el vieje, que hizo Alvaro de Mendaña, en le demanda de la nueva Guinea, la qual estava descubierta por Inigo Ortiz de Retes, que fue con Villalobos, de la tierra de la Nueva España en el año de 1548*.

Ameryce, w latach 1799-1804. Zainteresowanie manuskrytem hisp. quart. 64 zarówno jako całością, tj. obiektem rękopiśmiennym posiadającym swoją własną historię, jak i wchodzącymi w jego skład odpisami hiszpańskich dzieł, wykazali także inni uczeni, o czym mowa we francusko- i angielskojęzycznych opracowaniach naukowych z lat 1910-1913.⁸²

Na krótką wzmiankę zasługuje także Peter Christian Wilhelm Beuth (1781-1853), niemiecki urzędnik państwowy, piastujący wysokie stanowiska, zaangażowany w działalność gospodarczą i edukacyjną. W 1820 roku przekazał on cenny dar bibliotece berlińskiej: piętnastowieczny rękopis *Liber precum latine et catalonice* (ms. hisp. quart. 24), iluminowany i zdobiony złotem.⁸³ Droga tego rękopisu do kolekcji Beutha pozostaje jednak nieznana, mimo podjętych starań jej odtworzenia.

Znaczna liczba rękopisów w grupie iberyjskiej pochodzi z zakupów antykwarecznych. W tomach tych z rzadka jedynie odnajdujemy adnotacje wskazujące na ich wcześniejszego właściciela z okresu zanim trafiły one do rąk księgarza, a następnie do biblioteki berlińskiej. Do tych nielicznych wyjątków należy rękopis lus. quart. 1⁸⁴; w niemieckojęzycznej adnotacji widniejącej na jego kartach odnajdujemy bowiem informację o uprzedniej przynależności manuskryptu do kolekcji Wilhelma Johanna Alberta Freiherr von Tettau (1804-1894), niemieckiego historyka i polityka. Losy tego woluminu na dalszym etapie wiążą się z antykwarem S. Glogau & Co. w Lipsku, skąd przeszedł on bezpośrednio do zbioru berlińskiego, w kwietniu 1885 roku. Wśród antykwaruszy, od

82 Cf. np. Pedro de CIEZA DE LEÓN, Clements Robert MARKHAM, *The war of Quito*, University of California, 1913, ss. 168-169.

83 Styl miniatur wydaje się zbliżony do stylu występującego w rękopisach z XV wieku pochodzących z Walencji, gdzie wyróżnił się mistrz Domingo Crespí, a w szczególności jego syn Leonardo. Działalność artystyczna tego ostatniego wiązana jest z okresem największej świetności sztuki iluminowania ksiąg w Walencji, którego początki sięgają roku 1430. Bez wątplenia rękopis hisp. quart. 24 wymaga pogłębionego studium ze strony historyków sztuki. Na temat mistrzów z rodziny Crespí i zrealizowanych przez nich prac, cf. Nuria RAMÓN MARQUES, *La iluminación de manuscritos en la Valencia gótica (1290-1458)*, Generalitat Valenciana, Texto i Imatges, S. A., Valencia 2007, ss. 91-111 (w szczególności ss. 98-108).

84 Dziewiętnastowieczny odpis portugalskiego dzieła historycznego *Crónica do Condestabre de Portugal*. Oryginalny tekst kroniki pochodzi z XV wieku (1431-1443). Obecnie dzieło uznaje się za anonimowe, gdyż nie znaleziono w pełni wiarygodnych argumentów dla potwierdzenia tezy o przypuszczalnym autorstwie kronikarza portugalskiego Fernão Lopesa (c. 1380 - c. 1459), czy króla Portugalii Dom Duarte.

których biblioteka berlińska nabyła rękopisy hiszpańskie, w latach 1845, 1885 i 1926-27, znaleźli się także: W. Brickt z Augsburga (?), Adolf Asher z Berlina, Joseph Baer & Co. z Frankfurtu n/M, czy Karl lub jego syn Anton von Hiersemann, antykwariusze z Lipska. To właśnie u tych ostatnich biblioteka poczyniła poważny zakup kilkuset druków określanych jako „Spanisches Theater”. Wśród nich znalazło się również osiem manuskryptów sztuk teatralnych autorstwa dramatopisarzy hiszpańskich (hisp. quart. 67-74), nabytych przez bibliotekę berlińską w okresie od września 1926 roku do stycznia roku następnego.

Kolejne źródło pozyskania rękopisów przez Bibliotekę Królewską w Berlinie stanowiły aukcje zagraniczne. Grupa iberyjska obejmuje jednak zaledwie pojedyncze manuskrypty pochodzące z zakupów aukcyjnych, o których zachowały się wyłącznie zdawkowe informacje w katalogu akcesji. Przykładowo, w odniesieniu do rękopisu hisp. quart. 52, zatytułowanego *Apuntes para el diccionario geográfico de pueblos de España, con que había de finalizar la Historia de las Lenguas de España*, w rejestrze akcesji, obok daty: czerwiec 1830, zapisano lakonicznie, że pochodzi z aukcji londyńskiej, co nie pozwala, niestety, na pełniejszą identyfikację dokonanej transakcji.

Bardziej treściwy okazał się wpis dotyczący manuskryptu hisp. quart. 63, noszącego ogólny tytuł *Opera Raimundi Llulii*, gdzie czytamy, że chodzi o aukcję Franchi, we Florencji, w lutym 1885. Był to ten sam księgarz florencki, Ulisse Franchi, działający pod koniec XIX stulecia, u którego biblioteka berlińska zakupiła wiele rękopisów włoskich przechowywanych obecnie w Krakowie.⁸⁵ W historii manuskryptu *Opera Raimundi Llulii* odnajdujemy jeszcze jeden ślad wiodący do Italii: ten interesujący egzemplarz, sytuujący się wśród najstarszych w grupie iberyjskiej, datowany na wiek XV, należał wcześniej do zbiorów włoskiego rodu Tegrimi, o czym informuje pieczęć z napisem: *DI CASA MINUTOLI TEGRIMI*. Kolekcja ta została utworzona przez włoskiego humanistę Niccolò Tegrimi (1448?-1527) z Lukki (Lucca) i tym samym sięga swoimi korzeniami XV stulecia.

Jak wynika z zapisów katalogowych i archiwalnych biblioteki berlińskiej, instytucja ta nawiązywała trwałe kontakty z konkretnymi osobami (wojskowymi, dyplomatami), pośredniczącymi w zakupach lub osobiście przekazującymi manuskrypty do jej zbiorów. Za postać wyróżniającą się w tym gronie należy uznać Andreasa Daniela von Schepelera (1780-1849),

85 Cf. supra: Manuscripta italica.

pruskiego oficera, który wstąpił do hiszpańskiej armii w 1809 roku i podczas kampanii iberyjskiej wojen napoleońskich dosłużył się stopnia pułkownika. W opracowaniu Friedricha Wilkena na temat kontaktów von Schepelera z Biblioteką Królewską w Berlinie, czytamy: „Aus Spanien wurde im Jahre 1819 und den folgenden Jahren die Schepeler [...] mit bedeutenden Erwerbungen bereichert” („biblioteka kupowała cenne hiszpańskie książki, w roku 1819 i w latach następnym, w Madrycie, za pośrednictwem pułkownika Schepelera”).⁸⁶ Za sprawą owego oficera w zbiorze przechowywanym w Krakowie znalazły się dwa tomy, zakupione w 1825 roku⁸⁷: *Historia de la vida y hechos del yncrito poderoso monarca, amado y sancto rey D. Phelipe III deste nombre*, pióra Gila Gonzáleza d'Ávila (ms. hisp. fol. 8) oraz *Obras históricas de Fr. Bartolomé de las Casas* (ms. hisp. fol. 9). W obu przypadkach mamy do czynienia z dziełami z zakresu historii – dziedziny, w której von Schepeler musiał zapewne posiadać dobre rozeznanie, o czym świadczą jego historyczno-literackie zainteresowania.⁸⁸ Uwidacznia to grupa sześciu woluminów, które w maju 1832 i w 1833 roku zostały włączone do zbiorów biblioteki w Berlinie jako zakupione właśnie od pułkownika von Schepelera. Wspomniane tomy o charakterze *miscellanea* (mss. hisp. fol. 13-14, hisp. quart. 53-56) zawierają obszernie, niezwykle zróżnicowane i bogate treściowo materiały, dotyczące okresu inwazji napoleońskiej na Półwysep Iberyjski (lata 1808-1814). Wydaje się prawdopodobne, iż von Schepeler wykorzystał wspomniane materiały w trakcie prac nad dziełem, pt. *Geschichte der Revolution Spaniens und Portugals und besonders des daraus entstandenen Krieges*,⁸⁹ zainspirowanym jego osobistym doświadczeniem zdobytym w trakcie działań militarnych przeciw armii napoleońskiej. Opracowanie to zostało opublikowane w latach 1826-1827, rękopiśmienne materiały, natomiast, kilka lat później trafiły do zbiorów biblioteki berlińskiej w wyniku powiązań i współpracy pułkownika z tą instytucją.

86 Fr. Wilken, *Geschichte ...*, op. cit., ss. 141-142.

87 Cf. Cat. A. 557, 12 – *Handschriftenkataloge der Königlichen Bibliothek und Preussische Staatsbibliothek zu Berlin. Dienstkatalog 8: Codices manuscripti hispanici*.

88 Na temat postaci pułkownika von Schepelera i jego dzieł historycznych cf. Hans JURESCHKE, „El Coronel von Schepeler. Carácter y valor informativo de su obra historiográfica sobre el reinado de Fernando VII”, in *Revista de Estudios Políticos*, N° 126 (Número especial sobre la Constitución de Cádiz).

89 Trzytomowe dzieło ukazało się w Berlinie, w wydawnictwie Wilhelma Dieterici.

Dwa spośród manuskryptów, które wpłynęły do kolekcji berlińskiej dzięki von Schepelerowi, łączy wspólne ogniwo w ich wcześniejszej historii. Na kartach tomu zatytułowanego *Obras históricas de Fr. Bartolomé de las Casas* (ms. hisp. fol. 9) oraz manuskryptu pt. *Diario de las operaciones del Exército de Galicia*, wchodzącego w skład obszerniejszego woluminu hisp. quart. 53 (rękopis *d*), widnieją adnotacje podpisane nazwiskiem Isidora de Antillóna y Marzo (1778-1814), hiszpańskiego polityka, historyka i geografa. Choć rękopisy te włączono do zbiorów berlińskich w różnym czasie: w 1825 roku pierwszy z nich, natomiast drugi – w 1832 lub 1833, na jednym z etapów swej historii pozostawały w posiadaniu tej samej osoby, oba przeszły przez ręce von Schepelera, by ostatecznie znaleźć się w zbiorach biblioteki w Berlinie.

Pewna konsekwencja w działaniach na rzecz Biblioteki Królewskiej daje się zauważyć również w przypadku Friedricha Hermanna Herberta von Gülich (1820-1903), konsula generalnego i przedstawiciela handlowego Prus, który w latach 1854-1868 przebywał w służbie dyplomatycznej w krajach Ameryki Południowej. W dokumentach z archiwum biblioteki berlińskiej widnieje pozycja katalogowa, informująca o zakupie dokonanym przez von Gülicha dla tej instytucji w Buenos Aires, w 1854 roku,⁹⁰ lecz same dokumenty poświadczające transakcję nie dotrwały do naszych czasów. Z lat 1860 i 1865 pochodzą wpisy do rejestru akcesji Biblioteki Królewskiej, dotyczące dwóch hiszpańskojęzycznych rękopisów przekazanych przez von Gülicha. Pierwszy z nich, *Ojeada sobre la historia de la literatura hispano-americana* (hisp. oct. 1) stanowi kompendium najważniejszych informacji z zakresu historii literatury latynoamerykańskiej, z licznymi cytacjami i odsyłaczami. Jego autor, Juan María Gutiérrez (1809-1878), wybitna postać w życiu politycznym i literacko-kulturalnym Argentyny, był także bliskim przyjacielem von Gülicha. Z kolei, drugi rękopis przekazany bibliotece berlińskiej przez pruskiego konsula (co miało miejsce w grudniu 1865 roku, tj. pięć lat od poprzedniej darowizny) nosi obecnie sygnaturę hisp. quart. 60. Należy on do grupy rękopisów iberyjskich o tematyce językowej, niezbyt licznie reprezentowanej w zbiorze dostępnym w Krakowie, a więc tym bardziej wydaje się interesujący. Rękopis, o którym mowa, to *Vocabulario de lengua guaraní*

90 Cf. Archivum Staatsbibliothek zu Berlin Preussischer Kulturbesitz: Acta III D 27b – Acta betr. Die Ankäufe durch den Königl[iche] General-Consul von Gülich in Buenos Aires 1854.

compuesto por el P. Blas Pretovio de la Compañía de Jesús, pióra Padre Blasa Pretovio, misjonarza z zakonu jezuitów, urodzonego na Sycylii, którego prawdziwe imię i nazwisko brzmiało Pablo Restivo (1658-1740). Duchowny spędził blisko pięćdziesiąt lat swojego życia w Paragwaju, poświęcając się ewangelizacji i edukacji Indian, a także nauczaniu języka guarani wśród misjonarzy i katechetów. W tym czasie opracował kilka dzieł, łącznie z *Vocabulario de lengua guaraní*, które możemy określić mianem słownika języków hiszpańskiego i guarani, z elementami gramatyki.⁹¹

Niewykluczone, iż Friedrich von Gülich pozostawał również w tle procesu włączania do kolekcji berlińskiej rękopisu zatytułowanego *Información de Vicente Saraiva para Guillermo Rawson sobre Gran Chaco* (hisp. fol. 21). Zgodnie z adnotacją proveniencyjną w księdze akcesji, manuskrypt wpisano do zasobów biblioteki berlińskiej 27 lutego 1866 roku jako dar Juana Maríi Gutiérreza, z którym łączyła von Gülicha przyjaźń, o czym powyżej.⁹² Ten ciekawy pod względem tekstologicznym rękopis składa się z dwóch części: listu adresowanego do Guillermo Colesbery Rawsona (1812-1890), ministra i uznanego lekarza argentyńskiego, oraz wyciągu z dziennika podróży wraz z ciekawymi i praktycznymi informacjami odnośnie słabo wówczas jeszcze skolonizowanych regionów Argentyny. Historia rękopisu wydaje się jednak stosunkowo krótka: zważywszy na zawarte w tekstach daty, powstał on w pierwszej dekadzie marca 1865 roku, w Corrientes, w Argentynie, niecały rok później zaś trafił do biblioteki berlińskiej. Zapewne nie wyszedł poza krąg osób, których nazwiska odnajdujemy w samym manuskrypcie, zarówno w liście, jak i w wyciągu z dziennika podróży, a także w rejestrze akcesji Biblioteki Królewskiej w Berlinie. Chodzi o następujące postacie: nadawca listu – Vicente Saraiva, jego odbiorca – Guillermo Rawson, oraz donator rękopisu – Juan María Gutiérrez.

91 Zob. artykuł poświęcony temu rękopisowi autorstwa Natalii CZOPEK, „The Guarani language in the Manuscripts of the Berlin collection of the Jagiellonian Library”, in *Fibula* 1/2008 (1), ss. 25-29.

92 Na temat biografii i działalności von Gülicha w Ameryce Południowej cf. Thomas DUVE, „Friedrich von Gülich, el »Zollverein« y el Tratado de Amistad, Comercio y Navegación con la Confederación Argentina”, in Thomas DUVE, *El tratado argentino-alemán de Amistad, Comercio y Navegación de 1857*, Estudios histórico-jurídicos, Instituto de Investigaciones de Historia del Derecho, Buenos Aires 2007, ss. 107-146.

Dodatkową okoliczność historyczną, w świetle której można postrześć powiązania von Gülicha z biblioteką berlińską, jak również wspomniane rękopisy oraz ich drogę do kolekcji tejże instytucji, stanowi ówczesna polityka władz pruskich na rzecz emigracji niemieckiej na tereny argentyńskie w celach kolonizacyjnych. Gülich z racji pełnionych funkcji, a także osobistych przekonań, pozostawał w nią aktywnie zaangażowany, m.in. sygnując *Tratado de Amistad, Comercio y Navegación con la Confederación Argentina (1857)*,⁹³ czy utrzymując kontakt nie tylko z Towarzystwem Geograficznym w Berlinie (*Geographische Gesellschaft zu Berlin*), dla którego przygotowywał publikacje oraz przysyłał książki i materiały kartograficzne, ale także z berlińskim Ogrodem Zoologicznym. Poczynania te zmierzały do upowszechnienia szeroko pojętej wiedzy o Argentynie, co miało przygotować grunt dla kolonizacji.⁹⁴ Tematyka wszystkich rękopisów, jakie znalazły się w bibliotece berlińskiej za przyczyną owego pruskiego dyplomaty lub dzięki jego kontaktom, w szczególności zaś tematyka manuskryptu hisp. fol. 21, doskonale wpisuje się zatem w ten nurt działalności i swoistą misję von Gülicha.

Wśród niemieckich dyptomatów – donatorów rękopisów iberyjskich obecnych w omawianej kolekcji, figuruje również Karl Hermann von Thile (1812-1889), ofiarodawca dwóch manuskryptów dla Biblioteki Królewskiej: hiszpańskiego i portugalskiego. Pierwszy z nich to *Relaciones de Antonio Pérez Secretario de Estado, que fue, del Rey de España D.^o Phelipe II. de este nombre* (hisp. quart. 61), przekazany bibliotece w kwietniu 1881 roku. Drugi rękopis, natomiast, noszący tytuł *Cancioneiro inédito em portuguez Galliziano, que parece ser obra do século XIII* (lus. fol. 1), stanowi odpis jednego z najważniejszych dzieł literatur iberyjskich, kancjonarza średniowiecznej liryki galicyjsko-portugalskiej: *Cancioneiro da Ajuda*. Badacze od dawna byli świadomi istnienia tej kopii *Cancioneiro*, nie znając jednak jej obecnego miejsca przechowywania.⁹⁵ W niejednym opracowaniu naukowym odnajdujemy in-

93 Odnośnie definicji tego typu traktatów patrz *ibidem*, s. 117: „obligaciones recíprocas entre dos países con el fin de aumentar y promover las relaciones comerciales y de navegación, cuyo efecto jurídico era afirmar jurídicamente y a largo plazo entre las partes contratantes el goce de la libertad de comercio. [...] La firma de estos acuerdos respondía también a una política de fomentar y estabilizar el comercio”.

94 *Ibidem*, ss. 122-123.

95 Cf. Carlo PULSONI, Mariña ARBOR ALDEA, „Il «Cancioneiro da Ajuda» prima di Ca-

formacje o przypuszczalnej historii rękopisu z okresu zanim znalazł się on w kolekcji berlińskiej. Przykładowo zacytujmy fragment z artykułu Harveya L. Sherrera, z 2004 roku:

„Hoy se desconoce el paradero de una de las dos transcripciones completas del Cancioneiro, hecha cuando el códice todavía pertenecía al Real Colégio dos Nobres de Lisboa. Lo copió el Reverendo Herbert Hill, capelán de la Feitoria Inglesa de Lisboa. Esta copia pasó a la biblioteca particular de Robert Southey, sobrino de Hill, y fue vendida en 1844”.⁹⁶

Ponadto rękopis posłużył jako podstawa dla edycji drukowanej dzieła wydanej w Paryżu w 1823 roku, przez jednego z jego kolejnych właścicieli, Charlesa Stuarta (1779-1845), brytyjskiego dyplomata. Sprzedany po raz kolejny w 1855 roku, znalazł się w rękach Karla Hermanna von Thile, który cztery lata później podarował go Bibliotece Królewskiej w Berlinie.⁹⁷ Jak wiadomo, obecnie rękopis zdeponowany jest w Krakowie. To właśnie tutaj zainteresowali się nim badacze włoscy, dokonując jego identyfikacji i dodając kilka nowych szczegółów do jego historii.⁹⁸

W grupie rękopisów iberyjskich można także wskazać obiekty, których historii nie można odtworzyć w jej pełnym kształcie, lecz wyraźnie nawiązują one do konkretnych nurtów relacji hiszpańsko-niemieckich w XIX stuleciu. Tak dzieje się z obszernym tomem złożonym z 14 poszytów, noszącym ogólny tytuł *Memorias y descripciones de las Islas Filipinas* (ms. hisp. quart. 75). Badania o profilu historycznym pozwoliły ustalić, iż najprawdopodobniej jest to część materiałów (w tym map), jakie przygotowywali hiszpańscy inżynierowie leśnictwa (Ingenieros de Montes), działający na Filipinach od roku 1863. W oparciu o dane kodykologiczne przyjęto, że są to autografy, sporządzone na Filipinach w latach 1874-1879. Zgodnie z niemiecką doku-

.....
rolina Michaëlis (1904)”, in *Critica del Testo*, Roma 2004, n° 2, s. 721.

96 „Estado actual de los estudios sobre el «Cancioneiro da Ajuda»”, in *«Cancioneiro da Ajuda», cen anos depois*, Actas do Congresso realizado pola Dirección Xeral de Promoción Cultural en Santiago de Compostela e na Ilha de San Simón os días 25-28 de maio de 2004, Santiago de Compostela 2004, s. 43.

97 Na przedniej wyklejce oprawy widnieje ekslibris z herbem i napisem: *EK MEPOI...]Σ ΓΙΝΩΣΚΟΜΕΝ. /Ex Libris /Carol. Herman. de Thile.*

98 Carlo Pulsoni i Mariña Arbor Aldea – patrz przypis 95.

mentacją biblioteczną, do zbiorów berlińskich tom trafił na początku lat 30' XX wieku. Jego dzieje w okresie kilkudziesięciu lat, dzielącym wspomniane daty, pozostają niewyjaśnione z powodu braku wyrazistych wskazówek historycznych. Można jedynie przypuszczać, iż na pewnym etapie trafił do hiszpańskiego Ministerio de Ultramar, gdyż tam właśnie kierowano podobne materiały opracowywane przez Ingenieros de Montes.⁹⁹ Natomiast, do Niemiec mógł dotrzeć dzięki istniejącym hiszpańsko-niemieckim powiązaniom naukowym z zakresu przyrodoznawstwa, w szczególności badań nad terenami leśnymi i ich zagospodarowaniem. W XIX wieku, Niemcy byli prekursorami i zarazem przodowali w Europie w dziedzinie leśnictwa, Hiszpanie zaś kształcili się i korzystali z ich doświadczeń, studiując w niemieckich uczelniach, czy bazując na wypracowanych przez Niemców metodach badawczych, obejmujących także kartografię obszarów leśnych. W Niemczech znane były wyniki prac botanicznych hiszpańskich inżynierów leśnictwa działających na Filipinach, o czym pisał Heinrich Moritz Willkomm (1821-1895), uznany botanik i geograf niemiecki, autor wysoko cenionych po dzień dzisiejszy opracowań z zakresu botaniki iberyjskiej.¹⁰⁰ Materiały te, obfitujące w istotne, często odkrywczcze wówczas informacje z zakresu przyrodoznawstwa tropikalnego, zapewne mogły stanowić jedną z płaszczyzn wymiany myśli między specjalistami z Hiszpanii i Niemiec (botanika tropikalna, leśnictwo), utrzymującymi w tamtym czasie ożywione kontakty.¹⁰¹

Na rękopisy z obszernej i zróżnicowanej grupy sztuk teatralnych, wchodzące w skład kolekcji zdeponowanej w Krakowie,¹⁰² warto spojrzeć przez pryzmat zainteresowania dramaturgią hiszpańską oraz poglądów głoszonych na jej temat w kręgu krytyków niemieckich do roku 1830.¹⁰³ W szcze-

99 Cf. María Belén BAÑAS LLANOS, Ignacio PÉREZ-SOBA DÍEZ DEL CORRAL, „«Un sueño roto». La brillante labor de los Ingenieros de Montes españoles en Filipinas (1855-1898)”, in *Revista Española del Pacífico* 8 (9) 1998, ss. 261-292.

100 *Grundzuge der Pflanzenverbreitung auf der iberischen Halbinsel*, Verlag von Wilhelm Engelmann, Leipzig 1896, ss. 18-19.

101 Cf. Erich BAUER, *Los montes de España en la historia*, Fundación Conde del Valle de Salazar, Madrid 2003, ss. 321-342.

102 Ogólna charakterystyka tej grupy rękopisów w artykule Anny RZEPKI, „A Note on Spanish Drama and Theater in the Berlin Collection in the Jagiellonian Library in Kraków”, in *Fibula* 1/2010 (4), ss. 32-43.

103 Zob. Małgorzata LEYKO, „«Nowa sztuka pisania komedii» i dramaturgia Lopego de Vega w świetle poglądów Ludwiga Tiecka i innych krytyków niemieckich do roku

gólności na przełomie XVIII i XIX wieku, a więc w okresie wpisującym się w niemiecki romantyzm, pojawił się szereg opiniotwórczych komentarzy odnośnie dramatu hiszpańskiego, a także zamysłów tłumaczeniowych i wydawniczych z nim związanych. Ludwig Tieck (1773-1853) oraz August Wilhelm Schlegel (1776-1845) i jego brat Friedrich (1772-1829) to czołowe postacie zaangażowane w tego typu inicjatywy, które oscyływały przede wszystkim, choć oczywiście nie tylko, wokół twórczości Lope de Vega i Calderóna. W okresie wcześniejszym, tj. od ok. lat 50' XVIII wieku, również Gotthold Ephraim Lessing (1729-1781) wykazywał zainteresowanie literaturą hiszpańską, uczył się języka hiszpańskiego, podjął próby przetłumaczenia *Życia snem* Calderóna, inspirował się dziełami tego hiszpańskiego autora w swojej teorii dramatu, a ponadto „publikował recenzje i omówienia utworów hiszpańskich, jakie ukazały się w przekładach na język niemiecki [...] i zgromadził zbiór komedii hiszpańskich [...]”.¹⁰⁴ Ponadto, w latach 20' XIX wieku pojawiły się dwie serie niemieckojęzycznych przekładów tekstów dramatu hiszpańskiego. Wszystkie przedstawione okoliczności wskazują na znaczne ożywienie w sferze recepcji teatru hiszpańskiego w Niemczech, we wspomnianym okresie.¹⁰⁵

Sytuując na tym tle zdeponowane w Krakowie rękopisy sztuk teatralnych, obejmujące dwadzieścia dwie jednostki katalogowe, głównie o kształcie *miscelánea de manuscritos*, należy zwrócić uwagę na fakt, iż w przeważającej liczbie są to odpisy sporządzone w XVIII wieku, co potwierdzają daty występujące w tekstach, dane kodykologiczne i/lub historyczne. Znaczna część woluminów w tej grupie nie posiada numeru akcesji (m.in. hisp. quart. 13-17, hisp. quart. 22, hisp. quart. 35), a więc trafiły one do biblioteki berlińskiej przed rokiem 1828, kiedy to rozpoczęto rejestr akcesyjny nabytków w tej instytucji.¹⁰⁶ Wśród nich znajdują się m.in anonimowe odpisy

.....
1830”, in «Nowa sztuka pisania komedii w dzisiejszych czasach» *Lopego de Vega w czterechsetlecie wydania 1609-2009*, red. Urszula Aszyk, Warszawa 2009, ss. 101-121.

104 *Ibidem*, ss. 104-105.

105 O tych i innych działaniach intelektualistów niemieckich, świadczących o relacjach literackich między Hiszpanią i Niemcami, pisze również Gerhart HOFFMEISTER, *España y Alemania. Historia y documentación de sus relaciones literarias*, Editorial Gredos, Madrid 1976.

106 Katalog biblioteki berlińskiej: Cat. A. 473 (*Alte Manuskripte Kataloge*), opracowywany od 1818 roku, jedynie wymienia rękopisy hiszpańskie o sygnaturach hisp. quart. 1-50 oraz hisp. fol. 1-10, bez jakichkolwiek dodatkowych szczegółów.

utworów scenicznych związanych z nazwiskiem Calderóna (ms. hisp. quart. 13). Ze względu na brak wskazówek historycznych, nie sposób dziś wskazać poprzednich właścicieli rękopisów, wchodzących w skład tychże tomów. Wyjątek stanowi kilkanaście manuskryptów (hisp. quart. 12, hisp. quart. 15d, hisp. quart. 18i, hisp. quart. 16b, o, p, q, v, w, ab, af, al) sygnowanych nazwiskiem *Vidaurre*. Przypuszczalnie są to autografy, sporządzone ręką Antonio Benito Vidaurre y Orduña (1724-1780), hiszpańskiego dramatopisarza, naśladowcy Calderóna. Choć droga wspomnianych rękopisów do biblioteki berlińskiej pozostaje nieznana, wydają się one jednak mieścić w ogólnym klimacie otwartości i zainteresowania hiszpańskim teatrem w Niemczech, przed 1830 rokiem. Ich obecność w kolekcji berlińskiej można zatem uznać za przejaw i odzwierciedlenie tych tendencji.

Na przykładzie rękopisów iberyjskich widoczne są również pewne działania, jakim poddawano zabytki rękopiśmienne po ich wprowadzeniu do kolekcji berlińskiej. Wiele z rękopisów doczekało się oprawy właśnie w tej instytucji, a w niektórych przypadkach niemieckojęzyczne adnotacje widniejące na ich kartach wskazują osobę, która dokonała ich opracowania od strony bibliotecznej w Bibliotece Królewskiej w Berlinie. Jedną z takich postaci był z pewnością Johann Karl Eduard Buschmann (1805-1880), językoznawca i bibliotekarz, który uczestniczył w procesie włączania do kolekcji berlińskiej dwóch rękopisów hiszpańskich, opatrzonych sygnaturami hisp. fol. 20 (vol. 1-2) oraz hisp. quart. 64.

Ostatni ze wspomnianych manuskryptów, dar Aleksandra von Humboldt, o czym była mowa powyżej, kilkadziesiąt lat po akcesji do biblioteki berlińskiej wzbudził zainteresowanie innego pracownika tej instytucji. Chodzi o Richarda Pietschmanna (1851-1923), niemieckiego orientalistę, egiptologa i bibliotekarza, m.in. zatrudnionego na stanowisku kierowniczym w Bibliotece Królewskiej w Berlinie w 1902 roku, a od 1903 także w Bibliotece Uniwersytetu w Getyndze. Za jego sprawą ów manuskrypt zawierający relację z misji Diego Rodrígueza de Figueroa do inkaskiego władcy (część a rękopisu) doczekał się wydania drukiem w 1910 roku.¹⁰⁷ Ta niemieckoję-

107 Richard PIETSCHMANN, *Bericht des Diego Rodriguez de Figueroa über seine Verhandlungen mit dem Inka Titu Cusi Yupanqui in den Anden von Villcapampa, mitgeteilt von Richard Pietschmann*, extr.: „Nachrichten der K. Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen Philologisch-historische Klasse”.

zyczna edycja do dziś funkcjonuje w obiegu naukowym jako podstawowe źródło dla publikacji nawiązujących tematycznie do wydarzeń opisanych w tym dziele.¹⁰⁸

Analizując tytuły dzieł zawartych w rękopisach iberyjskich zdeponowanych obecnie w Krakowie, a także podążając tropem różnorakich poczynań biblioteki berlińskiej, dzięki którym zasób manuskryptów tej grupy był systematycznie wzbogacany, można wywnioskować, że twórcy kolekcji oraz ich następcy dążyli do jak największego jej zróżnicowania, a tym samym do stworzenia zbioru o charakterze uniwersalnym. W przypadku zakupów antykwarycznych czy aukcyjnych, negocjacji prowadzonych z właścicielami ksiąg, które zainteresowały bibliotekę, a także trwałszych kontaktów tej instytucji z konkretnymi osobami, jak pułkownik Andreas Daniel von Schepeler oraz konsul Friedrich von Gülich, niewątpliwie mamy do czynienia z działaniami przemyślanymi, nakierowanymi na rozwój kolekcji. Wspomniane postacie, w świetle niemieckich materiałów archiwalnych, jawią się jako aktywni współpracownicy Biblioteki Królewskiej w Berlinie. Fakt, iż obaj działali odpowiednio w Hiszpanii i w Argentynie, wskazuje, że biblioteka zabiegała o nowe nabytki także poza granicami Niemiec, nie tylko w Europie, ale i w Ameryce Południowej. Transakcje na aukcjach zagranicznych były sporadyczne. Z kolei przy zakupach antykwarycznych, biblioteka korzystała głównie z antykwariatów niemieckich, a więc ze źródeł wypróbowanych, z których pozyskiwała także rękopisy francuskie i włoskie.

Ponadto na tle całości księgozbioru iberyjskiego wyróżniają się niewielkie liczebnie grupy manuskryptów w językach Półwyspu Iberyjskiego innych niż hiszpański, tj. w katalońskim i portugalskim. Co istotne, ich obecność w tym zbiorze decyduje o jego charakterze uniwersalnym w odniesieniu do przestrzeni iberyjskiej. Zgodnie z zapiskami proveniencyjnymi, obie grupy kształtowały się przede wszystkim na drodze zakupów antykwarycznych poczynionych przez bibliotekę, dopełnianych darami osób prywatnych. Warto zaznaczyć również, że to właśnie wśród rękopisów katalońskich odnajdujemy dziś najstarsze obiekty w kolekcji iberyjskiej zdeponowanej w Krakowie, powstałe w XV stuleciu. Wpłynęły one do kolekcji w XIX wieku, konkretnie w latach 1820 oraz 1885.

108 Do edycji Pietschmanna odwołuje się m.in. Edmundo GUILLÉN GUILLÉN, "Titu Cusi Yupanqui y su tiempo. El estado imperial y su trágico final en 1572", in *Revista de Historia y Cultura*, Lima, 1981 (13-14), ss. 1-46.

Zgromadzone informacje na temat historii rękopisów iberyjskich, ich „wędrowania” i „przygód” – postaci, daty, miejsca, fakty – wiodą do różnych kolekcji: i tych bardzo znanych kolekcji bibliofilskich, jak biblioteka Starhembergów, i tych tematycznych, jak Biblioteka Filipińska Ferdinanda Blumentritta z Litomierzyc, a także do licznych innych zbiorów prywatnych, stworzonych głównie przez historyków, filologów, polityków czy dyplomatów niemieckich o zamiłowaniach kolekcjonerskich. Podjęte inicjatywy publikacji, w przekładach na język niemiecki, niektórych dzieł wchodzących w skład kolekcji berlińskiej, a także wskazówki dotyczące włączenia do niej obszerniejszych grup określonych typów tekstów, w danym okresie (np. dramat hiszpański przed 1830 rokiem), to ślady świadczące o kierunkach zainteresowania kulturą iberyjską oraz o sferach jej recepcji w Niemczech.

Kształt kolekcji rękopisów iberyjskich zdeponowanej w Krakowie pozwala stwierdzić, że biblioteka berlińska przyjmowała obiekty o przeróżnej tematyce, charakterze, a także wartości, i tej naukowej, i tej materialnej. Zapewne starano się uwzględnić już istniejące zapotrzebowania czytelnicze, a równocześnie wskazywać nowe obszary badawcze, w szczególności w XIX wieku, w okresie kształtowania się podwalin niemieckich studiów hispanistycznych na bazie filologii romańskiej.

Z pewnością księgozbiór iberyjski w kolekcji berlińskiej, przechowywany obecnie w Bibliotece Jagiellońskiej w Krakowie, stanowi wartościowy wycinek rękopiśmiennej spuścizny iberyjskiej rozproszonej w różnych bibliotekach i zasługuje na znacznie większą niż dotychczas uwagę specjalistów z wielu dziedzin, nie tylko filologów. ¶

Stare katalogi Biblioteki Królewskiej

Oprócz rejestru akcesji biblioteki berlińskiej, który funkcjonuje od roku 1828, zostały także skonsultowane jej stare katalogi rękopiśmienne.¹⁰⁹ Pierwszy katalog rękopisów biblioteki berlińskiej powstał w 1668 roku, autorem tego spisu był Johann Raue (1610-1679) – organizator biblioteki: *Catalogus Manuscriptorum Bibliothecae Electoralis Brandenb. Colon. Anno 1668* (Cat. A. 465). Pozostałe przykładowe katalogi rękopiśmienne:

- Cat. A. 466: *Catalogus manuscriptorum bibliothecae regiae berolinensis* [autor: M. la Croze, pocz. XVIII w.];
- Cat. A. 467: *Catalogus manuscriptorum....verfasst zwischen 1713 und 1740* [sporządzony pomiędzy 1713 a 1740 rokiem, zawiera numery, które następnie wpisano do rękopisów, oraz informacje o pochodzeniu tychże];
- Cat. A. 318: *Catalog von Kupferwerken, Zeichnungen, Handschriften etc. in der Kurf. Bibliothek zu Berlin Saec XVIII* [powstały po roku 1713];
- Cat. A. 470: *Catalogus manuscriptorum bibliothecae regiae berolinensis*, Bd. 3 [autor: Fryderyk Wilhelm Stosch, zm. 1794; katalog Stoscha został

109 Poszukiwania prowadziła Pani dr Monika Jaglarz.

sporządzony w układzie działowym];

- Cat. A. 359 : *Catalogue de la Bibliothèque de Son Altesse Royale le Prince Henry de Prusse* [sporządzony w 1803 r.];
- Cat. A. 473: *Alte Manuskripte Kataloge* [opracowywany od 1818 r., z dopiskami Kiesslinga z lat 20' i 30' XIX w.];
- Cat. A. 557, 8: *Handschriftenkataloge der Königlichen Bibliothek und Preussischen Staatsbibliothek Berlin*;
- Cat. A. 356: *Catalog der mit der Königl. Bibliothek in Berlin vereinigten Möhsenschen Bibliothek*;
- Cat. A. 416: *Bibliotheca Caroli Asmundi Rudolphi* [1833]. ¶

Przykładowe historie obiektów indywidualnych

Poniżej podane są skrótowe przykładowe historie niektórych zabytków rękopiśmiennych wchodzących w skład romańskiej części 'Berlinki' krakowskiej – pojedyncze przypadki występujące po studium ogólnym formowania się kolekcji. Mamy nadzieję, że będzie to stanowiło dla czytelników zachętę do pełniejszego zapoznania się z wynikami badań prowadzonych przez grupę *Fibula*.¹¹⁰

Ms. gall. fol. 156

Rękopis przez kilka stuleci był przechowywany w kolekcji rodziny Manderscheid-Blankenheim, dla której został wykonany: posiada herb tej rodziny oraz późniejszy siedemnastowieczny ekslibris: *Bibliotheca*

¹¹⁰ Patrz przypis 1.

Blanquenheimiensis. Natomiast, co ciekawe i zaskakujące, na dwóch jego kartach, występuje pieczętka z napisem: *BIBLIOTHEQUE NATIONALE*. Chodzi oczywiście o Bibliotekę Narodową w Paryżu. Pieczętka w tej formie występowała w latach 1792-1802, o czym dowiadujemy się ze specjalnego repertorium dostępnego w Bibliothèque nationale de France, zawierającego wszystkie typy pieczętek stosowanych w tej bibliotece, z podaniem daty ich używania (cf. Josserand-Bruno, n° 17): dla ustalenia historii rękopisu istotna jest nie tylko treść pieczętki, ale także jej kształt. A zatem w tym właśnie okresie, rękopis znalazł się w zbiorach Biblioteki Narodowej w Paryżu. W jaki sposób? Otóż armia rewolucyjna, później napoleońska, dokonała wielu rabunków w kolekcjach prywatnych w Niemczech, w dzisiejszej Belgii, a także w samej Francji. Książki zostały zdeponowane w Bibliotece Narodowej w Paryżu, choć nie tylko. Konkretnie ten rękopis był wywieziony przez armię rewolucyjną, z biblioteki Blankenheimów w departamencie Saary, po roku 1794. Wiele rękopisów wcześniej zrabowanych zostało zwróconych w wyniku postanowień Kongresu Wiedeńskiego, podobnie jak rękopis gall. fol. 156, wiele pozostaje we Francji do dzisiaj.

Ms. gall. fol. 209

Rękopis wykonany w trzeciej ćwierci XV w., z dodatkami z ostatniej ćwierci XV w., być może na terenie Ile-de-France, zawiera starofrancuską *Powieść o Róży*. Znajdujemy w nim różne późniejsze dopiski poszczególnych właścicieli: inicjały, informacje o dacie jego powstania (nieścisłe), czy informacje o treści – ślady przeszłości, ale nie sposób ustalić, kto je naniósł: trudno wysnuć jakiegokolwiek wnioski na podstawie samych inicjałów. Natomiast, jedna z notatek wnosi wiele odnośnie jego historii: *ce manuscrit a été acheté par moi, le 25 Juin 1855, de Mr. Francisque Michel qui m'a dit qu'il provenait de la bibliothèque de Mr. Pankouka. JH.* [rękopis ten został kupiony przeze mnie, 25 czerwca 1855, od Pana Francisque'a Michela, który powiedział mi, że pochodzi z biblioteki Pana Pankouka]. Dla romanisty jest to wyjątkowa informacja: Francisque Michel (1809-1887) był jednym z pierwszych mediewistów, odkrywających tajemnice literatury starofrancuskiej, prawdziwy pionier, to właśnie on, jako młody człowiek, odnalazł najstarszą, oksfordzką wersję *Pieśni o Rolandzie*. Wcześniej rękopis należał do pewnego literata o nazwisku Charles-Louis-Fleury Panckoucke (1780-1844). Od Fran-

cisque'a Michela kupił go Julius Halle, antykwariusz z Monachium, który odsprzedał go Bibliotece Królewskiej w roku 1892.

Ms. gall. fol. 211

Rękopis powstał we Flandrii burgundzkiej, po roku 1486. Zawiera unikalną oprawę, stanowiącą kunsztowne połączenie skóry ze złotem. Na ostatniej karcie, tuż pod tekstem, znajduje się notka proveniencyjna (prawdopodobnie naniesiona zaraz po powstaniu kopii), wyraźnie odróżniająca się od samego tekstu: *C'est le livre des dis du roy Alphonce le quel est à mons(eigneur) Charles de Croy, prince de Chimay* [Jest to księga o słowach króla Alfonsa (w zasadzie o czynach i słowach – autor notatki zachował jedynie część tytułu), która należy do Pana Karola de Croy, księcia Chimay], podpisane: *Charles*. Otóż Charles de Croy to znany ówczesny bibliofil. Istotne tutaj jest doprecyzowanie: *prince de Chimay* [książę Chimay]. Jak wiadomo, hrabstwo Chimay zostaje przekształcone w księstwo za życia Karola de Croy, i on sam, wcześniej hrabia Chimay, staje się księciem Chimay 9 kwietnia 1486, a zatem notatka została naniesiona po tym wydarzeniu. Rękopis zatem powstał po dacie 9 kwietnia 1486. Dodatkowo, w górnym marginesie początkowej karty, widać siedemnastowieczny dopisek: *Ex libris Ill(ustrissimi) et Excell(entissimi) D(omini) D(omini) Henrici Guilielmi S(acri) R(omani) I(mperii) Comitiss(a)e Staremburg* [Z ksiąg Najjaśniejszego i Najznakomitszego Pana Henryka Wilhelma, hrabiego Świętego Cesarstwa Rzymskiego w Starhembergu]. Henryk Wilhelm von Starhemberg (1593-1675) otrzymał tytuł hrabiego Świętego Cesarstwa Rzymskiego w roku 1643, a zatem po tej dacie rękopis znalazł się w jego posiadaniu. Został zakupiony przez Bibliotekę Królewską od hrabiów von Starhemberg 4 kwietnia 1889.

Ms. gall. quart. 100

(omyłkowo na rękopisie sygnatura gall. oct. 100)

Przykład krótkiej historii. Kopia na podstawie rękopisu przechowywanego obecnie w Bibliothèque nationale et universitaire de Strasbourg: ms. 517, który wcześniej należał do duchownego o nazwisku Antoine-Georges Zimmerlin, wykonana przez córkę pierwszego właściciela, Charlesa Gérarda (de Colmar), adwokata, literata, interesującego się przeszłością

Alzacji (rękopis zawiera wspomnienia i dokumenty dotyczące spraw religijnych w Alzacji podczas wielkiej rewolucji francuskiej), o imieniu Flora, o czym informuje następująca notatka: *Copie faite par ma fille Flora, en 1857, sur un mss. que m'a communiqué l'abbé Zimmerlin, curé d'Orschwihr* (fol. IIv^o). W roku 1867, właścicielem rękopisu stał się król pruski Wilhelm I (1797-1888), który natychmiast przekazał go Bibliotece Królewskiej, wraz z innymi rękopisami o podobnej tematyce, pochodzącymi z biblioteki Charlesa Gérarda, o czym świadczy następujący ekslibris, który w nim występuje: *BIBLIOTHECA REGIA BEROLINENSIS. / DONO / WILHELMI / REGIS AUGUSTISSIMI / D. XVIII. IUN. A. MDCCCLXVII. / EX BIBLIOTHECA ALSATICA / D. GERARDI / COLUMBARIENSIS.*

Ms. gall. quart. 119

Rękopis zawiera *Portrety Ministrów dworu króla polskiego i elektora Saksonii* (*Portraits des ministres de la Cour du Roi de Pologne et Electeur de Saxe*) – dziełko, którego autorem był Johann Friedrich von Wolfframsdorf. Jest to osiemnastowieczna kopia. Nie sposób ustalić pierwszego właściciela, natomiast dość tajemnicza jest jego późniejsza historia. Otóż zawiera pieczęć z napisem: *KSIĘGOZBIÓR ORDYNACYI RYDZYŃSKIEJ*. Rydzyna znajduje się w rejonie Poznania, było to wówczas terytorium w zaborze pruskim. Egzemplarz ten należał do polskiego rodu książąt Sułkowskich, i był przechowywany w bibliotece w Lesznie. Został wpisany do berlińskiego rejestru akcesji 11 grudnia 1897, opuścił zatem bibliotekę Ordynacji Rydzyńskiej za czasów ostatniego Ordynata, księcia Antoniego Stanisława Sułkowskiego, zmarłego w roku 1909. Katalog akcesji Biblioteki Królewskiej precyzuje, że był zakupiony przez Dyрекcję, należał do księcia Sułkowskiego i został zaoferowany do sprzedaży, wraz z czterema innymi rękopisami, przez Valentina von Bismarck. Natomiast, nie wiadomo, w jaki sposób von Bismarck wszedł w jego posiadanie – historie tych rękopisów to takie małe historie Europy.

Ms. ital. fol. 149

Herb, który pozwalał identyfikować pierwszego posiadacza rękopisu, został wyskrobany przez późniejszych właścicieli. W roku 1779 rękopis znajdował się w klasztorze kamedułów Świętego Michała, na wyspie Murano w We-

necji. Został wówczas opisany przez Giovanniego Benedetta Mittarellego, a jego wygląd nieco różnił się od jego obecnej postaci. Przede wszystkim posiadał wtedy kartę ochronną, która zawierała informacje o właścicielu z XV wieku: *Iste Frontinus est Francisci Barbari, quo a strenuo Christophoro de Urceis donatus est* („Ten Frontinus jest własnością Franciszka Barbaro, któremu został подарowany przez dzielnego Krzysztofa degli Orzi”). W późniejszym okresie, być może przy wykonywaniu oprawy, karta ochronna została usunięta. Ale to nie koniec „przygód” rękopisu. Najpierw z Wenecji trafił do Rzymu, do innego klasztoru kamedułów, aż wreszcie po roku 1866 (po dekreście sekularyzacyjnym wydanym przez rząd włoski), „zaginął”, tzn. został skradziony z klasztoru świętego Grzegorza – właściwie powinien był trafić do Biblioteki Narodowej w Rzymie. Podobny los spotkał inne rękopisy z tej kolekcji. Później odnalazły się na rynku antykwarycznym i zostały zakupione przez rozmaite instytucje i kolekcjonerów. Pośród Manuscripta italica jest jeszcze jeden rękopis pochodzący z klasztoru w Murano – ital. quart. 72.

Ms. ital. quart. 62

Rękopis ten (zbiór traktatów medycznych z XIV wieku) nosi ślady przynależności do kolekcji markizów Terzi (ekslibris-etykieta z ich biblioteki wraz z rodzajem sygnatury – wskazaniem fizycznego miejsca w bibliotece, w której księga była przechowywana w XVIII i na początku XIX wieku). W XIX wieku, rękopis znalazł się w kolekcji hrabiego Giacomo Manzoni. Wreszcie, w roku 1894, został (wraz z innymi) zakupiony przez Bibliotekę Królewską w Berlinie. W grupie Manuscripta italica pochodzą z kolekcji Manzoniego także rękopisy ital. quart. 63-66.

Ms. ital. quart. 77

Jak czytamy w kolofonie kopisty, rękopis został wykonany w Rzymie, w roku 1455. Przez długi czas (od XV do XVIII wieku), był w posiadaniu florenckiej rodziny Gazzetti, jak wskazuje nota jednego z pierwszych właścicieli: *Antonii Nicolai Gazzetti, quis invenit hunc reddat propter amorem, deinde apud me erit bonus socius et utar diligentia. VALE*, oraz późniejsze noty proveniencyjne (w jednej z nich podany jest adres rodziny Gazzetti – ulica Maggio,

naprzeciw pałacu Ridolfi). Z Florencji rękopis dotarł do Wielkiej Brytanii, gdzie wykonano nową oprawę i gdzie został sprzedany na aukcji. W roku 1907, znalazł się w Bibliotece Królewskiej w Berlinie.

Ms. ital. oct. 6

W 1893 roku, część rękopisów z Biblioteki uniwersyteckiej w Berlinie przeniesiono do Biblioteki Królewskiej; wśród nich ms. ital. oct. 6: receptariusz medyczny z początku XVI wieku. Na pierwszej zapisanej karcie widnieją: pieczęć Biblioteki uniwersyteckiej (*Ex Biblioth. Universitatis Frider. Guil. Berolin.*) oraz specjalna, kwadratowa pieczęć potwierdzająca przeniesienie stamtąd zbiorów (*Abgegeben von der BERLINER UNIVERSITÄTSBIBLIOTHEK*). Inne rękopisy w dziale Manuscripta italica przeniesione z Biblioteki uniwersyteckiej to: ital. fol. 164-165 oraz ital. quart. 58-60.

Ms. ital. oct. 11

Rękopis stanowił dar autora (Bornio da Sala) dla księcia Borsa d'Este. Po śmierci księcia, księga trafiła do klasztoru Św. Krzysztofa w Ferrarze (stamtąd nota proveniencyjna na pierwszej stronie: *Iste liber est domus sancti cristofori ordinis cartusiensis prope ferraria*), a potem – do biblioteki markiza Costabili. Z tamtego okresu (konkretnie z roku 1836) pochodzą notatki na umieszczonych z tyłu kartach ochronnych, napisane ręką bibliotekarza, Girolama Negriniego, dotyczące autora dzieła oraz samego tekstu. Później (w roku 1858), rękopis trafił na aukcję i został zakupiony przez Guglielma Libriego (1802-1869), włoskiego matematyka i bibliofila. Wreszcie, w roku 1915, znalazł się w Bibliotece Królewskiej w Berlinie za pośrednictwem antykwariusza, Martina Breslauera.

Ms. hisp. fol. 26

Austriacki arcyksiążę Karol, na jednym z etapów wojny o sukcesję hiszpańską (1700-1713) proklamowany królem Hiszpanii jako Karol III, w roku 1706 ustanowił regulamin wojskowy (*ordenanzas militares*). Tekst ten zachował się do naszych czasów w jedynym rękopiśmiennym egzemplarzu, przechowywanym w Archivo Histórico Nacional w Madrycie. Rękopis *Orde-*

nanzas militares del Archiduque Carlos zdeponowany w Krakowie stanowi wersję późniejszą, znacznie odbiegającą w treści od manuskryptu madryckiego, przejrzaną i opatrzoną obszernymi komentarzami członków Rady Wojennej Arcyksięcia: generała Josepa Boneu, Conde de Elda (tj. Francisca Colomy Pujades y Borja), Roque Stelli oraz Andrésa de Moliny. Proces korekty i redagowania tej wersji tekstu musiał zakończyć się przed 27 lipca 1711 roku, ze względu na datę widniejącą w liście, oprawionym razem z rękopisem, informującym o sfinalizowaniu prac nad tekstem przez wspomniane osoby. Rękopis wykonany w Barcelonie, przeznaczony był dla Arcyksięcia, na co może wskazywać także elegancka oprawa tomu. Przez Bibliotekę Królewską w Berlinie został zakupiony od hrabiego von Starhemberga, 4 kwietnia 1889 roku.

Ms. hisp. quart. 64

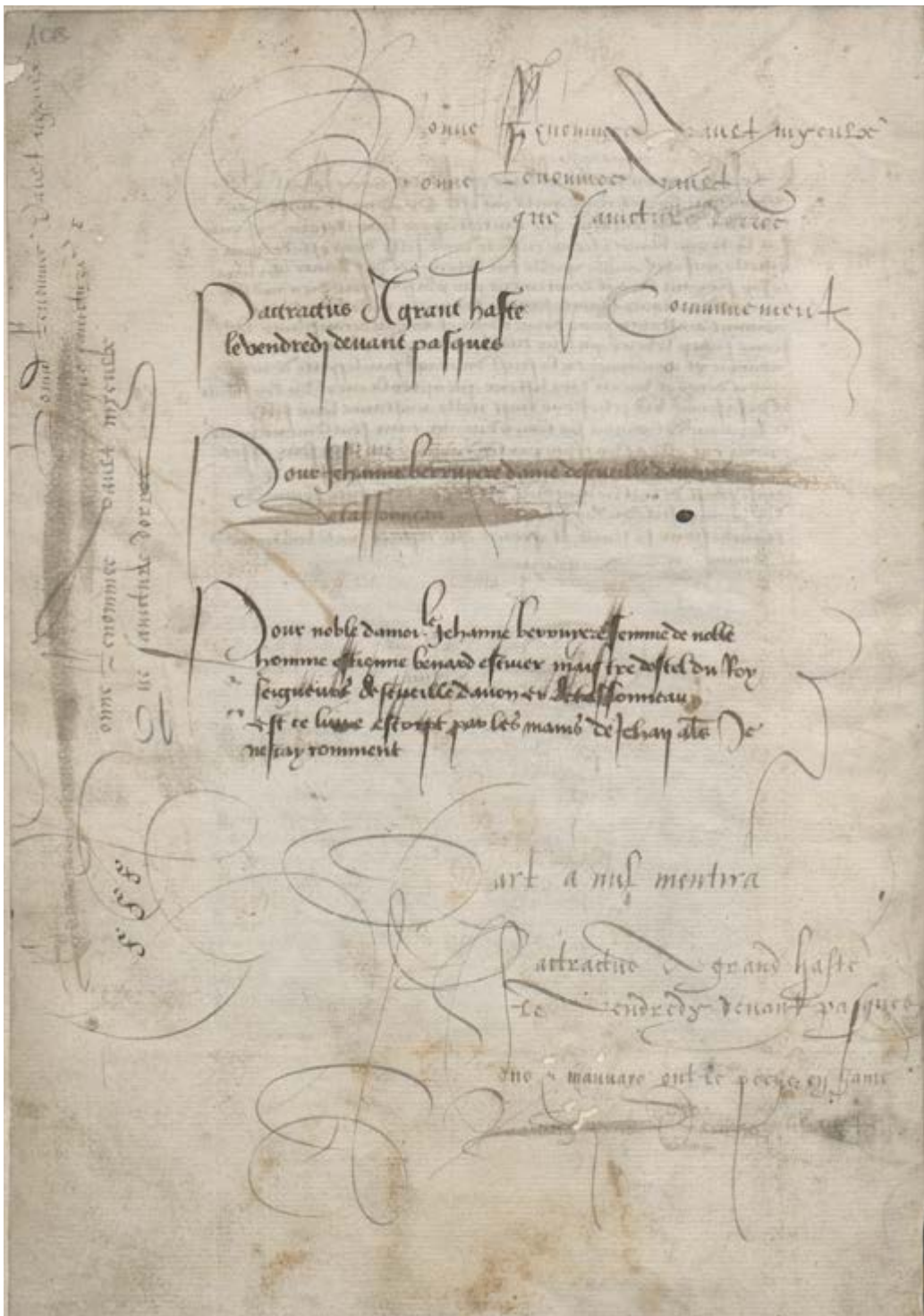
Dar Aleksandra von Humboldt dla Biblioteki Królewskiej w Berlinie. Zgodnie z wolą ofiarodawcy, rękopis miał zostać przekazany tej instytucji po jego śmierci (adnotacja na fol. 1r^o: [...] *MSS nach meinem Tode der Kön. Bibliothek zu schenken. / Humboldt*). Do kolekcji berlińskiej manuskrypt z pewnością trafił przed 31 marca 1868 roku, na co wskazuje niemiecka notatka biblioteczna (fol. Iv^o). Rękopisowi, składającemu się z dwóch odrębnych tekstów, towarzyszy list w języku francuskim, którego nadawcą jest Eugène Vincent Stanislas Jacquet (1811-1838), belgijski orientalista. Jacquet cieszył się opinią nieprzeciętnie uzdolnionego językowo badacza i, mimo młodego wieku (zmarł mając zaledwie 27 lat), był wysoko ceniony przez Wilhelma i Aleksandra von Humboldt, z którymi korespondował na tematy naukowe. Treść listu, sporządzonego w Paryżu, 12 grudnia 1833 roku, pozwala poznać szczegóły z najwcześniejszego etapu historii rękopisu: kopie obu tekstów wykonał Jacquet, na bazie oryginałów przechowywanych w tamtym czasie w Bibliotece Narodowej w Paryżu (obecna sygnatura: Paris, BnF, esp. 325; anc. Saint-Germain 1588), by następnie przesłać je (wraz z listem) Aleksandrowi von Humboldt. Jak zaznaczono powyżej, z kolekcji niemieckiego uczonego rękopis przeszedł bezpośrednio do Biblioteki Królewskiej, w okresie między 1859 (data śmierci właściciela rękopisu), a 1868 rokiem.

Ms. hisp. oct. 1

Rękopis *Ojeada sobre la historia de la literatura hispanoamericana* to autograf sporządzony około roku 1856, w Paranie, przez Juana Marię Gutiérreza (1809-1878), argentyńskiego polityka i literata. Manuskrypt stanowił dar dla zaprzyjaźnionego z autorem pruskiego dyplomaty – Friedricha von Gülich, co potwierdza dedykacja (fol. IIIv^o): *Recuerdo de amistad, dedicado al Sñr: von Gülich, Encargado de Negocios de S.M. el Rey de Prusia por Don Juan Maria Gutierrez, Ministro de Relaciones Exteriores de la Confederación Argentina Parana 1856*. Gülich przesłał odpis rękopisu, dotąd niewydanego drukiem, do niemieckiego czasopisma literackiego, redagowanego przez Adolfa Eberta i Ferdinanda Wolfa, *Jahrbuch Für Romanische Und Englische Literatur*, z myślą o jego publikacji. W numerze III-IV tego periodyku (1861), tekst Gutiérreza ukazał się w przekładzie na język niemiecki (*Beiträge zur Geschichte der spanisch-amerikanischen Literatur*, ss. 177-195 i 245-267). Oryginał, ofiarowany przez von Gülicha Bibliotece Królewskiej w Berlinie, został wciągnięty do księgi akcesji tej instytucji w maju 1860 roku. ¶

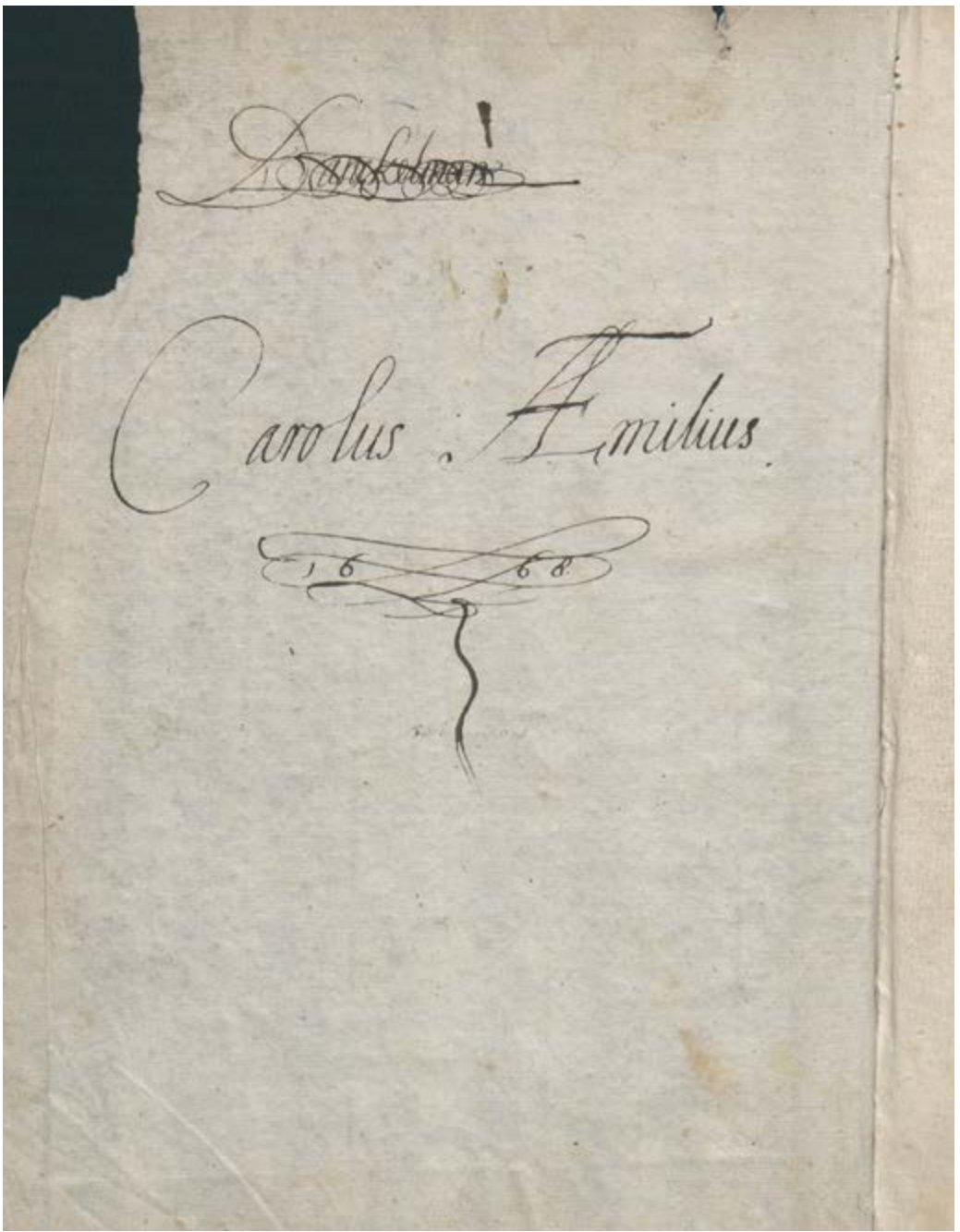

Ilustracje i komentarze

rękopis gall. fol. 130

Kolofon kopisty, dzięki któremu poznajemy nazwisko pierwszej właścicielki rękopisu: Jeanne de la Berruyere.

rękopis gall. fol. 135

Podpis jednego z dawnych właścicieli rękopisu: księżę Karl Emil (1655-1674),
syn Fryderyka Wilhelma.

rękopis gall. fol. 156

Herb rodziny Manderscheid-Blankenheim wraz z ekslibrisem, dzięki któremu można ustalić, że rękopis należał do Johanna I, hrabiego Manderscheid, rezydującego w Blankenheim, syna Dietricha III; widoczna (dwukrotnie) data 1473.

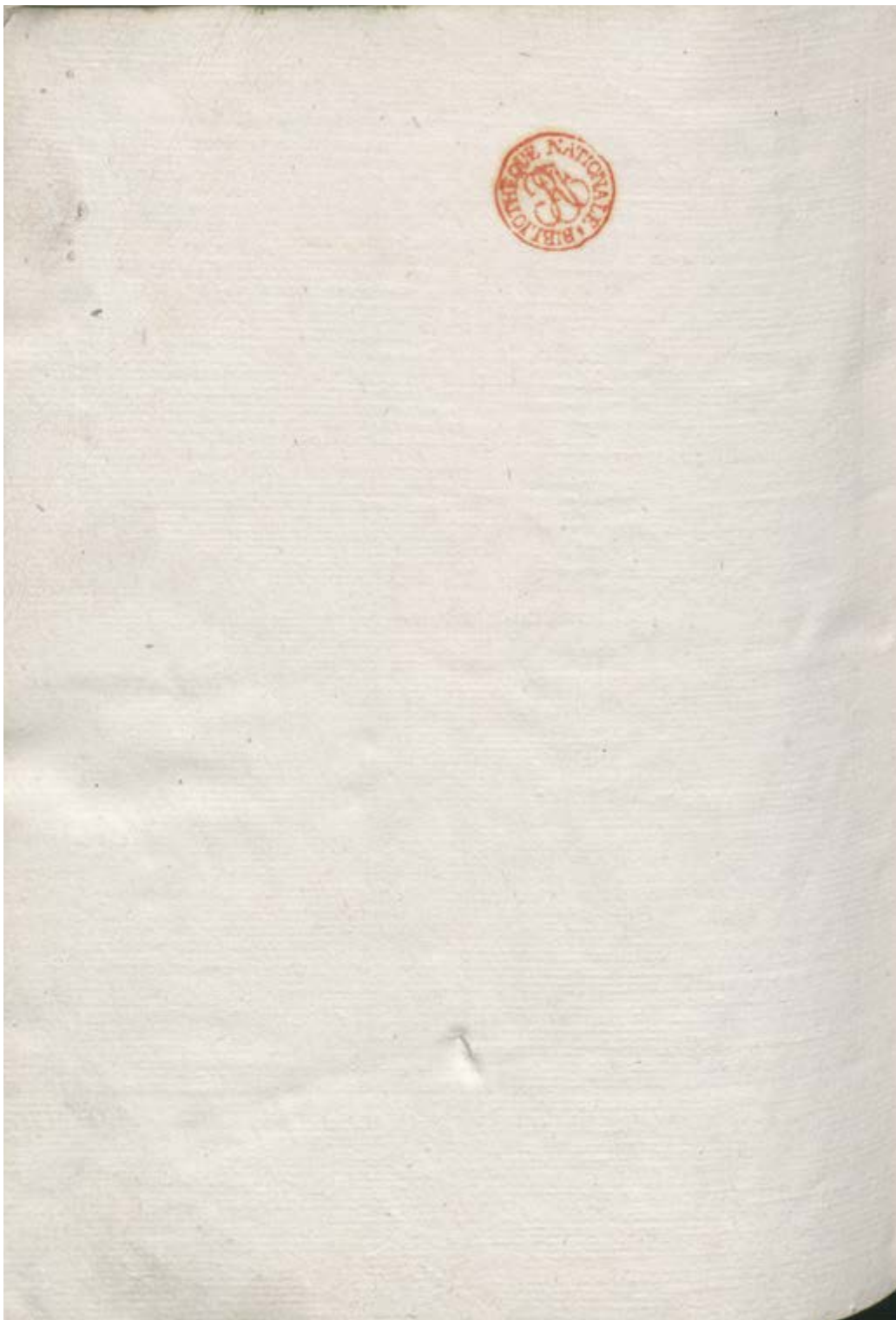
Bibliothek Blankenheimerisch

2

rękopis gall. fol. 156

Notatka biblioteczna, pochodząca z XVII w., dzięki której dowiadujemy się, że rękopis nadal (począwszy od drugiej połowy XV w.) znajdował się w rękach rodziny Blankenheim.

rękopis gall. fol. 156
Pieczęć Biblioteki Narodowej w Paryżu, używana w latach 1792-1802, dzięki
której dowiadujemy się, że rękopis został zagrabiony przez armię rewolucyjną
z księgozbioru rodziny Blankenheim.

Ger. 317

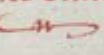
rękopis gall. fol. 192

Eklibris informujący o dwóch wcześniejszych właścicielach rękopisu: *BIBLIOTHECA REGIA BEROLINENSIS. / DONO / WILHELMI / REGIS AUGUSTISSIMI / D. XVIII. IUN. A. MDCCCLXVII. / EX BIBLIOTHECA ALSATICA / D. GERARDI / COLUMBARIENSIS*, czyli Wilhelm I (1797-1888) i Charles Gérard (1814-1877).

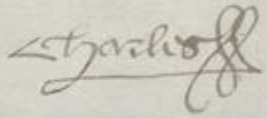
III
- le manuscrit a été acheté par
moi, le 25 Juin 1855, de Mr. François
- Michel qui m'a dit qu'il
provenait de la bibliothèque
de Mr. Pantkoffe

[Signature]

loable et honnesté qui est de l'auoir prouuiz sil
 se parfont. Nussi l'air et vitupérable sera il. sil
 est negligé. Et a si grand chose exécuter. sembleront
 necessaire. que paro fust en toscane. Car le trouble
 qui y est tient toute ytalie suspence la puissance
 de le faire. est en Alphonse. Lequel come chun croit
 le peut appouuer. Vucilles dont induire et persuader
 Iehan roy les oreilles duquel sont ouuertes a touc
 Quel habandonne piceilly et fende paro au pays
 de toscane. Car par ce moyen. En prenant la guerre
 contre le turc. Il pourra et garder et amplifier le
 nom d'iceluy. Nussi que lui mesmes la dyuulgue

Et va fine le quart et derrenier
 liure. ensemble les dicties.
 de alphonse.

C'est le liure. de dieu du roy alphonse.
 le quel est a moyes charles de noy.
 prince de romay

Se sene ment	Cest mispresure.
Sece dist. vray	Cest sa nature.
Sece fait bien	Cest sa droiture.
Sece fait mal	Cest sa entree.

Diarius Joh: et Excell: ^{mi}: L: Henrici Guilielmi S: R: I: +
Comitis à Staremberg. 7.

Les faiz et ditz de alphonse roy darragon et de naples etc.
dignes de memoire. Compilez par anthomme pammoruntain
orateur et poete tres excellent. avec les addicions y seruant
translatz de latin en francois. Par maistre Jehan lor ferre.
Conseiller maistre des Requestes de loictet de mouffieur
le duc de bourgogne Et president de son conseil ordonne
en brabant.

Senfient le prohome dudit
anthomme de son pinner livre.

Benophon philozophe celui que les grece appellent
la muse actique fist vng livre ouquel il
recueilla les faiz et ditz de socrates. Vuicillant
Immer que tout ce que fait et dist home sage
est digne d'estre note et mis en memoire. Le conseil duquel.
Je loe et apprene. Et tiengs que les ditz et faiz de tous
excellens homes se doibuent escorre afin que rien ne
sen perde. Et fa soit ce que en nre temps ne ayons seun
homme si parfait qui ait peu parattandre la sapience dont
fist mencion le dieu appollo en ses respone. Toutefois auons
nous veu le roy alphonse qui sans nul desprisement entre
les roys et princes de nre age. A este tenu tressage et
tresvaillant. Les faiz et ditz duquel. doit lon tant plus
checor et Jugier dignes de grand memoire que lon a
trouue parcedeuant mains de roys Jugemens et sages.
Et nest ce point memoires que gens communs qui nont
que penser a leurs propres affaires. en delaisant tous autres
deuement grans deves et tenomes philozophes. et que

qui, fachez vous l'entend de romme
thoſi on vous fanniez qu'il y rentenll
fiment. Il prot votre h. d'entend retour.

Votre tres humble et tres obeissant
serviteur

Claude Dupuy Parisien

82 rękopis gall. quart. 25
Ekslibris Charlesa-Etienne'a Jordana (1700-1745), drugiego właściciela rękopisu
i jednocześnie autora wielu komentarzy w nim obecnych.

Copie faite par ma fille Flora, en 1857,
sur un MSS. que m'a communiqué
l'abbé Zimberlin, curé d'Örschwihr.

Ms. Gall. Qu. 101

Ordre du roissant

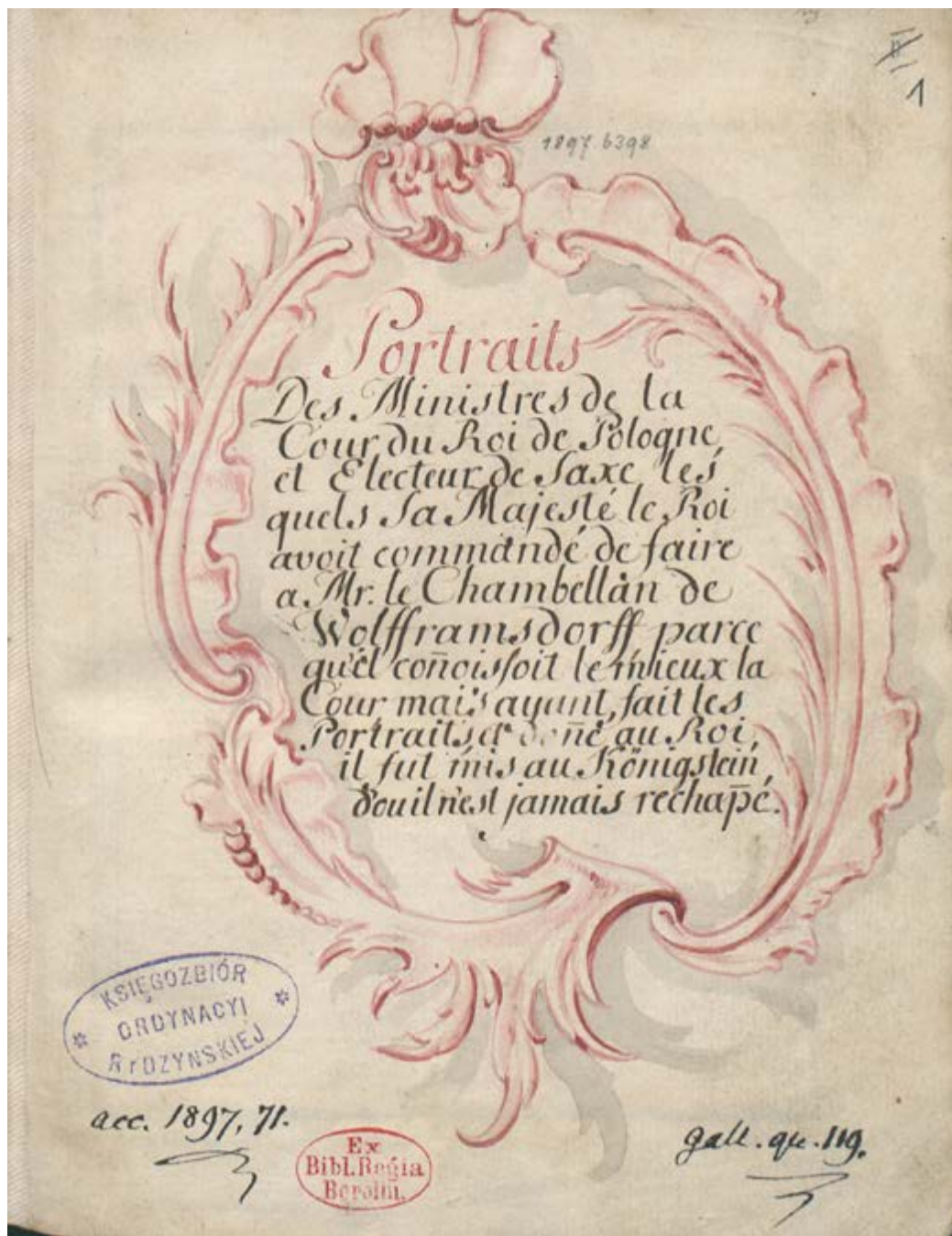
Acc. 10, 159
170

ans Dorow's Nachlaß
n. XI

A.

rękopis gall. quart. 101

Nota proveniencyjna (naniesiona ołówkiem), informująca o tym, że rękopis
pochodzi ze spuścizny Wilhelma Dorrowa (1790-1845).

1897. 6398

Portraits
Des Ministres de la
Cour du Roi de Pologne,
et Electeur de Saxe les
quels Sa Majesté le Roi
avoit commandé de faire
à Mr. le Chambellan de
Wolffram Dorff parce
qu'il connoissoit le mieux la
Cour mais ayant fait les
Portraits, & donné au Roi,
il fut mis au Königstein
deuil n'est jamais rechapé.

KSIĘGOZBIÓR
ORDYNACJI
RYDZYŃSKIEJ

acc. 1897. 71.

Ex
Bibl. Regia
Berolin.

gall. quart. 119.

rękopis gall. quart. 119

Pieczęć wcześniejszej kolekcji, w której rękopis był przechowywany: KSIĘGOZBIÓR ORDYNACJI RYDZYŃSKIEJ.

Ms. gall. qu. 132.

1904 9598

II

Sir T. P.
Middle Hill

842

rękopis gall. quart. 132

Pieczęć dziewiętnastowiecznego właściciela rękopisu: *Sir T. P / Middle Hill*, zawierająca jego inicjały oraz miejsce przechowywania kolekcji (Middle Hill). Jest to pierwsze miejsce, w którym znajdowała się kolekcja Thomasa Phillippsa (1792-1872), przeniesiona, w roku 1862, do Cheltenham.

1

Recueil de
Vaudouilles et autres
pièces Savanes et
Histoire du tance
Tome 4.

Phillips ms
842

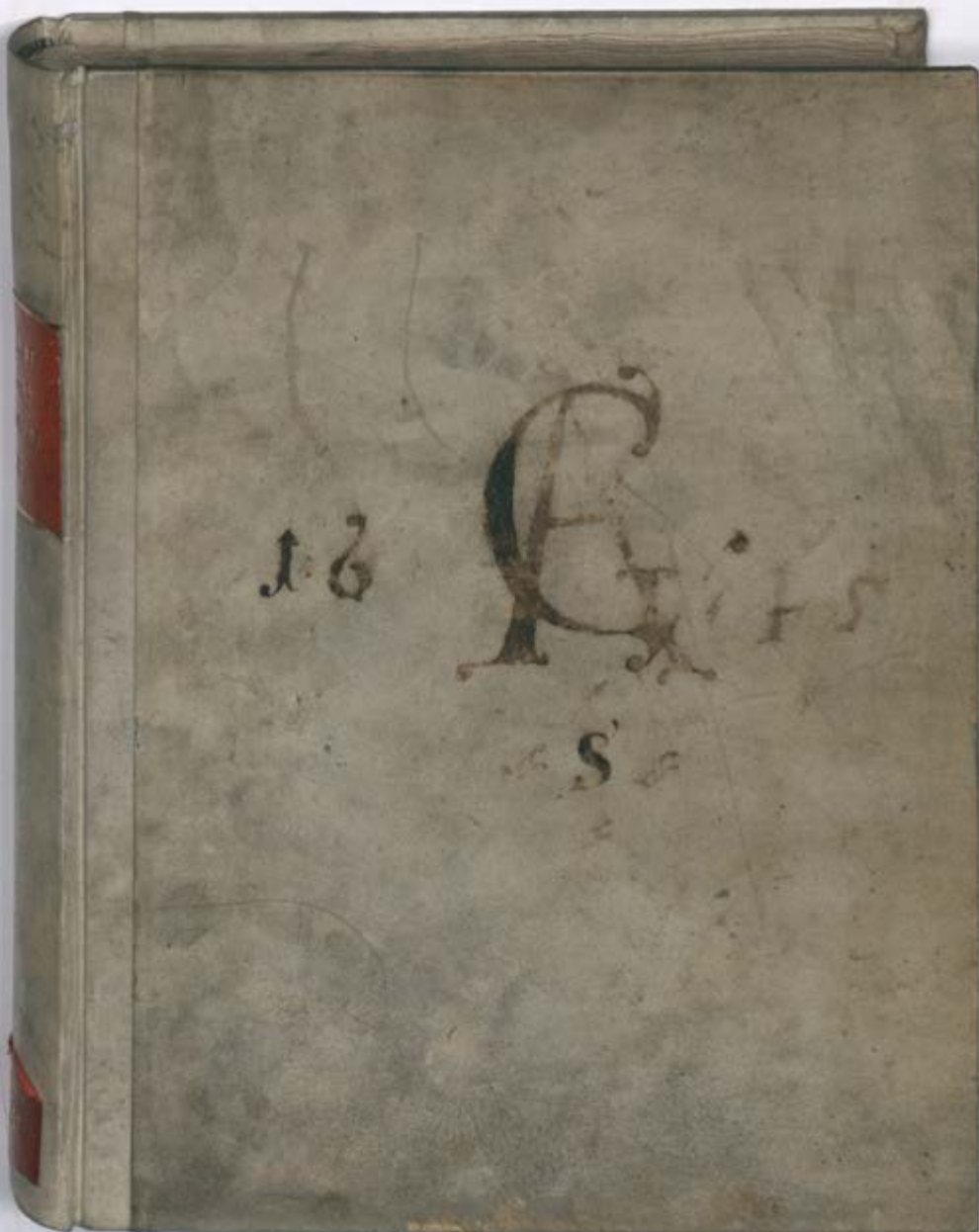
acc. ms. 1915. 253.

Ms. Gall. quart. 145

Fr. 90

933

rękopis gall. quart. 157

Inicjały pierwszego właściciela rękopisu: GA, którym był hrabia von Erbach,
Georg Albrecht I (1597-1647); wraz z datą 1645.

DONUM
FRIDERICI WILHELMI IV.
REGIS AUGUSTISSIMI
DIE 15. SEPT. 1847.

EX BIBLIOTHECA STEPH. MEJAN
COMITIS.

rękopis gall. oct. 19

Ekslibris informujący o dwóch wcześniejszych właścicielach rękopisu:
Fryderyk Wilhelm IV (1795-1861) i Etienne Méjan (1766-1846).

M. 400 -

noto/

866. LETTRES ORIGINALI dirette al N. H. S' Pietro Memo, patrizio veneto, figlio del N. H. S. Angelo I; scritte la maggior parte di pugno dal P. F. Lorenzo Ganganelli... minor conventuale... poi cardinale di S. Chiesa, finalmente papa Clemente XIV. 1 vol.

in-fol. mar. r. compart. tr. dor. (Aux armes de Clément XIV.)

Recueil de lettres originales ou AUTOGRAPHES de CLÉMENT XIV. Ce recueil a été formé par P. Memo, à qui les lettres du pape sont adressées. Il y a joint la copie des autres. En tête du volume se trouve un beau frontispice sur lequel sont peints les armes de Clément XIV. Ces armes ornent un des côtés de la reliure; sur l'autre sont celles de P. Memo. Ce recueil provient de la bibliothèque de RENOUARD.

Acc. 10,578

~~29
(17/18. 2. 36)
Vente publique~~

rękopis ital. fol. 146

Ekslibris biblioteki A. A. Renouarda oraz wycinki z katalogu aukcyjnego (E. Huillard, "Catalogue des livres rares et précieux manuscrits, et imprimés, composant la bibliothèque de feu M.E. Huillard", Paris, 1870, s. 164-165).

rękopis ital. fol. 156

Herb papieża Piusa VI (Giovanni Angelo Braschi, 1717-1799) wytłoczony
na oprawie rękopisu.

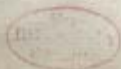
1. Excerpta e MSS. Collegii Romani De annis 1503—1526.
2. Excerpta ex actis Generalatus Archiepiscopi Viterbiensis. Eusebii S. Augustini. 1507—1518.
3. Excerpta ex libris Hieronymi Aleandri ad Cardinalem Medicum Wormatiae Festiphi 1521.
4. Correspondance de Moray Duplessis avec Jean Diodati touchant l'introduction de la reforme à Venise.
5. Exc. ex mandato Gregorii XV ad Episc. Montis Casonis: de Paulo Surpici.
6. Istruzione sopra le cose di Germania, secondo che à N. S. parera, che S. M. C. l'avesse da governare. portata in Spagna per il Montepulciano. 1531.
7. Excerpta ex libris Cardinalis Campegi et Hieron. Aleandri Archiepiscopi Brixiani de annis 1531. 1532.
8. Exc. e schedis Antonii Cardinalis Sargandi
9. Exc. minora e Bibl. Tuldenf. ad hist. reformat.
10. Lettere diverse e negoziato in proposito del S. Concilio Tridentino.
11. Notitia libri rarissimi Ms. Antonii Melledonne istoria del Concil. di Trento.
12. Lettera del Re Henrico II di Francia ai Stati di Germania
13. Exc. ex Instructione Episcopo Averpans ad Ferdinandum II Imp. missa, data.
14. Epistola Hieronymi Vade ad legatos Concilii Tridentini contra obsequium Normaticenf. 1545.
15. Epistola Frederici R. Bohemia ad Regem Hungariae.
16. Notitia variorum S. S. Officiorum.
17. Exc. ex Instructione Pauli III. nomine data Episcopo Montispolitani, 1539 in aulam lazarcaam mittendo.
18. Exc. ex relatione nuntii anonymi qui de aula Rudolphi Imperatoris.

1911.47

Phillipps Ind
14 2607
21847

Ital. Fol. 173

rękopis ital. fol. 173

Notatka wskazująca na pochodzenie rękopisu z kolekcji Phillippsa. Jest to jednak zakup znacznie późniejszy (1911) od zakupu, przez Bibliotekę Królewską w Berlinie, głównej części zbiorów angielskiego bibliofila. Rękopis ma sygnaturę ital. fol. 173 czyli bez przedrostka "Phill." charakterystycznego dla wcześniej zakupionych rękopisów Phillippsa.

rękopis ital. quart. 15

Pieczątka v.N. świadcząca o przynależności rękopisu do kolekcji Naglera.

Aus dem im Januar 1867 erworbenen Nachlass Karl Ritters.

rękopis ital. quart. 44

Notatka wskazująca na pochodzenie ze spuścizny Karla Rittera (1779-1859), niemieckiego geografa.

ornate ditante bugie / ne troxane battaglie loze
p molto lingue / ma amovole stimulate di finiti
diti / nelle quali danti alliochi uoltri appariti
no lemifere lacime elipetochi solpari ledolati
uoa / itepetochi penfici / i quali a lomo cotani
o molestandomi insieme alabo pici tempi / la
mata bellece ano dame tolta ma / iqualcola

Di Alessandro delle Rede

Fiorenza

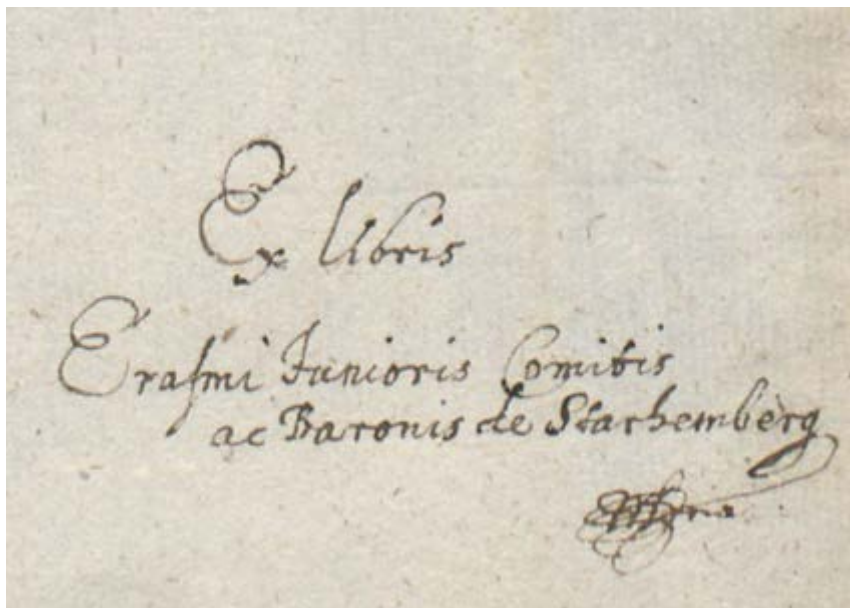

rękopis ital. quart. 48

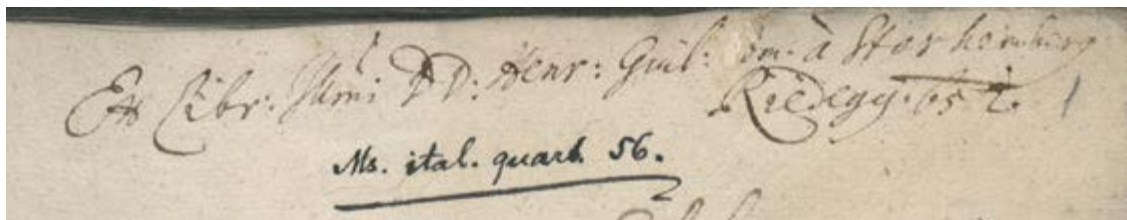
Herb rodziny Medyceuszy na jedwabnej oprawie rękopisu.

acc. 1891: 36

rękopis ital. quart. 53
Eklibris hrabiego Erazma von Starhemberg (1595 – 1664) na karcie ochronnej
rękopisu ital. quart. 53.

rękopis ital. quart. 56
Eklibris Heinricha Wilhelma von Starhemberg (1593-1675).

II. Dors. 8

ital. qu. 62.

*(Anonimi 10)
acc. 1894, 35*

rękopis ital. quart. 62

Ekzlibris markizów Terzi z 1780 roku wraz z ówczesną sygnaturą rękopisu.

H. C ms 72

(Manzoni 22)

acc. 1894, 10.

ital. qu. 64.

75 Bell (Morbia 124)

X 443

L'uno e l'altro e l'altro son
 Gont emio faro d'esse tuo d'istio
 deffio hem p'eghne p' d'armore
 morte. p'ndusi. ab'vta. lo amno
 d'aminio. f'g'loro. e b'vmar. f'ng'vnt
 g'ont. l'v'ro. a l'mio. v'ro. e p'v'mio
 p'v'mio. d'ol'v'm'v'ltro. e p'v'mio
 p'v'mio. d'ete. l'v'ando. l'epo. v'ng'vno

O v'ro marcello. p'v'mio p'v'mio
 e quello. d'onag. e p'v'mio p'v'mio. d'amore
 med'ante. d'v'v'mio. d'v'v'mio. p'v'mio
 p'v'mio. f'v'mio. v'ro. ma. quasi. m'v'mio
 f'v'mio. ab'v'mio. f'v'mio. p'v'mio. p'v'mio

N el tempo che ymond vna s'oss'v' p'v'mio
 v'v'le memora d'v'v'el g'v'mio che s'v'mio

Lionardo gazzetti in via magio v'v'v'v'v'
 al palazo de ridoffi

siano: Inuicio che omni signora ne possi dadio: E da
 ludi dispensati uamente, e aduata per defensione de
 l'uno, oza, oretione d'oro: **E** per fide nare lan iniqui
 ita de peccato n alle peccata loro: **F**iduci aosti perchede
 lono effe citate e dexaltati, ed i fender la santa euera
 giustitia, d'and a crasbe diuo secondo loque sue: **E**i
 uera el agustina d'io la quale per loro fide fare ite
 ra: **P**er dimostrate che il nastro signore iddio regge
 il mondo per ansuoc idia: **E** per fide grana, d'ibeatu
 dme per p'ncelle nella beatitudine diuita eterna: **I**n
 pero che che con ette, ed iquante con etto in questo m
 ando: **T**anto sera alleuato della correctione dell'altra
 mondo: **S**icut sicut, che per lo m'ore della giustitia te
 m'pore del mondo, molte male, uolonta s'istengono
 che n'ano adieto alla uera ragione: **E** d'glino med
 fumi s'ic'one per amore della giustitia del mondo
 et non r'edere ne danno ne uer'ignia: **E** n'ese
 m'ore, **I**nteruenie piu che per lo timore egustitia
E per questo modo s'ic'one: **E** per molte
 m'ore s'ic'one r'uerie, ed n'ore d'igne
 mond' temporali: **E**t se fosse seruo con perato
 ta con d'ito a' p'p'ca ouero a' r'alto mod: **S**
Et per questo modo s'ic'one: **N**on r'ignar
 m'ore s'ic'one: **A**u' in guardando adio con

Sic. no. 1422. 88. 1
 Ms. Nat. qd. 83.

rękopis ital. quart. 83

Strona z *ducale*. Na ilustracji Madonna z Dzieciątkiem oraz, u ich stóp, święty Hieronim w akcie pokuty oraz Girolamo (Hieronim) Bolani, dla którego przeznaczone było *ducale*. Zwyczajowo to urzędnik, który dostawał rękopis od doży, zajmował się jego dekoracją, często zamawiając malunek u uznanych weneckich artystów.

Vino ch' nō podise loimare e de
 questo meza to laproua ch' auese
 malle a pietra ho de ranele sub
 ito el fara orinare fora la pietra
 oranella vimbeltete Zoli lojola
 reio mezano esa certi pomelli ro
 sse chome cerese de dentro de queste
 poneli sono certi granelli amodo
 te quelli de figi et anō asai sapore
 amāzavli e questi pomeli semadur
 ano quan madurano loua vcto
 lento la allora sematene tuto lan
 no Zoli questi pommeli epista
 li eme sedali gbono vino e por el
 colla ch' el sia bene charo e beuelo
 i conuente videtai vnsire lo
 anele opietra oaltro malle ch'
 proceda data desiga equetra

solatro

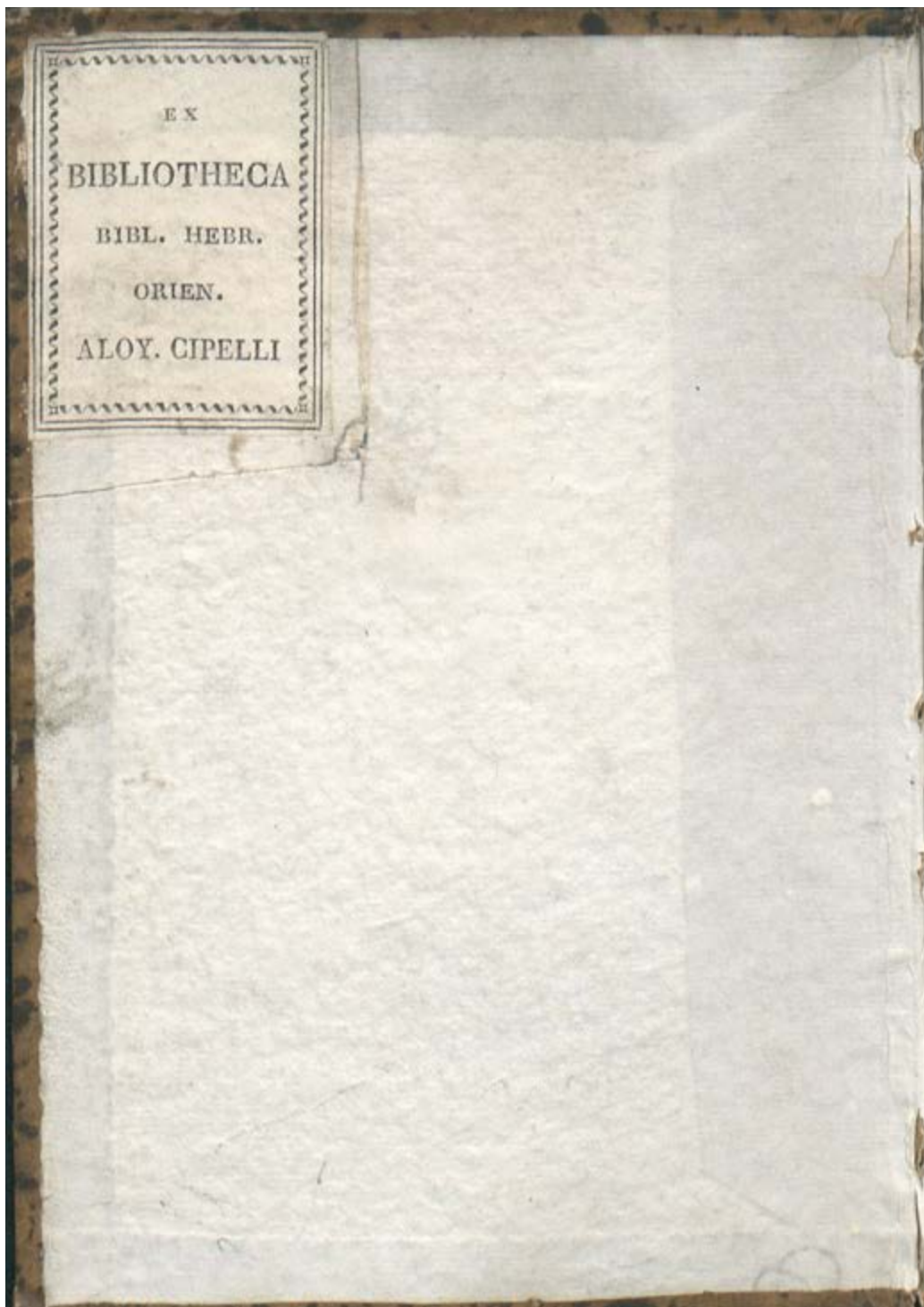
Ad Illustrissimū p̄ncipē: & excellē
 tissimū dūm dūm Borſuē Claris
 simū dūce Mutine ac Regni Rodi
 canitē ac Marchionē Estēn: -

OLONE IL CVIE
 BYRNEO PECTO
 VNO HVMANO
 TEMPLO DEDIVINA

ſapientia tu reputato. le cuiſimoſſime lege
 ſuono anchora a li preſente hūmūi chiara te
 ſtimoniaſca de la anticha iuſticia. Eraſcoſon
 do che dūcono alcūi ſpeſſe volte uſato de
 dire Ogni p̄ncipato. Ne publica ouer re
 gūmeto ſi come noi andare et ſtare ſopra doi
 pedi Di quali cū matuta grūua afferma
 ua il dextro p̄nti ſerare alcūi diſſecto cōmeſ
 ſo i p̄uato et il ſiniſtro ogni ben facto remu
 nerare. agūngendo che qualūcha de le
 dōe coſe gūa deete per uſtio o per negligētia
 ſi ſottreua: et men che ben ſi ſeruaua ſen
 ga niūno dubio quella Re pu^a che ſi facea

Ex
 Bibl. Regia
 Berolin.

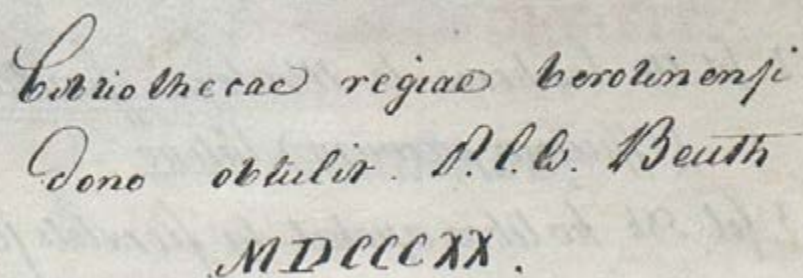
ſte liber eſt donūſ ſancti criſtoſori ordinūſ car
 tie ſcientiſ p̄ ſe fernan

rękopis ital. oct. 13

Ekslibris Luigiego Cipellego (1804-1869) kanonika parmeńskiego, profesora języków orientalnych na Uniwersytecie w Parmie.

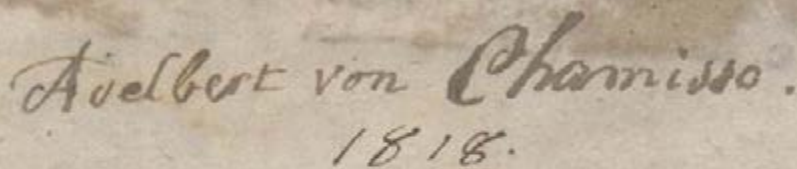

*Bibliothecae regiae berolinensi
Dono obtulit. P. C. W. Beuth
MDCCCXX.*

rękopis hisp. quart. 24

Nota proveniencyjna wskazująca na kolekcję Petera C. W. Beutha (1781-1853).

*Adelbert von Chamisso.
1818.*

rękopis hisp. quart. 44

Podpis świadczący o przynależności rękopisu do kolekcji Adelberta von Chamisso (1781-1838).

A honor del sant spyt
Ho qual nos tenyor en amor
Da ra mor a my peccador

— Amici —

DICASA MINUTOLI TEGRIMI

A D^{no} Mariano de Cavia) 3

No es el placer de molestarle, ni el deseo, el que me mueve en esta ocasión dirigirlle la presente. No D^{no} Mariano. Es la necesidad de un oscuro y pobre maestro de escuela que acude al estirado teatro, al Maestro de la prensa, para que le diga algo sobre su "Estado actual" con relación a la Ley de Jurisdicción.

Y como su popularidad iguala a su mucha cultura y bondad, a D. someto mi obra - ó lo que sea - y le ruego - en particular ó en público - me desengañe de, si puedo esperar algo, ó por el contrario, si mis ilusiones, de autor novel, son marchitas.

Se de sobra, D^{no} Mariano, que no sueño condiciones de autor, y meno, de hacer obras para teatro; pero como con nueve reales y medio que tengo diarios, he de mantenerme dignamente con mis padres (ya ancianitos) y una hermana, hay necesidad... de trabajar, de... ingeniarme... de hacer algo; Oh Mr Autor! para ayudar con ese algo a los miseros garbanos de cada día.

Así, pues, no dudo sea también mi Maestro, rogándole con caridad, de su opinión sobre el fondo y forma del libro; y espero D^{no} Mariano, me indique las enmiendas, cortaduras y correcciones que necesita para su costo; por lo que, dándole las gracias anticipadas, y quedándole reconocido, ofreciéndole a la par en lo poco que puede y vale un simple educador de la niñez, como maestro y particular que da amigo y le distingue y admira o. s. o. g. b. o. m.

Ángel González
Carbajo -

N. B. yd rufi in du Secu luy ska
Quito m. Calderon - no T. 14
paltan auz "truykane" -
Sicut

Ex Libris
Carol. Herman. de Thile.

*Gegeben zu Königsberg in der Familien-Bibliothek von Thile
d. 20.ten Octob. 1857.*

6708

1
Dreieckhandschrift, gekauft im April 1885 vom Buchhändler S. Glogau & Co in
Leipzig, war früher im Besitz des Ober-Reg.-Rath Fhn von Tettau.

rękopis lus. quart. 1

Notatka o zakupie rękopisu w antykwariacie S. Glogau & Co. w Lipsku
z informacją o poprzednim właścicielu manuskryptu, Wilhelmie von Tettau
(1804-1894).

Podsumowanie

Kolekcja rękopisów romańskich w księgozbiorze berlińskim jest bardzo różnorodna. Stosunkowo niewielka, lecz dająca całe spektrum piśmiennictwa romańskiego w średniowieczu oraz w tzw. czasach nowożytnych i współczesnych: różne gatunki literackie, a także wiele tekstów innego typu – historyczne, polityczne, teologiczne, filozoficzne, hagiograficzne, medyczne, użytkowe, itd., itd. Kolekcja ta odpowiadała zapewne na potrzeby osób interesujących się treścią tych tekstów, lecz zapewne także na potrzeby historyków języków romańskich, ponieważ jest obecnych sporo naprawdę starych tekstów, począwszy od wieku XIII. Poza tym, często są to bardzo staranne, piękne, iluminowane egzemplarze, co zapewne związane było z zainteresowaniami niemieckich historyków sztuki. Kierunki zainteresowań nauki niemieckiej na przestrzeni ostatnich trzystu lat na pewno miały wpływ na tworzenie się kolekcji, czyli na jej historię, obok, rzecz jasna, zamiłowań bibliofilskich pruskich władców. Co do historii kolekcji rękopisów romańskich nasuwają się pewne refleksje ogólne, na które możemy sobie pozwolić, po powyższym przedstawieniu udokumentowanych faktów.

Wiele było źródeł, z których napływały rękopisy romańskie do biblioteki berlińskiej. Część z nich, a dotyczy to głównie rękopisów francuskich, była obecna w zbiorach biblioteki od samego początku, ze względu na dominującą rolę kultury francuskiej w okresie, kiedy owa kolekcja powstawała. Bli-

skość Francji i ożywione kontakty sięgające średniowiecza powodowały, że rękopisy łatwo znajdowały drogę do bibliotek na terytoriach niemieckich. Nieco inaczej rzecz ma się z rękopisami włoskimi oraz iberyjskimi. Tutaj początkowe zainteresowanie miało głównie charakter polityczny i dyplomatyczny, a rękopisów w tych językach trafiało do biblioteki berlińskiej raczej niewiele aż do początku XIX wieku – odnotowujemy tutaj jednak pewne ciekawe wyjątki z wcześniejszego okresu.

Pośród źródeł, które „zasiliły” Bibliotekę Królewską w Berlinie, na szczególną uwagę zasługują kolekcje prawdziwie bibliofilskie: Starhembergów, Phillippsa, Méjana. W zbiorach tych miłośników książek znajdowały się prawdziwe rękopiśmienne skarby i dzięki ich pozyskaniu Biblioteka Królewska w Berlinie stała się bardzo szybko znaczącą biblioteką europejską mimo stosunkowo „młodego wieku”.

Kolejną ważną grupę nabytków stanowiły spuścizny po znanych osobistościach. Począwszy, natomiast, od XIX w., szczególnie liczne były zakupy u antykwariuszy, czy na aukcjach. W pewnym stopniu przypomina to sposób tworzenia się kolekcji rękopiśmiennych w Stanach Zjednoczonych, jeśli chodzi np. o francuskie czy włoskie rękopisy średniowieczne. Biblioteki oraz inne instytucje amerykańskie za wszelką cenę starały się, w XIX w., pozyskać takie właśnie zabytki, kiedy filologia romańska była „modną” dziedziną nauki i jako taka cieszyła się, w tamtym środowisku, dużą popularnością i uznaniem. Wówczas kupowano w Europie wszelkie dostępne dzieła, a ponieważ szczególnie liczną grupę rękopisów wystawianych na sprzedaż stanowiły teksty hagiograficzne, to właśnie głównie takie rękopisy instytucje amerykańskie posiadają dzisiaj w swoich zbiorach.¹¹¹ Podobnie, do pewnego stopnia, postępowała Biblioteka Królewska w Berlinie, gromadząc to, co było dostępne i czasem, tym samym, pozyskując obiekty bez większego znaczenia. Częściej jednak zdarzało się, że rękopisy romańskie kupowane na aukcjach były z jednej strony cenne, a z drugiej strony posiadały związek z zainteresowaniami badawczymi nauki niemieckiej. Choćby zakupy rękopisów medycznych wiążą się niewątpliwie z zainteresowaniem historią medycyny, którą z powodzeniem zajmowano się w Niemczech na

111 Sporą podaż, w XIX wieku, rękopisów o charakterze religijnym można chyba łączyć z dekretami kasującymi zakony (napoleońskimi i nie tylko). Część rękopisów, zamiast do bibliotek publicznych, trafiała na rynek antykwaryczny.

przełomie wieku XIX i XX, publikując wiele tekstów źródłowych i proponując szereg interesujących studiów na ten temat. Świadczy to o pewnej staranności w doborze kupowanych obiektów, choć aukcja jako forma zakupu dawała dostęp jedynie do ograniczonej liczby rękopisów (nie można było w ten sposób zbudować kolekcji porównywalnych z kolekcjami w bibliotekach publicznych Francji czy Włoch). Oprócz uwag dotyczących zawartości i „znaczenia” kolekcji warto przypomnieć aspekt statystyczny, a mianowicie liczbę rękopisów romańskich w zbiorach Pruskiej Biblioteki Państwowej. Sumując rękopisy przechowywane w Berlinie i w Krakowie, a także tzw. straty wojenne, można doliczyć się nieco ponad 1000 rękopisów romańskich (z wyłączeniem obiektów z kolekcji Hamiltona i Phillippsa). ¶

**The history of the
collection
of Romance
manuscripts
from the former
Preussische
Staatsbibliothek
zu Berlin,
kept at the Jagiellonian
Library in Kraków –
the overall study**

e-Fibula

**The history of the
collection
of Romance
manuscripts
from the former
Preussische
Staatsbibliothek
zu Berlin,
kept at the Jagiellonian
Library in Kraków –
the overall study**

e-Fibula

Contents

Wartime “wandering”	129
The contents of the collection	133
Manuscripta gallica	137
Manuscripta italica	153
Manuscripta iberica (hispanica and lusitana)	165
Historical catalogues of the Royal Library	185
Example histories of selected items	187
Pictures and coments	195
Conclusion	243

Wartime “wandering”

Before we move on to presenting generally how the collection of Romance manuscripts at the Royal Library of Berlin, and later at the Prussian State Library, the same one, only operating under a different name, had formed – this concerns only the manuscripts kept in the Berlin collection at the Jagiellonian Library in Kraków, the ‘Berlin collection’ (affectionately termed ‘Berlinka’ in Polish), which form the subject of research within this project,¹ let us make a short reminder of how and why the Berlin collection had found its way to Kraków in the first place. Beginning in the year 1941, in effect of bombardment of Berlin by the Allied Forces, 41 convoys of trucks had left the battered city transporting the most valuable collections from the Prussian State Library for deposit at their castles, monasteries and grottos, beforehand properly prepared, outside of the city. Possibly at that time one bomb could have sufficed to irreversibly destroy the priceless treasures of Europe’s and world’s cultural heritage. A part of this collection had made its way to the castle of Fürstenstein (today named Książ), and afterwards, in 1943, to Grüssau (today named Krzeszów). These localities had been part of the Third Reich at

1 Detailed stories are presented in the descriptions of the individual manuscripts, available on the website of the Polish research group *Fibula*: info.filg.uj.edu.pl/fibula, and in the books by Piotr Tylus, Roman Sosnowski and Jadwiga Miszalska..

that time, and they became Polish after the borders were altered in the year 1945. In effect of the 2nd World War and the Potsdam Agreement, which determined the new shape of Europe, areas to the West and North of the Polish border of 1939 became an integral part of Poland. These were, as is known, the Western territories, or the so-called 'Recovered Territories (in Polish – Ziemie Odzyskane). By Ordinance of the Minister of Education from December 1945, on the securing of abandoned or discarded book collections, a Delegate of the Ministry of Education was instated with the task of securing precisely such collections in the Recovered Territories, including, among others, in Lower Silesia. Dr Stanisław Sierotwiński was appointed to the post of Delegate. The recovered and secured book collections (thus perhaps even saved from destruction), including collections from Berlin, found after the war in Lower Silesia, were transported first to the monasteries of Vincentian Priests and Brothers and of Dominican Order, and then to the building of the Jagiellonian Library in Kraków,² where the Delegate had his seat. After the dissolution of the post of Delegate in 1951, the Ministry of Education had transferred to the Jagiellonian Library, as a deposit of the National Treasury, collections stemming originally from the Prussian State Library in Berlin. Because these goods were not confiscated, but actually found (already on Polish soil), thus the article 56 of the Hague Convention of 1907 does not apply here. According to law, these collections are currently in possession of the Treasury of the State of Poland, and the Jagiellonian Library is their depository. We had stressed several times already that the role of the scholar does not concern taking a stance in diplomatic matters. In the present situation, the best solution is to conduct research on this collection in order to share knowledge about it with the Polish and international society of scholars, as well as with all amateurs of old books who may be interested in this topic, which we had done in course of this project. Coming back, however, to the wartime fate of this collection, it is noteworthy that it was perhaps "good fate" that the Germans had transported this collection from Książ to Krzeszów, because the castle of Książ was burned down by the Red Army in Spring of 1945, and had the books been present there, this collection would not exist in the present day. And perhaps it was "fate" that made Dr S. Sierotwiński find and save this collection.

2 For the details cf. Zdzisław PIETRZYK, "Zbiory z byłej Pruskiej Biblioteki Państwowej w Bibliotece Jagiellońskiej", in *Alma Mater* 100 (2008), p. 15.

Below may be found a table listing the present places of storage of the Romance manuscripts included in the collection of the Prussian State Library in 1939, taking into account wartime losses (collections: Manuscripta Gallica, Manuscripta Italica, Manuscripta Hispanica and Lusitana)³:

Gallica in folio	gall. fol.	Italica in folio	ital. fol.
in Berlin	1-120, 226, 234-272, 274-281	in Berlin	1-47, 47a, 50, 58-133, 136, 140, 141, 152, 159-161, 170, 172, 175-180
in Kraków	121-126, 128-141, 144-147, 150-153, 155, 157-159, 162-167, 169-176, 178-190, 192-197, 199-206, 208-211, 214-218, 221, 223, 224, 227-233	in Kraków	48, 49, 51-57, 134, 135, 137-139, 142-151, 153-158, 162-169, 171, 173, 174
lost during the war or at other libraries	142, 142a, 148, 149, 154, 168, 177, 191, 198, 212, 213, 219, 220, 225	lost during the war - or at other libraries	
Gallica in quarto	gall. quart.	Italica in quarto	ital. quart.
in Berlin	48, 56-77, 80, 93, 94, 103, 114, 117, 121, 122, 160-188	in Berlin	26, 79, 87-97
in Kraków	1-20, 22-34, 36-43, 45, 46, 49, 50, 52-55, 78, 79, 81-92, 95-102, 104-113, 115, 116, 118-120, 123-159	in Kraków	1-25, 27-53, 56-60, 62-69, 71-78, 80-86
lost during the war or at other libraries	21, 44, 47, 51	lost during the war or at other libraries	54, 55, 61, 70
Gallica in octavo	gall. oct.	Italica in octavo	ital. oct.
in Berlin	41, 45-126	in Berlin	18-23
in Kraków	1-20, 22-25, 29, 32, 35, 37, 38, 43	in Kraków	1-15
lost during the war or at other libraries	21, 26-28, 30, 31, 33, 36, 39, 40, 42, 44	lost during the war - or at other libraries	

3 Based on data from the website of the Staatsbibliothek zu Berlin Preussischer Kulturbesitz: <http://staatsbibliothek-berlin.de/handschriftenabteilung/recherche>

Hispanica in folio	hisp. fol.	Lusitana in folio	lus. fol.
in Berlin	38-42	in Berlin	-
in Kraków	1-10, 12-18, 20, 21, 23-37	in Kraków	1,3
lost during the war or at other libraries	22	lost during the war or at other libraries	2
Hispanica in quarto	hisp. quart.	Lusitana in quarto	lus. quart.
in Berlin	79-80	in Berlin	-
in Kraków	1-78	in Kraków	1
lost during the war or at other libraries	-	lost during the war or at other libraries	-
Hispanica in octavo	hisp. oct.	Lusitana in octavo	lus. oct.
in Berlin	4-6	in Berlin	-
in Kraków	1-3	in Kraków	-
lost during the war or at other libraries	-	lost during the war or at other libraries	-

.....
[und-ressourcen/abendlaendische-handschriften/bestandsuebersicht.html](#) and
own data.

Interesting is the fact that on this website the manuscripts of the Berlin collection of Kraków are listed as manuscripts kept in Kraków, whereas one mediaeval French manuscript kept at the Bibliothèque nationale de France – a fact known commonly in the research circles – is listed as a war loss.

The contents of the collection

Let us recapitulate quickly, in general,⁴ what are the contents of the Romance manuscript collection, in the Berlin collection kept at the Jagiellonian Library. These are manuscripts written in French, Italian, Spanish, Catalan and Portuguese.

This collection contains in many cases treasures unique for the entirety of world culture, from both the textological as well as iconographic point of view. These are manuscripts which had been created over the course of many centuries: 13th-20th century, and are quite numerous.

The described collection is quite diverse in character. The collection of modern and contemporary French manuscripts, spanning items from the 16th to the 20th centuries,⁵ contains, among others, philosophic treatises,

4 Details may be found on the website of the *Fibula* research group: info.filg.uj.edu.pl/fibula (see footnote 1).

5 French manuscripts from the middle ages of the Berlin collection of Kraków had been previously described by Piotr Tylus – see *Les manuscrits médiévaux français et occitans de la Preussische Staatsbibliothek et de la Staatsbibliothek zu Berlin Preussischer Kulturbesitz*, décrits par Dominique STUTZMANN et Piotr TYLUS, Har-

works by Voltaire, D'Alembert, Wolff, documents of war, e. g. from the Napoleonic campaigns, historiographical studies covering both local as well as world history (sometimes even from the dawn of the ages, half-legendary in character), diaries, heraldic documents, as well as descriptions of the court of the Polish king and the Sejm from a time before the partitions of the 18th century, for Poles very interesting, or descriptions of the Prussian court as seen through the eyes of French diplomats, in turn interesting for Germans. Very important are also diaries from travels to exotic lands (16th-17th century) as well as geographic descriptions, morality works, educational works, and texts providing us with insight into the mentality of times past and into its development. Present are also 18th-century books covering affairs of the kingdom of France, battle plans, ancient military and scientific treatises (of mathematics, chemistry, physics, engineering, medicine, including veterinary science, pertaining to the art of healing horses), treatises devoted to the art of chess, collections of copies of letters, a proverb book from the 16th century, cookbooks (16th-19th century), interesting both from the cultural, as well as from the linguistic standpoint. In the collection may be found not only ordinary copies, but also autographs, executed by the authors or under their direct supervision.⁶

A large part of the Italian manuscripts are works of literature, e. g. Boccaccio (*Filostrato*, *Elegia di Madonna Fiammetta*), Brunetto Latini (an excerpt from the *Tesoretto*), biographies of Dante and Petrarch from the 15th century authored by Leonardo Bruni of Arezzo; translations of Latin writings into Italian stemming from the thirteenth, fourteenth and fifteenth centuries, e. g. *De Consolatione philosophiae* by Boethius, *Historia de preliis*,

.....
 rassowitz Verlag, Wiesbaden 2007. This unintelligible title, on which Piotr Tylus had no influence (the grant was German), requires several words of commentary: the manuscripts from the Preussische Staatsbibliothek zu Berlin are those which may be presently found in Kraków, because they stem from the Staatsbibliothek zu Berlin Preussischer Kulturbesitz, which at that time bore the name "Preussische Staatsbibliothek zu Berlin", and the second part of the title refers to manuscripts kept in Berlin today – it is a pity that such a book attracts the attention of readers mostly due to its incomprehensible title; the introduction of the Jagiellonian Library to the title would make it much clearer and would reflect the actual state of affairs.

6 This same remark pertains also to Italian and Iberian manuscripts, described later.

commentaries on literary works, e. g. a commentary on Dante's *Paradise* authored by Benvenuto d'Imola. Among the Italian manuscripts may also be found passions and religious treatises authored by e. g. Domenico Cavalca and Simone Fidati da Cascia. A sizeable part of the mediaeval manuscripts are medical and veterinary treatises. Many Italian manuscripts, both from the middle ages as well as later ones, are historic and political in character (chronicles, treatises, travel diaries, diplomatic relations, advice to rulers, armorials); among them is the original manuscript of the Chronicle by Giovanni Villani, from the 15th century, chronicles of Venice from the 15th and 16th centuries as well as armorials⁷, a chronicle of Padua from the fifteenth century⁸, works by Tommas Campanella and Giordano Bruno. An interesting group is formed by Italian works created in Austria and related to the music scene of Vienna in the 17th and 18th centuries.

The collection of Iberian manuscripts, according to the linguistic criterion, can be broken down into three basic groups: the quantitatively dominant Spanish group, and the far smaller background groups of Catalan and Portuguese manuscripts. Apart from this, among the Iberian manuscripts may also be found texts written down in other Romance languages (French, Italian) or Latin, thematically related to Spain and Spanish-speaking countries. They form small collections made up of a few to several manuscripts of varying textological value.⁹ The history of the oldest books in the collection can be traced back to the middle ages (fifteenth-century Catalan manuscripts and one Spanish manuscript), and the youngest, assigned in the library purchase register to a group referred to jointly as the "Spanisches Theater", count close to one hundred years, because they were created in the first decades of the 20th century. The majority of the collection is formed by broadly understood historical manuscripts (i. e. copies of chronicles,

7 On armorials from the Berlin collection of Kraków writes Magdalena BARTKOWIAK-LERCH, "Venetian books of heraldry in the Berlin collection at the Jagiellonian Library", in *Fibula* 2/2009 (3), pp. 7-20.

8 On this chronicle of Padua of the Da Carrara family cf. Roman SOSNOWSKI, "A recovered copy of *Cronaca Carrarese*", in *Fibula* 2/2009 (3), pp. 39-50.

9 For example: seventeenth-century poetry in Italian (ms. hisp. fol. 7a), an illuminated Latin-Catalan manuscript from the 15th century entitled *Liber precum latine et catalonice* (ms. hisp. quart. 24), or documents drawn up in French concerning the Napoleonic campaign in the Iberian Peninsula in manuscript hisp. fol. 14.

reports and other documents drawn up by high-ranking officials or diplomats, letters, diaries, deeds of ennoblement, copies of last wills of monarchs), literary manuscripts form a large part, these being mostly theatrical plays (mostly the so-called *teatro breve* from the 17th and 18th centuries), with works of scientific character and content far behind. Attention is drawn to the names of the authors, who may be ranked among the most eminent in the history of Iberian literatures: Ramón Llull, St. John of the Cross, Francisco de Quevedo, Pedro Calderón de la Barca or Lope de Vega, and to the titles of the works, which are presently considered to be the most important monuments and literary achievements of Iberian creators, such as a collection of Gallic and Portuguese poetry from the middle ages, the *Cancioneiro da Ajuda*. Among illuminated manuscripts two original genealogical documents from the 16th and 17th centuries stand out, characterised by a unique iconographic style, for which Spanish official documents of that time period are known. ¶

Manuscripta gallica

French manuscripts, similarly to Italian and Iberian manuscripts, had 'wandered' to the Royal Library of Berlin (Königliche Bibliothek zu Berlin), and later to the Prussian State Library (Preussische Staatsbibliothek zu Berlin) along different routes. A large group is formed by manuscripts from private collections of book lovers. Here we find a most broad range of names. Let us begin with the most famous ones.

As is known, in the year 1887 the Royal Library of Berlin had bought a major part of the collection of a known English book-lover, one Sir Thomas Phillipps (1792-1872), among which were found many valuable mediaeval French manuscripts. Their signatures contain the component *Phill.* and function as such at the present Staatsbibliothek zu Berlin Preussischer Kulturbesitz: manuscripts from this purchase remained in Berlin. However, during our research it came to light that a part of the manuscripts of the Berlin collection of Kraków, of which signatures do not carry the component *Phill.*, but which however are ordinarily marked, as in all cases, by the component *Gall.*, stem precisely from the collection of Sir Thomas Phillipps, whereby they had made their way to the Royal Library of Berlin by a different route than the manuscript group mentioned above. These are manuscripts bearing signatures *gall. quart. 123-132*. We are dealing here with two groups of texts. The first of these is made up of manuscripts *gall. quart. 123-128*, the

second one – of gall. quart. 129-132. In the first group we find six volumes comprising a collection of songs and vaudeville (*Recueil de chansons choisies en vaudevilles pour servir à l'histoire anecdotique*) from the first half of the 18th century. They bear the signature from their previous collection, *Phillipps MS 5793*. They were sold at an auction in April of 1903¹⁰ to an antiquary from Leipzig, one Karl von Hiersemann, who shortly afterwards sold them to the Royal Library of Berlin: entered into its accession registry on December 1st, 1904. Along that same path to this library had travelled the manuscripts gall. quart. 129-132, created in a similar period of time, also containing vaudeville and songs, illustrating historic events (*Recueil de vaudevilles et autres pièces servant à l'histoire du temps*), entered into the accession registry on January 16th, 1905. They contain a seal with the inscription: *Sir T. P [Middle Hill]*, accompanied by the signature 842. Middle Hill was the first place where Sir Thomas Phillipps' collection was located, before being transferred to Cheltenham in 1862.

Another foreign collector whose books had enriched the collection of Romance manuscripts at the Royal Library of Berlin was count Etienne de Méjan, a famed French booklover, who had died in the year 1846.¹¹ Among the French manuscripts these are gall. fol. 171 (*Philippiques* by Lagrange-Chancel and other poetry) and gall. oct. 19 (*Esquisse de faits pour servir à l'histoire du Prince Eugène*) – they both carry the count's bookplate: *BIBLIOTHEK DE M^r. LE COMTE E. DE MEJAN* (gall. fol. 171)¹² and *Ex Bibl. Mejan* (gall. oct. 19), and are equipped with beautiful bindings, because count de Méjan had attached great importance to the aesthetic aspect of his books. Upon the death of the count his book collection was put up for sale, garnering much of interest from e. g. the British Museum or the king of Bavaria. In the end, the entire collection was bought by the Prussian king Frederick William IV (1795-1861), in the year

10 Cf. *Bibliotheca Philippica: Catalogue of a further portion of the classical, historical, topographical, genealogical, and other manuscripts and autograph letters of the late Sir Thomas Phillipps [...] which will be sold by auction by Sotheby, Wilkinson & Hodge, [...] on Monday, 27th day of April, 1903.*

11 On this collector and his collections cf. *Verzeichniss von Incunabeln, Aldinen, Etiennes, Elzeviren und andern werthvollen Werken...aus der Königlichen und der Mejan'schen Bibliothek*, W. Hertz, Berlin 1851.

12 Because of the German form *Bibliothek*, this note was certainly added already in Berlin.

1847, for the amount of 64 000 thalers, and immediately transferred by him to the Royal Library of Berlin – both manuscripts bear labels with the following inscription: *DONUM / FRIDERICI WILHELMI IV. / REGIS AUGUSTISSIMI / DIE 15. SEPT. 1847. / EX BIBLIOTHECA STEPH. MEJAN / COMITIS*.¹³

Another French collector whose books had found their way to the Berlin collection was one Charles Gérard (de Colmar). Notable is the fact that manuscripts containing copies of many old diaries and documents on the history of Alsace had made their way to Berlin in the year 1867, so – not long before the Franco-Prussian war of 1870-1871. These are the following nine manuscripts: gall. fol. 192-194, gall. quart. 97-100, gall. quart. 102, gall. oct. 24.¹⁴ They all contain a notice on their origins, with the following content: *BIBLIOTHECA REGIA BEROLINENSIS. / DONO / WILHELMI / REGIS AUGUSTISSIMI / D. XVIII. IUN. A. MDCCCLXVII. / EX BIBLIOTHECA ALSATICA / D. GERARDI / COLUMBARIENSIS*. So, first they found their way to the Prussian king Wilhelm I (1797-1888), who immediately donated them to the Royal Library. Almost all of them bear accession numbers for this library related to their Alsatian owner, Charles Gérard: *Gér. 317* (gall. fol. 192), *Gér. 2185* (gall. fol. 193), *Gér. 113* (gall. quart. 97), *Gér. 214* (gall. quart. 98), *Gér. 510* (gall. quart. 99), and *Gér. 1232* (gall. quart. 100). The following notice on their origin can be found in the accession registry of this Library: “Elsässische Büchersammlung d. Advocaten [Charles] Gérard”. Charles-Alexandre-Claude Gérard was born in Longwy (Moselle), on January 24th, 1814, and had died in Nancy on August 24th, 1877. He was not Alsatian by birth, but by heart. His family had settled in Colmar when Charles was two years of age. Upon the annexation of Alsace he had settled in Nancy, in the year 1872. He was one of the most valued attorneys in Colmar, a politician and a literary man, and being devoted to Alsace, he mainly collected evidence about its past.¹⁵ At the Staatsbibliothek zu Berlin Preussischer Kulturbesitz may be found today a handwritten catalogue of the library of Charles Gérard: Cat. A. 464/35.

-
- 13 The Italian manuscript bearing the signature ital. quart. 24 shares the same history.
- 14 With respect to this group of manuscripts, see Piotr TYLUS, “Alsatian manuscripts in the Berlin Collection of the Jagiellonian Library”, in *Fibula* 2/2010 (5), pp. 52-57.
- 15 Cf. Edouard SITZMANN, *Dictionnaire de biographie des hommes célèbres de l’Alsace*, tome I, Editions du Palais Royal, Paris 1973 [réimpression], pp. 584-585; see also *Dictionnaire critique des historiens de l’art actifs en France de la Révolution à la Première Guerre Mondiale*, INHA, 2009.

A great item of curiosity from the Polish point of view is the fact that one of the French manuscripts stems from the collection of a certain Polish noble family, and despite the fact that it is just one copy, it should be mentioned here specifically because of these Poland-related reasons: it is the manuscript gall. quart. 119, containing the *Portraits des ministres de la Cour du Roi de Pologne et Electeur de Saxe* ("Portraits of Ministers of the court of the king of Poland and the elector of Saxony"), authored by Johann Friedrich von Wolfframsdorf – an eighteenth-century manuscript, created with quite a degree of precision, containing a seal with the following inscription: *KSIĘGOZBIÓR ORDYNACYI RYDZYŃSKIEJ* ("the book collection of the fideicommiss estate of Rydzyna"¹⁶). This copy had belonged to the Sułkowski princely family. Rydzyna is located close to Poznań, on the territory of the then-existent Prussian partition. The manuscript in turn was kept in Leszno. Considering the fact that it had been entered into the Berlin accession registry on December 11th, 1897, it must have had left the library of the estate of Rydzyna (Ordynacja Rydzyńska) during the time of the last estate manager (Ordynat), Antoni Stanisław Sułkowski, deceased in 1909. It is hard to say whether it was bought from prince Sułkowski or purchased otherwise. The accession catalogue of the Royal Library only states, under number 1897. 71, that it was bought by the management, that it belonged to prince Sułkowski and that it was offered for sale along with four other manuscripts,¹⁷ by Valentin von Bismarck. It is not known, however, how von Bismarck came into its possession.

-
- 16 Ordynacja – (translator's note) a form of land property with its own statute (by-laws) and rules of inheritance. Emerged around the end of the 15th century, they gained popularity in Poland throughout the 16th century. The statute proposed by the owner or founder had to be approved by the Sejm of Poland, and were in certain terms contrary with state law. An ordynacja was governed by the principle heir, the Ordynat. The ordynacja could not be sold, given away or divided among several persons as inheritance, but in most cases was inherited by the eldest son. They were created in order to strengthen large noble families. The form of the ordynacja finally started to lose value in the 20th century, after the 1st World War, and they ceased to exist at the beginning of the 2nd world war. The equivalent French term is *majorat*, the English fee tail and German fideicommiss bears similarities as well.
- 17 These are two other French manuscripts which are not present in the Berlin collection of Kraków: gall. oct. 31 and gall. fol. 213, as well as two manuscripts in non-Romance languages: slav. fol. 35 and germ. fol. 1178.

Of course, among those whose handwritten books had enriched the collection of the Royal Library of Berlin the most strongly represented are German book collectors. Most importantly among these should be named Prussian monarchs. As is known, the present Staatsbibliothek zu Berlin Preussischer Kulturbesitz was founded in the year 1661 by Frederick William of Brandenburg as a princely and electoral library, renamed in the year 1701, by Frederick I of Prussia, to become the Royal Library. Ever since its founding the library had possessed a collection of French manuscripts. Frederick William had possessed two mediaeval manuscripts with the component *gall.*, both kept in Kraków. One of them is richly illuminated, and it might be that the prince-electoral had wanted to own this manuscript because of the illuminations – it is *gall. fol. 131* (a description of the funeral of Anne of Brittany authored by Pierre Choque). The second manuscript, which formed the basis of the collection of French mediaeval manuscripts in this book collection, is *gall. oct. 1* – it is an abridgement of French chronicles: the *Abrégé des Chroniques de France* of Noël de Fribois, completed in the year 1459 (these chronicles cover the period from the alleged Trojan heritage of the French until the year 1383). In the initial Berlin collection was also a third manuscript which should be named here: *lat. quart. 70*, but it contains for the most part Latin texts and only two French texts, among others specifically a clarification of the meaning of dreams. The prince-electoral was also in possession of modern-age French manuscripts, all signatures *gall. fol. from 1 to 120*, but none of them is in Kraków, because the signatures of Kraków, in case of modern-age manuscripts, begin with *gall. fol. 121*. Thus the French modern manuscripts kept today in Kraków do not form the actual basis of this collection. Concerning the later rulers of Prussia, we had mentioned Frederick William IV and William I above, who had enriched the collection of French manuscripts. Also named here should be Frederick William III (1770-1840),¹⁸ from whom stem the following French manuscripts: *gall. fol. 167* (entered into the accession registry of the Royal Library on October 26th, 1844), *gall. fol. 169* (entered into the accession registry on February 11th, 1847), *gall. fol. 170* (entered into the accession registry on December 21st, 1846), *gall. quart. 79* (entered into the accession registry on October 29th, 1844), *gall. quart. 81* (entered into the accession registry on February 11th, 1847), *gall. oct. 14*

18 Concerning Frederick Wilhelm II cf. *infra*.

(entered into the accession registry on December 7th, 1844). Almost all of the manuscripts named here are worthy of a ruler's attention: military treatises or other texts related to military matters (gall. fol. 167, gall. quart. 79, gall. oct. 14) as well as treatises devoted to the art of chess (gall. fol. 169, gall. quart. 81). Two French manuscripts, gall. fol. 134 and 135, stem from the collection of Karl Emil (1655-1674), the son of Frederick William I of Brandenburg; the prince had laid down his signature on manuscript gall. fol. 135, amending it with the date: *Carolus Aemilius 1668*. Both manuscripts contain the same text: *La Milice moderne* authored by duke De Beaufort.

A well known collection, this time neither royal nor princely, but that of a count, with a tradition far longer than e. g. Phillipps' collection, is the library of the counts von Starhemberg, from which stem many of the discussed manuscripts of the Berlin collection. We will find here especially valuable items, such as gall. fol. 211,¹⁹ however also less luxurious books were among the interests of the von Starhemberg family, and afterwards the management of the Royal Library of Berlin – these are for example the manuscripts gall. quart. 111-112 (both contain the writings of Johann Joseph Jörger), gall. quart. 113 (a treatise on the art of construction of fortifications) and gall. oct. 29 (excerpts from *L'homme content ou la conduite du sage enseignant l'art de bien vivre* by Jean-Puget de la Serre).²⁰ Certain manuscripts from this group bear the bookplate of Heinrich Wilhelm von Starhemberg (1593-1675): *Ex libris Ill(ustrissimi) et Excell(entissimi) D(omini) D(omini) Henrici Guilielmi S(acri) R(omani) I(mperii) Comit(um)is a(d) Staremberg* [From the books of the most illustrious and most excellent Lord Heinrich Wilhelm of Starhemberg, count of the Holy Roman Empire]. Significant is the fact that in certain bookplates the part concerning the title of count of the Holy Roman Empire, which was in Heinrich Wilhelm's possession, but only beginning in the year

19 Created in Burgundian Flanders after the year 1486, paper copy, despite being very meticulously prepared, the only surviving copy of the French translation of the *De dictis et factis Alphonsi regis* ["The Sayings and Deeds of King Alfonso"]; the author of the Latin original was Antonio Beccadelli, known as Panormitanus, commentary to the work was written by Aeneas Silvius Piccolomini (the future pope Pius II); author of the translation: Jean L'Orfèvre, a servant of the duke of Burgundy Philip the Good; the first owner of the manuscript was the known book collector Charles de Croy, count, later prince of Chimay.

20 Certain Italian manuscripts also stem from this source: ital. quart. 53 and 56.

1643, is missing, which allows one to conclude whether the said manuscript had found its way to his collection before this date or after it.

The remaining codices stem from markedly more modest private collections. Four French manuscripts had arrived at the Berlin library from the collection of one Christian Quix, residing in Aachen, deceased in 1846, whose collection had arrived at this library in the year 1847. These are the following manuscripts: gall. fol. 172-174 and 223. At the Staatsbibliothek zu Berlin Preussischer Kulturbesitz may be found a handwritten catalogue, the Bibliotheca Quixiana: Cat. A. 484. Christian Quix was a historian, and the items listed here include copies of diverse documents of value for historic research.

French cookbooks comprise five volumes. Four of these appear one after another in the inventory: the signatures gall. quart. from 143 to 146, the fifth one is gall. fol. 220. All manuscripts were entered into the accession catalogue on February 8th, 1916, except for gall. quart. 146: entered on February 21st that same year. We find no short descriptions of these manuscripts in the Lemm catalogue,²¹ nor any other mentions of them.²² Initially, these items were part of one collection: they contain earlier signatures, written in one hand, moreover these are continuous numbers: *Fr. 87, Fr. 88, Fr. 89, Fr. 90* and *Fr. 91*.²³ Apart from this, all the copies, on the front endpaper, bear a label with the coat of arms and ex libris of a book lover named Dr. Georg Freund, and the above quoted signatures are inventory numbers from his collection, written down probably in his own hand. The bindings of these manuscripts are similar to each other, except for manuscript gall. quart. 146, containing

21 The Lemm catalogue was published in Berlin in the year 1918 (Siegfried LEMM, *Mitteilungen aus der Königlichen Bibliothek*, herausgegeben von der Generalverwaltung, IV : *Kurzes Verzeichnis der romanischen Handschriften*), thus one could expect the manuscripts, which had found their way to the Royal Library of Berlin in 1916, to have been considered by this scholar. At that time, however, Lemm was not able to work on the manuscripts any more, as he was fighting in the trenches of the First World War, in effect of which he died. The mentioned catalogue, or rather just an inventory listing, very poor in information, is published post mortem. According to the author's design it was to be the beginning of a grand and detailed catalogue, which never came to light. One could say that Lemm's yearning was presently fulfilled by the *Fibula* team.

22 An exception is the article by Piotr Tylus, "Cookery books among the French manuscripts in the Jagiellonian Library Berlin Collection in Kraków", in *Fibula* 1/2009 (2), pp. 43-52.

23 For current signatures which successively correspond to each another.

a parchment binding with a flap. In case of manuscripts gall. quart. 144-145 the bindings are almost identical, but this is probably not accidental, as they contain one and the same text, and were perhaps both executed at the same workshop. There is nothing to suggest that the history of these manuscripts was identical (except for manuscripts gall. quart. 144-145), before they became part of the collection of Dr. Georg Freund. At the Staatsbibliothek zu Berlin Preussischer Kulturbesitz may be found a handwritten catalogue of his collection: Cat. A. 516.

Two French manuscripts stem from the collection of a well-known protestant preacher by the name of Friedrich Jacob Roloff (1721-1788): gall. fol. 141 (*Actes des synodes des églises réformées de France 1594-1660*) and gall. quart. 33 (*Diatribes du Docteur Akakia, Medecin du Pape* by Voltaire), about which inform the ex libris included in them: *Ex bibl. Frid. Jac Roloff.* (gall. fol. 141) and *Ex bibl. Jac. Roloff* (gall. quart. 33). There exists a complete catalogue of the collection of Roloff: F. S. Augustin, *Bibliotheca Roloffiana*, J. F. Unger, Berlin 1789. Upon Roloff's death his collection was bought in its entirety by Frederick William II. When the latter died, it was transferred, in 1797, to the Royal Library.²⁴

The manuscript bearing the signature gall. oct. 4, containing the *L'exercice de la picque*, stems from the collection of one Maximilian August Gans Edler Herr zu Putlitz (born in 1605).

In the manuscript gall. quart. 45, being a very interesting item, there is a catalogue of ancient, mostly Roman, medals, we find the note *Moehsen* – this most likely pertains to Johann Carl Wilhelm Moehsen / Möhsen (1722-1795). The library of doctor Möhsen, who was also a book lover and numismatist, was bought by the Berlin library in May of 1796: approx. 6500 volumes and approx. 800 maps, which had cost 3000 thalers.²⁵

In the manuscript gall. oct. 37, containing a diary of a certain protestant pastor, we find *EX LIBRIS GVILELMI ERMAN* – this means one Wilhelm Erman, a professor in Bonn.

Two eighteenth-century medical manuscripts, gall. quart. 52 and gall. quart. 90, stem from the collection of Karl Asmund Rudolph (1771-1832), a

24 Cf. Friedrich WILKEN, *Geschichte der Königlichen Bibliothek zu Berlin*, Berlin 1828, p. 114.

25 This same note, *Moehsen*, is found also in the Italian manuscript ital. fol. 52, containing 51 paintings showing different types of marble.

professor at the University of Greifswald – the second one is most likely an autograph written down by Rudolph. His library was bought for the collection of the Royal Library in 1833. Today's Staatsbibliothek zu Berlin Preussischer Kulturbesitz has its catalogue available: Cat. A. 416, covering his entire collection (in excess of 15 000 books).

In manuscripts gall. quart. 9-10 we find a printed ex libris: *Ex / libris / Viri Venerabilis / GOTTL. ERN. SCHMID / Sacror. Antist. Berol. / Regiae Bibliothecae / Dono / aut / minus commendabilium exemplorum / Permutationi / oblatis / MDCCCIII*. This concerns a protestant pastor from Berlin named Gottlieb Ernest Schmid (1727-1814), a member of the Geheime Mittwochsgesellschaft of Berlin, sympathising with the Enlightenment Age – thus it should not wonder the reader that in both these manuscripts may be found the theological writings of Marie Huber, considered to be the forerunner of liberal protestantism. The same bookplate is found today in many other books at the Staatsbibliothek zu Berlin Preussischer Kulturbesitz, given to the Royal Library by Schmid in 1803.²⁶

Two manuscripts: gall. quart. 25-26 (copies of the *Lettres à Mr La Croze*), contain a very rich ex libris, depicting a library's reading room with students inside, with an inscription above: *DULCES ANTE OMNIA MUSAE*, below another: *DEUS NOBIS HAEC OTIA PECIT*, noting the owner: *C. S. IORDANI, ET AMICORUM*. The same bookplate is found in manuscripts kept currently at different libraries, e. g. the university of Leyden. They point to the person of Charles-Etienne Jordan, born in Berlin on August 27th, 1700, in a French family, a scholar and a man of literature, a friend of Frederick II, deceased in Berlin on May 24th, 1745. The Royal Library was enriched by numerous manuscripts from his collection.

In the archives of the Berlin library, Acta III C 1 (fol. 105), we find a letter of one Herzler, dated August 17th, 1783, addressed to the librarian Stosch, in which said Herzler informs that he donates to the Royal Library four manuscripts, gall. quart. 21-24, which he had received from assessor Breton, and which stem from the collection of Ammon [Camerherr Ammon]. All these manuscripts were created over a short period of time: around the half of the 18th century, and are homogenous with respect to their contents: they speak of the affairs of the kingdom of France from that time period.

26 Cf. Fr. Wilken, *Geschichte ...*, *op. cit.*, p. 155.

Two manuscripts stem from the collection of cardinal Barberini: gall. fol. 121 and gall. fol. 125, and had found their way to the Royal Library at the latest in the first half of the 18th century. Its old catalogue, Cat. A. 467, contains the following note concerning the origins of each of these: “Codex hic ex Bibliotheca Cardinalis Barberini nitide descriptus est Parisiis”. Both codices contain texts concerning mainly the history of France.

The manuscript gall. fol. 233, containing a very interesting description of the first experiments in balloon flight stems from the collection of Ludwig Darmstaedter (1846-1927), a collector of works related to the history of science, who had donated his books to the Berlin library (the manuscript was entered into the accession registry on December 2nd, 1933).

A separate category, albeit related to the first, is formed by heritage of certain persons. Along with certain heritages the Royal Library was also the recipient of a part of the French manuscripts. A good example here is the heritage of Karl-Richard Lepsius (1810-1884), an Egyptologist, serving on the post of Oberbibliothekar of the Royal Library of Berlin, which was donated to it after his death in 1886. Along with it a very interesting description of Egypt arrived at the library, drawn up in 1866, included in manuscript gall. quart. 109.²⁷

A further category, related to the above two are donations made by living persons – these are neither gifts from collectors as such, nor are they purchases from living or deceased collectors (purchases of entire collections or large parts of collections), but individual gifts by persons bearing more or less famous names. The examples are quite diverse, here is the majority of these²⁸:

- a gift by Heinrich Christian Friedrich von Pachelbel-Gehag (1763-1838): manuscript gall. fol. 163 (entered into the accession registry of the Royal Library in the year 1836);
- a gift by S. V. Klaatsch: manuscript gall. quart. 85 (entered into the accession registry on April 30th, 1850);
- a gift of councilwoman St. Paul, daughter-in-law of the author of the text (Guillaume de Saint-Paul) included in manuscript gall. fol. 180 (autograph; entered into the accession registry on July 20th, 1854);

27 See handwritten catalogue at the Staatsbibliothek zu Berlin Preussischer Kulturbesitz: Cat. A. 557, 8.

28 It would serve no purpose here to describe the contents of the manuscripts called upon, because they do not say anything about the interests of the management, curators or scholars from Berlin.

- a gift by lieutenant Mews of the police of Berlin: manuscript gall. fol. 199 (entered into the accession registry on June 26th, 1882);
- a gift of Shapiro Calvary: manuscript gall. fol. 200 (entered into the accession registry on August 22nd, 1882);
- from the mother of the deceased art dealer Arthur in Charlottenburg: manuscripts gall. quart. 133 and gall. quart. 136 (entered into the accession registry on December 21st, 1906);
- a gift by one Zacharzewski from Metz: manuscripts gall. fol. 221 and gall. quart. 147 (from the archives of Metz; entered into the accession registry of the Prussian State Library on January 14th, 1919);
- a gift by doctor A. Mayer of Wiesbaden, through the Landesbibliothek Nassau: manuscript gall. quart. 148 (entered into the accession registry on February 15th, 1921);
- a gift by doctor C. Kuntz: manuscript gall. quart. 155 (entered into the accession registry on March 18th, 1932).

A portion of these manuscripts stems from other libraries, mainly from the university library of Berlin (the manuscripts contain its seals),²⁹ e. g. manuscript gall. oct. 32 (entered into the accession registry of the manuscript department of the Royal Library on December 21st, 1897), or from the library of Erfurt (books obtained according to contract of September 2nd, 1908)³⁰: manuscripts gall. fol. 218, gall. quart. 137-140 (entered into the accession registry on June 15th, 1909). As for the latter, the manuscripts were initially at the university library in Erfurt, which bore the name *Bibliotheca Academiae Erffurtensis Boineburgica*; in the year 1816, after closure of the university, they were taken over by the *Königliche Preussische Bibliothek zu Erfurt*; in 1908 the collection was divided, and a part of it (approx. 200 manuscripts, 700 incunabula, 5000 later prints) was transferred to the Royal Library of Berlin. The manuscripts gall. quart. 137-140 named here are not found in the manuscript catalogue from Erfurt, and no trace of their existence remains there.

Many of the manuscripts were bought from antiquaries, in Berlin, Leipzig, Frankfurt am Main, Stargard or Prague. Considering the fact that these were neither donations or entire collections of heritage (along which accidentally French manuscripts were transferred), nor collections bought in their entire-

29 These are mainly Italian manuscripts: ital. fol. 164-165, ital. quart. 58-60, ital. oct. 6.
 30 See Acta III D 5 Rel 8, at the Staatsbibliothek zu Berlin Preussischer Kulturbesitz.

ty, it is thus even more worthwhile to mention the contents of manuscripts bought in this way, because these are separate occurrences, purchased consciously. And so, e. g. manuscript gall. oct. 13, containing various texts concerned mainly with descriptions of images of the Apocalypse (*Les Figures de l'Apocalypse*), created in the 18th century, was bought at the offices of the Berlin antiquarian Asher (entered into the accession registry on August 12th, 1842). Manuscript gall. quart. 110, containing works of Voltaire and those ascribed to him, was purchased from the antiquarian O. Harrassowitz in Leipzig (entered into the accession registry on February 7th, 1890). Manuscript gall. fol. 206, conveying an eighteenth-century (quite late) copy of a very interesting, known and critically studied voyage diary from the 16th century authored by Jean Chesneau: *Voyage de Monsieur d'Aramon dans le Levant* ("Mr d'Aramon's journey to the Levant"), was purchased at S. Glogau & Co, also in Leipzig. The manuscripts discussed above from Phillipps' collection, gall. quart. 123-132, stem from the antiquary of Karl von Hiersemann, also in Leipzig. Manuscript gall. quart. 116, from the beginning of the 18th century, containing copies of memorials concerning Alsace and diverse documents related to this province,³¹ was bought at Joseph Baer & Co. in Frankfurt am Main (entered into the accession registry on January 21st, 1896). Manuscript gall. quart. 150, which includes a text devoted to the old Benedictine monastery of Marchiennes, utterly destroyed by the Great French Revolution, was bought at the Buch-Antiquariat des Westens – Stargard (entered into the accession registry of the Prussian National Library on May 4th, 1927). In turn, the antiquarian Storch of Prague had sold manuscript gall. quart. 92, containing copies of memorials concerning the situation of provinces in the kingdom of France towards the half of the 18th century (entered into the accession registry of the Royal Library on April 10th, 1855). The most common name is T. O. Weigel from Leipzig. Manuscripts gall. fol. 196-197 mentioned here (entered into the accession registry of the Royal Library on February 27th, 1880). The first of these contains a diary from the session of the Sejm of the Kingdom of Poland and the Grand Duchy of Lithuania, October 3rd – November 14th 1746 (*Journal de la Diète Générale des Etats du Royaume de Pologne et du Grand Duché de Lithuanie*); the second in turn is made up of a collection of texts created in the circles of the Gallican church in France, in the second half of the 17th century. And it is precisely at

31 Thematically related to the group described above.

T. O. Weigel's where the heritage of prof. Karl Ritter was bought in January of 1867 – a printed edition of the sale catalogue was included in the accession catalogue. In this case it is not necessarily a conscious purchase of selected copies, but a purchase of heritage, including these and other Romance manuscripts. We find here the following French manuscripts³²: gall. fol. 203-204, gall. quart. 105-107 (all of them entered into the accession registry of the Royal Library on January 28th, 1867).

Manuscripts bought at auctions form a different group. In certain cases they are related to the previous group, because e. g. Ritter's heritage was bought at an auction at the Weigel antiquary. Other examples:

- the very interesting manuscript gall. fol. 159, from the beginning of the 18th century, unique as to its contents (texts dealing with the *Epinette* holiday in Lille), purchased at a book auction in Paris at Duriez de l'Isle (entered into the accession registry in the year 1828);
- manuscript gall. fol. 161, created around the turn of the 18th century, dedicated to the rules of succession of the landgraves of Hesse, bought in December 1828; the following information accompanies it in the accession registry: "ex auctione librorum Pelissonii et Montagua m. Dec. 1828";
- manuscripts gall. oct. 15-18, containing an autobiography of general Charles François du Perrier du Mouriez (or Dumouriez) – autographs written down by the author, which were bought at an auction in Reinsburg (entered into the accession registry on May 8th, 1847).

The origins of a part of the manuscripts is uncertain. of course, there are similar or identical marks of prior ownership found in certain manuscripts, which means that they used to be part of the same collection, which can also be inferred from the short time between the signatures, but with no way to determine the source. Below a few examples:

- in case of two eighteenth-century manuscripts: gall. quart. 2 and 3 – the first one contains odes by Anacreon, and the second one – odes by Horatio, the front part of the binding has the letter *P* impressed on it; most certainly this is an initial of the first owner, however no conclusions may be drawn from this; this definitely does not denote manuscripts from the de Puys library – the manuscript catalogue of this library, currently kept

32 Similarly manuscripts ital. quart. 44-45, from Ritter's heritage, purchased at the same antiquary, also in January of 1867.

at the Staatsbibliothek zu Berlin Preussischer Kulturbesitz (manuscripts gall. fol. 107-108) contains only historical materials;

- the manuscripts gall. quart. 86-89, containing the French-language works of Friedrich von Gentz (1764-1832), a German publicist in the service of Austria and the Prussian king, were entered into the accession registry of the Royal Library with remarks as to origins: *Armbruster* – there were two Armbrusters: Carl Armbruster in Vienna and J. Armbruster in Leipzig; it is unknown which of these is referred to here;
- the manuscripts gall. fol. 152-153 contain similar texts, were created around the same time and place, on the same paper (similar watermarks), have identical dimensions, *mise en page* and bindings, and were transcribed by the same copyist – however despite efforts their origin still remains undetermined.³³

A portion of the French manuscripts, as well as others from the Romance group, are ‘reclaimed’, meaning – they stem from bindings of other documents or other later manuscripts – these were sheets serving to strengthen these covers. They are valuable in this respect because they are fragments of thirteenth-century manuscripts (with one later exception): gall. fol. 176, 178, 217, gall. quart. 142. We do not know, from the binding of which book was taken the fragment currently constituting manuscript bearing the signature gall. fol. 176, because this had not taken place at the Royal Library – earlier the fragment probably belonged to a widely known German philologist, one Karl Lachmann, who had given it to Immanuel Bekker, and the Royal Library had bought it from one Dr. Göschen on June 21st, 1851. A similar story lies behind manuscript gall. fol. 178, containing two different handwritten fragments, and stemming most probably from the collection of Karl Hartwig Gregor von Meusebach.³⁴ In turn, the fragment forming manuscript gall. fol. 217 was taken, probably in the year 1910, from the

33 It was also impossible to determine the origins of manuscript ital. quart. 46, which in Berlin, in the year 1885, was given the note *Unbekannter Herkunft. Gebunden 1885*, meaning “Unknown origin. Bound 1885.” This manuscript contains the Italian translation of a Greek text on a volcanic eruption on the island of Santorini in 1650.

34 To Meusebach belonged also the manuscript ital. oct. 3, which is a collection of proverbs in numerous languages (among them Italian), selected and copied by Karl Hemeling for his son.

cover of a book containing a work of Simon Verepaeus: *De epistulis latinis conscribendis*, and another unidentified work. Excerpts contained in manuscript gall. quart. 142 were discovered on February 22nd, 1916, in the binding of a 16th-century print, the *Christophori Longolii Orationes* (Paris 1530), and were taken out and moved to the manuscript department. ¶

Manuscripta italica

Italian manuscripts which had earliest found their way to the Berlin library are related to politics, diplomatic relations or in turn issues of religion. We will find among them numerous reports by ambassadors, descriptions of European courts, the affairs prevailing there, finally diverse descriptions of the papal court and of the cardinals, often satiric in nature or simply critical of the papal office (e. g. *Giusta statera dei porporati* in manuscript ital. quart. 1).³⁵ These last ones are understandable considering the rivalry between the Pontifical States and North European countries, in which the Reformation prevailed; very important for each country was obtaining the most detailed information about their enemies and rivals, but also data on potential allies. This is the nature of the group of manuscripts purchased in the 17th century (1699) (currently ital. fol. 2-47 and 57) kept in Berlin,³⁶ which Wilken described

35 The manuscript ital. quart. 1, despite lacking traces of origin linking to the library of duke von Croy of Pomerania (generally the books from this library were marked, in the years 1688-1698, when being rebound, with a special bookplate: *Ex Bibliotheca D[ucis] Croy*), probably stems from there, as suggested by remarks found in the "Catalogus librorum Ernesti Bogislai de Croy" [1684]. In old catalogues of manuscripts of Berlin we also find manuscripts ital. fol. 48-49 and ital. fol. 51, which, similarly to ms. ital. quart. 1, deal with issues of politics and history.

36 Cf. Hans LÜLFING, "Die Handschriftenabteilung", in *Deutsche Staatsbibliothek*.

as *Informazioni politiche*.³⁷ This interest had by no means waned later, because e. g. the manuscripts mss. ital. fol. 49, ital. fol. 148, and to a certain extent ital. Fol. 147 and ital. quart. 86, are similar in nature. The role of Venice, which until the 18th century was an important player in Europe's political scene, and the subjective geographic proximity had been the natural for the fact that a certain part of Italian manuscripts, dealing with politics and diplomacy of Venice, stems directly from there. Among the Venetian collections there is a chronicle present in the library already before the year 1828 (ms. ital. fol. 55), the story of which forms an important evidence of past Venetian-German relations. This anonymous chronicle was created in the 15th century (first half), and quite quickly (in 1459) came into possession of the patrician of Nuremberg, one Hans Tücher – a colourful and interesting personality, the author of a report from a journey to the Holy Land, entitled *Reisebuch*, which became a late middle-ages "bestseller". Proof of ties with Venice is a large number of Venetian "ducali", books prepared by doges for the regents of the Republic of Venice, which are interesting from both the historical as well as the iconographic standpoint – these were usually luxurious books, richly decorated, often from workshops of known masters, and bound with great meticulousness (e. g. ms. ital. quart. 83, with its silver binding).

It would be impossible not to mention, when speaking of library relations between Italy and Germany, the ancient classics published in Italy in the 16th century (mostly by one Aldo Manuzio, otherwise known as Aldus Manutius), which were known in all of Europe, and which also may be found in the library of Berlin. Naturally these are not manuscripts, but through their number and value one can quite clearly see the intensity of German-Italian contacts, which cannot be conveyed by manuscripts alone. In any case, 16th-century publications of Manuzio, so-called "aldine", were sought after in Europe to such an extent that bookbinders from Lyon had specialised in "counterfeiting" them (using present-day terms this could count as a classic act of "piracy"), and in European libraries one can currently find both Venetian copies as well as the "forgeries" of Lyon. Although the "aldine" at the Königliche Bibliothek stemmed mainly from Méjan's collection,³⁸ we are

1661-1961, I, *Geschichte und Gegenwart*, Leipzig 1961, p. 371 (footnote 22).

37 Fr. Wilken, *Geschichte...*, *op. cit.*, p. 52

38 On Méjan turn to the part about *Manuscripta gallica*.

also dealing here with copies purchased earlier originating from collections which were incorporated earlier.³⁹

A second important topical group, besides issues of politics and diplomacy, where a manuscript might be found (beginning in the 16th century print was the preferred form for works of fiction), was scientific literature. Contacts between Italian and German scientific institutions had not always taken place using the international language of science, that is Latin, and travels of German scholars to Italy were almost an obligatory component of education (this applies in particular to such branches as architecture or mechanics). Whereas official scientific publications had utilised Latin for the most part, notes in turn, unofficial writings, sketches or popular publications were often drawn up in national languages.

Additionally, the methodology of holding lectures at Italian universities had played a certain role. Whereby in theory, until the year 1754, Latin was the official language of universities,⁴⁰ in practice certain concessions in favour of Italian or local dialects became commonplace much earlier. In many cases a university lecture had taken the following form: the professor would begin the class in Latin, and use it for the first several minutes; afterwards the discussion would start, ending the 'proper lecture' part, where opinions of students were presented, etc., and here Latin was only one of the choices. Less official components of university classes (also by the professor) used to be "Italian". In such a case knowledge of Italian, as shown by many scholars or noblemen who had travelled to Italy to study there or merely to contemplate historical monuments and scenery, should not wonder – and this was the case both among inhabitants of Prussia as well as Austria, or perhaps foremost among the latter, because of the geographical proximity of these countries. A manuscript which with great possibility may be ascribed to the circles of scholars travelling to Italy, is ital. quart. 2 – a sketch of a treatise on

39 E. g. Ald. Ren. 117, 6-1 – *Rhetoricorum ad C. Herennium libri III* – from the Spanheim family library. Most of Manuzio's prints are found today in Berlin; only 171 volumes, from a total number of 1448, are kept presently at the Jagiellonian Library in Kraków (*Im Zeichen von Anker und Delphin. Die Aldinen-Sammlung der Staatsbibliothek zu Berlin*, Leipzig 2005, p. 17), most of these forgeries from Lyon (e. g. no. 109, signature: Ald. Ren. 305, 2 – Juvenalis and Persius, Lyon, 1502).

40 In the year 1754 the first official lecture in Italian was held in Italy – by prof. Antonio Genovesi, in Naples, for the opening of the new faculty of trade and mechanics.

mechanics, with notes concerning artillery, written down in Italian and German by an anonymous creator, around the turn of the 16th century (the German text is in most cases a form of gloss to the Italian text). Scientific relations had also caused other Italian manuscripts to emerge in Berlin, e. g. ms. ital. oct. 5, with notes on geometry by Domenico Chelini, or ms. ital. quart. 5, with a short discourse by Pietro Rossi. In this case scholars were the middlemen; in the first – the mathematician J. Dirichlet, in the second – an entomologist: baron H. von Block.

Back to chronology: the eighteenth century in the library meant slow and more often than not haphazard purchases.⁴¹ In that period the library of Berlin had grown by several collections – the Spanheims, Guichard (Quintus Icilius, 1780), Roloff (Bibliotheca Roloffiana, 1789), Möhsen (1796). Only a part of these collections are manuscripts, and the Italian part of the collection is represented by only singular copies, e. g. ms. ital. fol. 51 from Icilius' collection and ital. fol. 52 from Möhsen's collection (cf. details on Möhsen in the chapter *Manuscripta gallica*).

A breakthrough period for the functioning of the library was the appointing of Friedrich Wilken to the post of general manager, in the year 1817, in general relation to the renewal and reforms of Prussia, which begun after 1806 – Wilhelm von Humboldt had played a key role in the areas of education and culture; he influenced the decision to bestow Wilken with this position.⁴² It was Wilken's ambition to make of the Royal Library an institution which would serve university, and foremost scientific, tasks. In the years 1818-1828 the library was thoroughly reorganised, which also concerned the Italian manuscripts. The prior classification of manuscripts was replaced by new subdivisions, partially by topic, partially by language.⁴³ According to testimony of Wilken, who had greatly

41 Cf. H. Lülfiing, "Die Handschriftenabteilung", *op. cit.*, p. 323: "Diese Neuerwerbungen trugen Zufallscharakter".

42 *Ibidem*, p. 325; Eugen PAUNEL, *Die Staatsbibliothek zu Berlin: ihre Geschichte und Organisation während der ersten zwei Jahrhunderte seit ihrer Eröffnung, 1661-1871*, Berlin 1965, p. 160 and following.

43 Cf. H. Lülfiing, "Die Handschriftenabteilung", *op. cit.*, p. 332. Wilken had categorised manuscripts topically into theologica, genealogica, borussica, and linguistically into graeca, latina, germanica, gallica, italica, hispanica, etc. As part of each group he had distinguished subgroups according to format (in-folio, in-quarto, in-octavo). This system prevails until today.

broadened the collection, the assets of the Royal Library at Berlin in 1827 may be broken down as follows⁴⁴:

4611 manuscripts and in excess of 250 000 printed books; among manuscripts in turn, the Romance are: a) gallica: in-folio – 157 pcs., in-quarto – 46 pcs., in-octavo – 10 pcs.; b) italica: in-folio – 55 pcs., in-quarto – 7 pcs., in-octavo – 1 pc.; c) hispanica: in-folio – 10 pcs., in-quarto – 51 pcs.

Soon after the reorganisation, the library had purchased further entire collections: of Nagler⁴⁵ (from there originate mss. ital. quart. 15 and ital. quart. 16⁴⁶), Meusebach (ms. ital. oct. 3) and Méjan. The latter's collection, to a great extent gathered in a time when Etienne de Méjan was secretary of the vice-king of Italy in Napoleonic times – Eugène de Beauharnais, was purchased for the library by king Frederick William IV, in the year 1847.⁴⁷ During Méjan's tenure as secretary in Italy (1805-1813), a great number of valuable manuscripts emerged on the antiquarian market, in effect of the secularisation decrees of Napoleon (dissolution of the religious orders).

Still during Wilken's tenure, as part of the cooperation with scholars from German universities, an operation began to copy important monuments of the art of handwriting found in other libraries of Europe. In most cases this applied to achievements of old German literature, but among these may also be found a manuscript listed among the italica (actually being Occitan): ital. quart. 28 – a copy of the Waldensian Bible from the Trinity College library of Dublin. The cooperation of the Berlin library with the researchers lasted actually throughout the entire 19th century. Indirect, and sometimes direct influence on its directions of development exerted both Julius Friedländer⁴⁸, with whom should be linked a part of the handwritten purchases on topics of numismatics (it was probably by his initiative that the epigraphical and numismatic writings of Bartolomeo Borghesi were copied – ms. ital.

44 Fr. Wilken, *Geschichte ...*, *op. cit.*, pp. 165-166.

45 Carl Ferdinand Friedrich von Nagler (1770-1846), German politician, Prussian Minister of Post (Generalpostmeister).

46 Ms. ital. quart. 16 contains works of Boccaccio (*Filostrato* and *Filocolo*) as well as works of poetry by Tuscan authors: Leon Battista Alberti, Antonio di Guido, Mariotto Davanzati, Simon Serdini – cf. Jadwiga MISZALSKA, "The poems of 15th century Tuscan poets in the manuscript ital. quart. 16", in *Fibula* 2/2009 (3), pp. 32-38.

47 Cf. *supra*.

48 Friedländer's heritage reached the library, including e. g. ms. ital. quart. 43.

quart. 30) and the great Theodor Mommsen, an undisputed authority in German and European scientific circles.

Only modern times (from the 18th century) had awoken interest in the manuscript not only as a channel of transmission of text, but also as a monument of history, one unique and of value. Precisely then in the collection of the Berlin library begin to arrive Italian manuscripts purchased (from collectors, private individuals or antiquarians) not as documents (not because of the texts they contain, or at least not primarily because of the texts), but as collectors' items.

As the book of accession suggests, the Royal Library had cooperated in Italy mainly with the antiquaries Franchi (Florence), Olschki (first Verona, then Venice, finally Florence), Rosen (Padua), Rossi (Rome) and Dura (Naples), whereby the decisive majority of purchases was done at the antiquaries of Franchi⁴⁹ and Olschki⁵⁰. Increased supply of mediaeval manuscripts on the antiquarian market of Italy was related, among others, to the dissolution of religious orders – by virtue of state decrees the books from the monasteries were to go to public libraries. However, the orders themselves had fought this, according to them, unjust law, and in many cases the manuscripts were hidden to be sold afterwards on the antiquarian market. Besides, the antiquarians themselves were in many cases unscrupulous businessmen, which allowed them to obtain books not always according to the letter of the law. In Italy widely known was the case of G. B. Rossi (he cooperated with the Royal Library), who was charged in a process concerning the theft from the Casanatense Library.

49 Many interesting manuscripts originate from Franchi auctions: ital. fol. 154, containing, among others, Villani's chronicle; ital. fol. 155 – an accounting book from the Franciscan monastery of Siena; ital. fol. 156, containing the *De consolatione philosophiae*, earlier belonging to pope Pius VI; ital. quart. 47, containing works by Boccaccio, created by order of the Florentine family of Dell'Erede; ital. quart. 48 from collections of the Medici; ital. quart. 50, containing religious works from Dominican circles; as well as ital. quart. 69, containing a description of procedures and rates in force at the papal chancellery.

50 From auctions of the antiquary of Olschki originate: mss. ital. fol. 158 and ital. quart. 52 (both include translations of the medical work *Thesaurus pauperum* into the vernacular); ms. ital. oct. 10 which includes the statutes of a religious brotherhood from Pesaro. Through the Olschki antiquary, manuscripts from the collection of Manzoni (ital. quart. 62-66) had also reached Berlin – cf. infra.

That same Rossi – here already as a middleman – emerges during the sale of manuscript ital. fol. 149 to the Royal Library, in 1883.⁵¹ This manuscript was previously lost, i. e. it was probably hidden by the Camaldolese and sold in the year 1870, when the library of the Camaldolese monastery of S. Gregorio al Monte Celio was supposed to be transferred to the National State Library of Rome, according to the secularisation decree of 1866.⁵²

Italian manuscripts were on offer at German antiquaries (Rosenthal of Munich; Baer and Kauffmann of Frankfurt, Harrassowitz and Weigel of Leipzig, Breslauer, Ecke, Lamm, Röse of Berlin, and others), and even English ones (ms. ital. quart. 77 bought from Harry H. Peuch from Leicester, in 1907).

The Italian part of the collection (and the entire Berlin collection in general) was markedly strengthened by the purchase of the von Starhemberg book collection. Their library was quite universal in character, it was made up of over 220 manuscripts and 660 prints from the 15th and 16th centuries.⁵³ The Italian collection of the Starhemberg family clearly reflects the interests of Heinrich Wilhelm von Starhemberg (1593-1675), who collected works concerning the art of war written – in particular those concerning fortress construction – in various languages. The following are of this nature: mss. ital. quart. 56 (Giovanni Scala – *Delle fortificazioni*) and ital. oct. 7 (Raimondo Montecuccoli, *Tavole militari* – fragment on fortresses). Perhaps Heinrich Wilhelm's passion was related to his stay in Italy during the Austro-Venetian war (1613-1617). Other manuscripts of the Starhemberg family in the Manuscripta italica group are: ital. fol. 163, ital. quart. 53 (once belonging to Erasmus von Starhemberg, cousin of the mentioned Heinrich Wilhelm) and ital quart. 57.

The Italian collection was, however, most broadened through auction purchases of typically Italian collections, i. e. of Giacomo Manzoni and Carlo Morbio. Of course, these collections also included Latin manuscripts, e. g.

51 In that same year the manuscript ms. ital. quart. 42 was bought from Rossi.

52 The Camaldolese had, in fact, experience in hiding their manuscripts. Already in 1810, after that period's decree ordering the dissolution of, among others, the monastery of San Michele di Murano (considered by the monasteries to be unjust), they surreptitiously transported a large part of their collection specifically to Rome – cf. Lucia MEROLLA, *La biblioteca di San Michele di Murano all'epoca dell'abate Giovanni Benedetto Mittarelli: i codici ritrovati*, Vecchiarelli, Roma 2010, p. 39.

53 Gerard ACHTEN, *Die theologischen lateinischen Handschriften in Quarto der Staatsbibliothek Preussischer Kulturbesitz Berlin. Teil 2, Ms. theol. lat. quart. 267-378*, Wiesbaden 1984, p. 7.

theol. lat. quart. 275 and theol. lat. quart. 276 from the Manzoni collection, or e. g. theol. lat. quart. 283 and theol. lat. quart. 284 from the Morbio collection. That is why it's worth it to devote some space to these two nineteenth-century book lovers.

Giacomo Manzoni⁵⁴ was born in Lugo, close to Ravenna, in the year 1816. After initially learning from preceptors at the family estate, in 1830 he was sent to the college in Lucca, where he received solid, all-round education. It was then that his passion for books had emerged, because it was in Lucca where he brought together his first library. In 1835 he moved to Rome to study law, but quickly turned to mainly Hebrew, and focused on his literary and collector passions, which brought the effect that he never finished his law studies. In the years 1837-1840 he travelled a lot across Italy (Bologna, Naples, Venice), and this enabled him to greatly broaden his collection. In 1840 he returned to Lugo and took to managing his part of the estate, dealing in local politics and teaching Greek at the college of Trisi. He participated actively in social life both as a theoretician, publishing works concerning diverse local matters, as well as a practician – in 1848 he became a deputy, to later reach the post of member of the government in Rome. The pinnacle of his career was the post of minister of finance of the Roman Republic, taken on in the year 1849. After the fall of the Roman Republic, fearing repressions from the pope, Manzoni spent time in exile, first in different cities of Europe, and beginning in 1854 – in Turin. It was then that he devoted himself fully to his collector's passion. Already on the 1840s his library was vast, and the subsequent years only served to enrich it, however bringing along financial troubles. Searches and purchases of books weren't for Manzoni a goal in itself, but the basis of philological and bibliographical work. In 1856 he created an edition of the *Tesoro* by Brunetto Latini, and wrote the *Annali tipografici piemontesi del XV secolo (Casale Monferrato)*. In subsequent years he cooperated on the famous dictionary of Italian by Tommaseo. He broke this cooperation off in 1859, hoping to be able to return to active political life. However, though able to return to local politics, his attempts at joining the parliament of the Kingdom of Italy (1861-1865) were unsuccessful. In 1865 he returned to his home town of Lugo, however not giving up on expanding his library, among others, through the purchase of a part of the collection of Guglielmo Libri⁵⁵ and

54 Biographical information on Giacomo Manzoni stems from the *Dizionario Biografico degli Italiani*, Roma 1960-, volume 69, pp. 328-331 (entry by F. Zavalloni).

55 The person of Guglielmo Libri (Guglielmo Libri Carucci, 1802-1869) deserves

diverse editions of works of printing masters of the Soncino family (he authored a monography on them). In 1879 he divided his assets among his sons, leaving to himself only his library numbering at that time in excess of 30 000 volumes, and returned to his historical and philological work, cooperating as an expert with various antiquaries (i. e. Franchi of Florence made use of his services). He died in 1889, and his valuable library was sold at auctions in the years 1892 and 1894.

Count Manzoni's collection put up for auction was made up of various purchases made by him over the span of approximately 60 years, and also of the Borghesi library (inherited from his uncle, the known numismatist and epigraphist).⁵⁶ The auction catalogue was prepared and published by Annibale Tenneroni in 1894.⁵⁷ In the group *Manuscripta italica* the manuscripts ital. quart. 62-66 originate from Manzoni's collection.

Carlo Morbio (1811-1881), an Italian collector and historian born in Novara, author of the monumental work *Storie dei municipi italiani*, collected mainly publications dealing with the history of northern Italy, but he also bought all other mediaeval manuscripts with pleasure, even if they were not directly related to his scientific interests. A large part of this collection was

.....
broader comment, albeit of the Berlin collection barely one manuscript was with certainty once in his possession (this is ital. oct. 11, cf. infra). An Italian mathematician, a professor of the Sorbonne, a member of the Collège de France, a man of many talents, valued by his circles, he was also a passionate book collector. During his stay in France (in 1841) he was appointed secretary of the committee for libraries and archives, which formed the basis of his later troubles. In the year 1846 he was accused (with good reason, as it emerged finally after his death) of theft of manuscripts and incunabula from libraries he had visited. He then sold his collection of manuscripts to Lord Ashburnham. In 1848 the accusation was formalised and a special investigation committee was formed. Thanks to the assistance of influential friends he managed just in time to flee to Great Britain, along with a part of his collection. A further part, the origins of which are very much legal, was returned to him in 1857. During his stay in London he sold his collection at auctions (ten auctions arranged by him in person in the years 1849-1865). In the year 1868 he returned to Italy. He died in September of the following year, and was buried at San Miniato. Cf. *Dizionario biografico degli italiani*, Roma 1960-, volume 65, pp. 60-64 (entry by L. Giacardi).

56 Cf. *Biblioteche nobiliari e circolazione del libro tra Settecento e Ottocento: atti del Convegno nazionale di studio, Perugia, Palazzo Sorbello, 29-30 giugno 2001*, Bologna 2002, pp. 251-256.

57 *Catalogo ragionato dei manoscritti appartenuti al fu Conte Giacomo Manzoni*, Città di Castello 1894.

bought by the Braidense library at an auction conducted in Leipzig in 1889 (mainly works related to the history of Lombardy), and a certain group of manuscripts found its way to Berlin. Among the Italian items were: ital. oct. 8 and ital. quart. 67, and in case of Latin ones also among others theol. lat. 283 and theol. lat. 284. The collection catalogue for the mentioned auction was prepared by H. Simonsfeld and W. Meyer.⁵⁸

A separate issue, one broadly described in literature, were the purchases of collections of Hamilton and Phillipps.⁵⁹ These purchases prove that in the 1880s and 1890s the Royal Library was one of the most important players on the antiquary market in Europe. This was a confirmation of the important role that Germany had in world science, in particular with respect to broadly understood humanism, and a confirmation of the growing political meaning of united Germany. Thanks to the purchase of the Hamilton collection, the Romance section of the Manuscripts Department of the Berlin library was enriched by, among others, such treasures as: Ham. 90 – an autograph of the *Decameron* by Giovanni Boccaccio (and three other manuscripts with Boccaccio's works), *The Divine Comedy* with illustrations by Botticelli (and other manuscripts with Dante's works), seven manuscripts of Petrarch's works, a codex with very old Venetian texts, published later by Tobler; three manuscripts which used to belong to Apostolo Zenò, and a range of others. One could go on listing them, because the Hamilton collection bought by the Royal Library contained in total 96 manuscripts in Italian. The Hamilton collection is currently kept in Berlin (manuscripts with the component *Ham.* in the signature). It is similar to the case of the collection of Phillipps (manuscripts with signatures having the component *Phill.*).⁶⁰

58 *Verzeichnis einer Sammlung wertvoller Handschriften und Bücher [...] aus des hinterlassenschaft des Herren Cav. Carlo Morbio in Mailand*, Leipzig 1889.

59 Cf. e. g. Leandro BIADENE, "I manoscritti italiani della collezione Hamilton nel R. Museo e nella R. Biblioteca di Berlino", in *Giornale storico della letteratura italiana*, 10 (1887), pp. 313-355; Alfred SCHULZE, *Die romanischen Meermann-Handschriften des Sir Thomas Phillipps in der Königlichen Bibliothek zu Berlin*, Berlin 1892; Valentin ROSE, *Verzeichniss der Lateinischen Handschriften der Königlichen Bibliothek zu Berlin, Erster Band: Die Meermann-Handschriften des Sir Thomas Phillipps*, Berlin 1893; Helmut BOESE, *Die lateinischen Handschriften der Sammlung Hamilton zu Berlin*, Wiesbaden 1966; D. Stutzmann and P. Tylus, *Les manuscrits médiévaux français et occitans ...*, *op. cit.*

60 Concerning in turn the manuscripts of Phillipps bought at a later time on auctions, they were included in the groups *Manuscripta gallica* and *italica* (e. g. mss.

There are of course many more sources of manuscripts: for example, a certain group (mss. ital. quart. 9-13) was bought from a teacher of Italian – one Valentini,⁶¹ in the year 1830. Individual copies stem from donations or purchases from various persons, known or not. Notable is the case of manuscript ital. quart. 33. It used to belong to the Florentine Biblioteca Riccardiana, where it was part of the codex bearing the signature 1222.⁶² Dozens of years after its disappearance it had surfaced in the Royal Library. Hilka, who in the 1930s had published a text included in the codex, had wondered how the manuscript could have found its way from Florence to Berlin, reaching, however, no explanation.⁶³ And because it arrived at the Royal Library with the heritage of Friedrich von der Hagen (1780-1856), we may assume that it was him who brought it to Germany from Florence (perhaps in the years 1816-1817) – what remains unknown is whether he did it knowing the library it originated from.

Finally, certain Italian manuscripts were recovered, that is – old parchment sheets were detached from the bindings of certain prints or other manuscripts. Two sheets of manuscript ital. fol. 150 were taken from the binding of manuscript germ. fol. 1019; in turn, ms. ital. quart. 27 contains two sheets from the binding of a printed book (a work of Hieronymus Cardanus, or Gerolamo Cardano, the *Libelli duo, unus de supplemento almanach, alter de restitutione temporum et motuum*), belonging to the princely-electoral library. It was similar in the case of manuscript ital. quart. 82, also made up of two sheets (taken out from the binding of another print), on which is found an excerpt from a copy of the treatise by Blessed Simon of Cascia (Simone Fidati da Cascia), the *Ordine della vita Cristiana*.⁶⁴ ¶

.....
gall. quart. 123-132 – cf. supra; or ms. ital. fol. 173, purchased in 1911).

- 61 This is most likely Francesco Valentini, a professor of the Italian language and Italian literature in Berlin, author of the Italian-German-Italian dictionary *Nuovo dizionario portatile italiano-tedesco e tedesco-italiano*, Berlin 1821; and the *Gran dizionario grammatico-pratico tedesco-italiano, italiano-tedesco*, Leipzig 1836.
- 62 Giusto GRION, *I nobili fatti di Alessandro Magno*, Bologna 1872, p. CLXXI.
- 63 Alfons HILKA, “Die Berliner Bruchstücke der ältesten italienischen Historia de preliis”, in *Zeitschrift für Romanische Philologie*, 41 (1921), p. 234.
- 64 The text was identified in course of the currently conducted research. Earlier, at the Preussische Staatsbibliothek zu Berlin, the manuscript was considered to be an unidentified fragment of religious prose.

Manuscripta iberica (hispanica and lusitana)

The majority of Iberian manuscripts is found in the catalogue of Siegfried Lemm⁶⁵, which means that they had made their way to the Royal Library of Berlin before the First World War, and thus were included in the register prepared by this German scholar. As suggested by preserved German library documentation, during a later period, i. e. in the years 1926-1937, the Berlin library had received a group of several manuscripts, mostly concerning Spanish theatre. In turn, mentionable contributions to the collection had taken place in the years 1818-1819: German sources tie the manuscripts bought at this time to the Spanish grande (or grandee), the duke of Salm. The laconic entries do not allow clear identification of this person, though it may be assumed that this is presumably a part of the library collection of Pedro Alcántara Álvarez de Toledo y Salm-Salm XIII Duque del Infantado (1768-1841), or a different member of this Spanish noble family of long traditions. Pedro Alcántara Álvarez de Toledo had German roots on his mother's side, the German princess Maria Anna de Salm-Salm. He was noticeable not only

65 S. Lemm, *Mitteilungen ...*, *op. cit.*

in public life in Spain as a politician and military man, but also thanks to his scientific, artistic, and literary interests, all an integral part of this nobleman's dynamic and colourful life. He had also amassed a broad library with rich and diverse contents, covering besides "present-day publications also rare and valuable manuscripts".⁶⁶

The mentioned German-language notes on library purchases from the duke of Salm from the year 1818 include a list also naming manuscripts, which, however, remain unidentified.⁶⁷ Apart from this, Fr. Wilken underlines in his study the fact that in this same year, 1818, "the remainder of the valuable books of the duke of Salm, the grande of Spain, kept at the locality of Wallauf in the Rheinegau" ["wurde der sehr werthvolle (zu Wallauf im Rheinegau bis dahin aufbewahrte) Rest der dem Fursten Salm, Granden von Spanien, gesammelten Spanischen Bucher"] had arrived at the Berlin library.⁶⁸ This note, sadly, is accompanied by no list of titles or any further data on the purchases.

In the collection of Iberian manuscripts kept in Kraków, however, remains preserved a document proving the purchase by the Berlin library of manuscripts from the collection of the Salm dynasty in 1819: it is the manuscript hisp. quart. 42a, entitled *Indice de una colección de papeles curiosos comprada por la B. R. [= Biblioteca Real – Königliche Bibliothek] en el año de 1819 en la venta de la biblioteca Salm*. It includes a broad list of manuscripts, divided into 74 volumes, whereby it may be that it is unfinished, because its author had left almost 25 blank sheets at the end of the manuscript. This list is not a catalogue which would enable full identification of these works, much more a simplified list of manuscript titles, often in shortened form. Despite this, some of the inventory positions seem to correspond or even agree with the titles of the Spanish manuscripts making up the collection currently kept in Kraków. Noteworthy are a few examples: the listed *Copia*

66 Adolfo CARRAZCO MARTÍNEZ, "El XIII Duque del Infantado, un aristócrata en la crisis del Antiguo Régimen", in *En la España medieval*, N° Extra 1, 2006 (Estudios de genealogía, heráldica y nobiliaria / coord. por Miguel Ángel Ladero Quesada), p. 317.

67 The archives of the Staatsbibliothek zu Berlin Preussischer Kulturbesitz: Acta III B 15. Acta spec. betr. den Ankauf einer Sammlung spanischer Bücher des Grafen Salm 1818 [III.2.n.].

68 Fr. Wilken, *Geschichte ...*, *op. cit.*, p. 144.

de una carta de los Reyes D.ⁿ Fernando y D.ª Isabel en vitela may correspond to manuscript *a* from the volume hisp. quart. 4, in Lemm's catalogue listed as *Un traslado fielmente sacado de una carta del rey y reyna Don Fernando y Doña Ysabel* (parchment copy). That same volume also includes manuscript *e*: *Prisión del Duque de Saboya (Victor II año de 1731)*, and this probably refers to a manuscript included in the directory of purchases from the Salm library of which the title is almost identical: *Prisión del Duque de Saboya en 1731*. A similarly high coincidence of titles pertains to *Escrito racional sobre la policía de Madrid, dirigido al Il.^{mo} Sor Don Bernardo Cantero M. S. 1782* (item in inventory listing of the Salm library) and the *Escrito racional sobre la Policía en Madrid D.ⁿ Miguel de la Higuera dirigido al Sr D.ⁿ Bernardo Cantero, 1782* (manuscript hisp. quart. 45a). Based on the above examples it should thus be assumed that the "collection of peculiar documents" from the Salm library had enriched the Hispanica of the Berlin library in 1819, constituting a serious purchase of works mostly historic, partially scientific, and to a lesser degree literary in character. It is the traces of these purchases, in the form of at least several manuscripts coinciding with respect to title with the items from the list, which we find today among the Spanish manuscripts kept at the Jagiellonian Library.

In the year 1889 the Royal Library had bought the entirety of the collection of the von Starhemberg house of Eferding, to which also French and Italian as well as Spanish manuscripts belonged, currently forming the Berlin collection available in Kraków.⁶⁹ The group of five manuscripts (current signatures: hisp. fol. 23-26 and hisp. quart. 65) obtained in this way by the library is characterised by a common topical profile (history) with relation to military, genealogical or administrative and legal matters. They focus around such persons as colonel Francisco Verdugo (1537-1595/1597?), a Spanish military man who had distinguished himself in the war in Flanders during the reign of king Philip II of Spain (ms. hisp. fol. 23), Don Juan de Austria (ms. hisp. fol. 24), or Charles, Archduke of Austria (ms. hisp. fol. 26), proclaimed the king of Spain as Charles III at a certain stage of the war of Spanish Succession (1700-1713). In this last case we are dealing here with an original document, from the textological standpoint even a unique one: *Ordenanzas militares del Archiduque Carlos (Military ordinances of Arch-*

69 Cf. supra.

duke Charles), an edition from 1711 (there is much to suggest that it was unknown to scholars until this point).⁷⁰ The volume hisp. fol. 24 in turn is a veritable corpus of eighteenth-century texts, mostly handwritten copies of letters and historic prints, thematically linked to the life and actions of Don Juan de Austria. The manuscript most probably stems from the monastery of Santa María de Meyá in the province of Lleida, in Catalonia; one Joseph de Jalpi y Juliá (1604-1678),⁷¹ author of the commentary introducing the contents of the volume as well as of numerous notes on its pages, became the abbot of this monastery in 1633. The period of origin of this volume lies between 1670 and 1678: the first of these dates is found in the text, the latter is the year of the abbot's death.

When obtaining manuscripts through purchase, in case of certain transactions the Berlin library had conducted quite complex negotiations with the owners of the books.⁷² The manuscript hisp. fol. 20 (vol. 1-2) may serve as an example – a nineteenth-century copy of the *Recordación Florida, Historia de Guatemala*, one of the most important works for Guatemalan historiography, written by Francisco Antonio de Fuentes y Guzmán (1643-1700). From an analysis of German documentation from the years 1859-60 may be

70 Full identification of the text, as well as a correction of the dating, was done during the research on this collection conducted by the *Fibula* team. The Lemm catalogue lists this manuscript with a date 40 years later (1751), which would alter the interpretation of the historic context of its creation – cf. S. Lemm, *Mitteilungen ...*, *op. cit.*, p. 97.

71 On this person see Josep Maria PONS I GURL, “Roig y Jalpi y el prior de Meyá”, in *Anales del Instituto de Estudios Gerundenses*, CSIC, Diputación Provincial de Gerona, vol. XIV, pp. 39-84.

72 German materials concerning the purchases of Iberian manuscripts from individuals often limit themselves to very terse notes, as is the case of ms. hisp. fol. 17, entered into the accession registry on December 15th, 1845, with the information that it was bought from a person named Röse. Considering the historical topics covered by this manuscript (it contains copies of historical works and documents related to the period of rule of the Catholic Monarchs, Ferdinand and Isabella), one may infer that this is Bernhard Röse (1795-1857), a German historian. In other cases entries from the accession registry do not say whether a particular case was a purchase or a donation from a private collection. For example, two manuscripts on a dialect of the Catalan language, the mallorquín (hisp. oct. 3¹ and hisp. oct. 3²) were made part of the Berlin collection on January 16th, 1914, with a note, beside the date, of only the name of the prior owner, one prof. dr. F. Jungfer of Charlottenburg.

concluded that this manuscript, from the collection of the count of Salm from Hannover, was sold to the Berlin library by its owner via one doctor Klee, who had contacted this institution via letters with regard to the transaction.⁷³ The mentioned middleman, most probably doctor Julius Ludwig Klee (1807-1867), philologist and lecturer of the university of Leipzig, had for quite a time exhibited interest in the manuscript, i. e. since 1856, as suggested by the contents of the letter attached to volume I of this manuscript deposited in Kraków. This letter, signed with the name Hoeck, applies to the scientific value of the manuscript. Its author is most likely Karl Friedrich Christian Hoeck (1794-1877), a German philologist, Hellenist, librarian, and, since 1845, head of the university library in Göttingen. The correspondence concerning the sale transaction of this copy of Fuentes' work to the Berlin library is completed by one more letter, preserved at the archives of this institution, and written by the owner of the manuscript, count Salm from Hannover. Its addressee is Georg Heinrich Pertz (1795-1876), participating in the negotiations on the library's side. The letter contains, among others, a confirmation of the authorisation issued by the count to doctor Klee, as well as statements on the material value of the manuscript, completing the sale process.⁷⁴ Ultimately the manuscript reached the Berlin collection in February of 1860.

The name Salm, appearing in relation to this purchase, brings forth associations with transactions completed by the Berlin library over forty years earlier (1818-1819), when buying manuscripts from this aristocratic family as was described above. Archive materials available presently do not allow the determination, however, whether there existed, with respect to the purchases, continuity of contact of the library with the Salm family, which had both Spanish as well as German lines.

Among the Iberian manuscripts are also books given to the Berlin library by virtue of will of their initial owners, in many cases illustrious persons, who thanks to their activities in various fields had earned themselves a place in the history of German or even European culture. One of these is Ludolf Karl Adelbert von Chamisso (1781-1838), a German poet, botanist and traveller.

73 The letters are kept at the archives of the Staatsbibliothek zu Berlin Preussischer Kulturbesitz: Acta III C 37.

74 *Ibidem*.

In the years 1815-1818 Chamisso had participated in a scientific expedition around the world headed by Otto von Kotzebue (1787-1846), a Russian of German roots, an officer of the Navy and a traveller, captain of the frigate "Rurik". Wilken⁷⁵ says that the books and manuscripts collected during the sea voyage were used as supplementary material for the preparation of a report from the journey, itself published in Weimar in 1821⁷⁶, and which two years later were donated to the Berlin library as a gift from Chamisso. Two manuscripts kept presently in Kraków form a part of this gift: the *Carta edificante o Viage a la Provincia de Taal, y Balayan [...]*, authored by Pedro Andrés de Castro y Amoedo, also known as Agustín María de Castro (1740-1801), a Spanish Augustinian and missionary in the Philippines (hisp. quart. 50), and the *Arte de la lengua bisaya y Vocabulario de lengua sugbunana compuesto por fr. Thomas de San Geronimo de los descalzos de San Agustín de Filipinas* (hisp. quart. 44). The pages of both manuscripts contain almost identical notes allowing the determination that they were in Chamisso's ownership in 1818, thus becoming part of the voyage in which he participated (the Philippines were also along the route). A short while after the publication of the books prepared based on the experiences of the participants, as mentioned, Chamisso had donated the manuscripts to the Berlin library (1823).⁷⁷ Thanks to documentation available in the archives of this institution known are also Hawaiian prints from Chamisso's collection, which made their way to the Berlin library in 1837.⁷⁸

When speaking of the Philippines, one should mention one more manuscript from the Berlin collection, namely the anonymous *Memoria sobre la*

75 Fr. Wilken, *Geschichte ...*, *op. cit.*, p. 145.

76 Otto VON KOTZEBUE, *Entdeckungs-Reise in die Süd-See und nach der Berings-Strasse zur Erforschung einer nordöstlichen Durchfahrt: Unternommen in den Jahren 1815, 1816, 1817 und 1818, auf Kosten Sr.*, Gebrüder Hoffman, Weimar 1821.

77 Another publication related to this journey, also mentioned in German-language notes found on the pages of manuscript hisp. quart. 50, was drawn up by an illustrator accompanying the institution, Ludwig Choris: *Voyage pittoresque autour du monde, avec des portraits de sauvages d'Amérique, d'Asie, d'Afrique, et des îles du Grand Océan; des paysages, des vues maritimes, et plusieurs objets d'histoire naturelle; accompagné de descriptions par m. le Baron Cuvier, et m. A. de Chamisso, et d'observations sur les crânes humains, par m. le Docteur Gall. Par m. Louis Choris, peintre*, Imprimerie de Firmin Didot, Paris 1822.

78 Archives of the Staatsbibliothek zu Berlin Preussischer Kulturbesitz – Acta III F 6: "das Vermächtniss das Dr. A. von Chamisso (Charles Louis Adelbert von Chamisso) von 1837".

Junta de Aranceles en las Islas Filipinas, presentada al Vice-presidente de la misma (ms. hisp. quart. 76). According to the note in the accession registry of the Berlin library, this manuscript, from the Philippine Library of Ferdinand Blumentritt (1853-1913) of Litoměřice (currently in the Czech Republic), was included in the collection in March of 1932. Blumentritt, a secondary school teacher, was friends with José Rizal (1861-1896), a doctor and Philippine national hero. Despite the fact that Blumentritt never reached the Philippines, he had written many praised articles and books on the history and ethnography of this archipelago. The Berlin manuscript is but a fragment of the rich as well as scientifically and materially valuable heritage left by Blumentritt. It was made up both of a library collection (i. e. prints and manuscripts, notes and materials used by Blumentritt during research work, correspondence with José Rizal, and maps), as well as works of art. It is hard to precisely determine today how the manuscript *Memoria sobre la Junta de Aranceles en las Islas Filipinas...* reached the Berlin library. Accession of the manuscript had taken place before the year 1935, during a period when Blumentritt's collection remained with his son. Further fate of this collection had turned out to be restless: in 1935 a part of it reached Manila, and the rest, initially in possession of the family, was split apart during and after the Second World War. Its large part is currently deposited at the South Czech Museum in the České Budějovice.⁷⁹

A dynamic task was undertaken by the German historian Gustav Adolf Bergenroth (1813-1869), who in the 1860s had conducted a query and research at the Archivo General de Simancas (at that time unavailable to persons without a special permit, which was issued to Bergenroth as an exception), as well as in other Spanish, French and Belgian archives. The research goal set by Bergenroth was to collect materials topically related to the history of English-Spanish relations during the rule of the Tudors. This work had fruited in the publication of a thirteen volume work entitled *Calendar of Letters, Departures, and state papers relating to the Negotiations between England and Spain preserved in the archives at Simancas and elsewhere published by G. A. Bergenroth*.⁸⁰ In eleven volumes of Bergenroth's manuscripts (hisp.

79 Cf. Jindřich TOMAS, *José Rizal, Ferdinand Blumentritt and the Philippines in the New Ages*, Oswald, Praha 1998, p. 49.

80 The works were published in London, in the years 1862-1868. On the biography

fol. 27-37) deposited at the Jagiellonian Library are found both full copies as well as excerpts from documents and notes in different languages made based on them. According to the will of the first owner of this collection, they were to reach and had reached the Berlin collection (in October of 1896), donated by Paul Friedmann, a German philanthropist, who, similarly to Bergenroth, had published a history of the Tudors. It is worth stressing that the volumes kept in Kraków are a part of a much larger whole of handwritten materials of Gustav Bergenroth, currently available at several institutions throughout Europe, such as the British Library or the Public Record Office in London.⁸¹

Among the donors of Spanish manuscripts to the Berlin library is found also Alexander von Humboldt, donor of the manuscript marked with the signature hisp. quart. 64. Most of this manuscript comprises copies, done in Paris around the year 1833, of two Spanish-language reports from journeys from the period of geographic discoveries and overseas expansion of Spain.⁸² Doubtless the topics of both these works were in accordance with the research goals of the German scholar, who had completed a scientific journey across America in the years 1799-1804. Interest for manuscript hisp.

.....
 and scientific work of G. A. Bergenroth cf. William Cornwallis CARTWRIGHT, *Gustave Bergenroth: a memorial sketch*, Edmonston and Douglas, Edinburgh 1870.

- 81 The British Library possesses twenty-six volumes of Bergenroth's materials (signatures: Additional MSS. 28572-28597), whereas the collection of the Public Record Office in London has volumes containing copies of documents from Simancas, Madrid, Barcelona and other locations in Spain (signatures: PRO 31/11/2-7; PRO 31/11/8; PRO 31/11/11; PRO 31/11/13-14; PRO 31/11/9-11; PRO 31/11/12), worked on by Bergenroth and Pascual de Gayangos y Arce (1809-1897). Gayangos, a valued Spanish Orientalist, historian and book lover, had undertaken the task of cataloguing the Spanish manuscripts at the British Library in London, including Bergenroth's materials deposited at this institution upon the latter's death in 1869.
- 82 The first of the mentioned manuscripts is an excerpt from a report on the journey of Spanish emissary Diego Rodríguez de Figueroa to the Inca ruler Titu Cusi Yupanqui, which had taken place in the year 1565: *Relacion del camino e viaje que Diego Rodrigues hizo desde la ciudad del Cuzco a la tierra de guerra de Mango Ynga que esta en los Andes alçado contra al servicio de Su Mag.^d, y de las cosas que con el trató por modo y manera de paz, y tambien para que recibiese la doctrina evangelica de Nuestro Senor JesuXpo, que es la relacion siguiente*. The second manuscript relays the voyage of Álvaro de Mendaña in search of New Guinea (1567-1569): *Relacion breve de lo sucedido, en el vieje, que hizo Alvaro de Mendaña, en le demanda de la nueva Guinea, la qual estava descubierta por Inigo Ortiz de Retes, que fue con Villalobos, de la tierra de la Nueva España en el año de 1548*.

quart. 64 both as a whole, i. e. as a handwritten item with its own history, as well as with respect to the copies of Spanish works contained in it, was also exhibited by other researchers, as mentioned in French- and English-language scientific studies from the years 1910-1913.⁸³

Peter Christian Wilhelm Beuth (1781-1853), a German state servant holding high posts, engaged in economic and educational activities also deserves a mention. In the year 1820 he had donated to the Library of Berlin a valuable gift: the 15th century manuscript *Liber precum latine et catalonice* (ms. hisp. quart. 24), illuminated and decorated with gold.⁸⁴ The route of this item to Beuth's collection remains still unknown, however, despite attempts at its recreation.

A large number of manuscripts in the Iberian group stems from antiquary purchases. Concerning these volumes we shall only rarely find notes on their previous owners from a time before they had reached the book trader, and afterwards the Berlin library. Among these rare exceptions is manuscript lus. quart. 1⁸⁵; in the German-language note on its sheets we will find some information on the prior belonging of this manuscript to the collection of Wilhelm Johann Albert Freiherr von Tettau (1804-1894), a German historian and politician. The later fate of this volume is linked to the antiquary of S. Glogau & Co. in Leipzig, from where it found its way directly to the Berlin collection, in April of 1885. Among the antiquarians from whom the library of Berlin had bought Spanish manuscripts, in the years 1845, 1885

83 Cf. e. g. Pedro de CIEZA DE LEÓN, Clements Robert MARKHAM, *The war of Quito*, University of California, 1913, pp. 168-169.

84 The style of the miniatures seems related to the style seen in manuscripts from the 15th century originating in Valencia, where the master Domingo Crespí, and in particular his son Leonardo, is notable. The artistic work of the latter is related to the period of greatest flourish of the art of book illumination in Valencia, the beginnings of which reach back to the year 1430. Doubtless the manuscript hisp. quart. 24 requires a more thorough study by art historians. On the masters from the house of Crespí and their works, cf. Nuria RAMÓN MARQUES, *La iluminación de manuscritos en la Valencia gótica (1290-1458)*, Generalitat Valenciana, Texto i Imatges, S. A., Valencia 2007, pp. 91-111 (in particular pp. 98-108).

85 A nineteenth-century copy of a Portuguese work of history, the *Crónica do Condestabre de Portugal*. The original text of the chronicle stems from the 15th century (1431-1443). Currently the work is considered anonymous, because no fully reliable arguments concerning the supposed authorship of Portuguese annalist Fernão Lopes (c. 1380 - c. 1459), or the king of Portugal Dom Duarte, could be found.

and 1926-27, are also: W. Brickt of Augsburg (?), Adolf Asher of Berlin, Joseph Baer & Co. of Frankfurt am Main, or Karl or his son Anton von Hiersemann, antiquarians in Leipzig. It is from the latter that the library had made a large purchase of several hundred prints designated "Spanisches Theater". Among them were also eight manuscripts of theatre plays by Spanish playwrights (hisp. quart. 67-74), bought by the Berlin library between September of 1926 and January of the following year.

A further source of manuscripts for the Royal Library of Berlin were foreign auctions. The Iberian group, however, includes but singular manuscripts from auction purchases, in relation to which only sparse data remains in the accession registry. For example, concerning manuscript hisp. quart. 52, entitled *Apuntamientos para el diccionario geográfico de pueblos de España, con que había de finalizar la Historia de las Lenguas de España*, in the accession registry, beside the date – June 1830 – only a short note on the origin from London's auction was left, not allowing, sadly, any more complete identification of the transaction.

More meaningful had turned out to be the entry concerning manuscript hisp. quart. 63, bearing the general title *Opera Raimundi Llulii*: Franchi auction, Florence, February 1885. This denotes that same Florentine bookseller, Ulisse Franchi, active towards the end of the 19th century, from whom the Berlin library had bought many Italian manuscripts currently kept in Kraków.⁸⁶ The history of the manuscript *Opera Raimundi Llulii* carries one more trace linking it to Italy: this interesting copy, among the oldest of the Iberian group, estimated to be from the 15th century, used to belong to the collection of the Italian house of Tegrini, as conveyed by the seal with the inscription *DI CASA MINUTOLI TEGRIMI*. This collection was created by the Italian humanist Niccolò Tegrini (1448?-1527) of Lucca, and thus can be traced back to the 15th century.

As may be inferred from catalogue and archival entries of the Berlin library, this institution had entered lasting ties with certain persons (military men, diplomats), who intermediated purchases or personally donated manuscripts to its collection. A distinguished person in this group may be considered Andreas Daniel von Schepeler (1780-1849), a Prussian officer who had joined the Spanish army in 1809, and reached the rank of colonel dur-

86 Cf. supra: Manuscripta italica.

ing the Iberian campaign of the Napoleonic wars. In Friedrich Wilken's study on the contacts of von Schepeler with the Royal Library of Berlin, we read: "Aus Spanien wurde im Jahre 1819 und den folgenden Jahren die Schepeler [...] mit bedeutenden Erwerbungen bereichert" ("the library had bought valuable Spanish books, in the year 1819 and in the following years, in Madrid, through colonel Schepeler").⁸⁷ It was thanks to this officer that two volumes, purchased in 1825, had found their way to the collection kept in Kraków⁸⁸: the *Historia de la vida y hechos del ynculto poderoso monarca, amado y sancto rey D. Phelipe III deste nombre*, by Gil González de Avila (ms. hisp. fol. 8) and the *Obras históricas de Fr. Bartolomé de las Casas* (ms. hisp. fol. 9). In both cases we are dealing with works of history – a topic in which von Schepeler must have surely been well-versed, as proven by his historic and literary interests.⁸⁹ Further proof of this is provided by a group of six volumes entered into the collection of the library of Berlin in May of 1832 and in 1833, as bought specifically from colonel von Schepeler. These volumes, *miscellanea* in character (mss. hisp. fol. 13-14, hisp. quart. 53-56), contain broad, very diverse and rich materials on the time of the Napoleonic invasion of the Iberian Peninsula (the years 1808-1814). It seems probable that von Schepeler had used the mentioned materials during his work on the opus entitled *Geschichte der Revolution Spaniens und Portugals und besonders des daraus entstandenen Krieges*,⁹⁰ inspired by his personal experience gained during the military operations against the Napoleonic army. This work had been published in the years 1826-1827, whereas the handwritten materials had reached the collection in the Berlin library a few years later in effect of the ties and cooperation of the colonel with this institution.

Two of the manuscripts which had found their way to the Berlin collection thanks to von Schepeler are related by a common trace in their prior history. The pages of the volume entitled *Obras históricas de Fr. Bartolomé*

87 Fr. Wilken, *Geschichte ...*, *op. cit.*, pp. 141-142.

88 Cf. Cat. A. 557,12 – *Handschriftenkataloge der Königlichen Bibliothek und Preussische Staatsbibliothek zu Berlin. Dienstkatalog 8: Codices manuscripti hispanici*.

89 On the person of colonel von Schepeler and his historic works cf. Hans JURESCHKE, "El Coronel von Schepeler. Carácter y valor informativo de su obra historiográfica sobre el reinado de Fernando VII", in *Revista de Estudios Políticos*, N° 126 (Número especial sobre la Constitución de Cádiz).

90 The three-volume work was published in Berlin, by the publishing house of Wilhelm Dieterici.

de las Casas (ms. hisp. fol. 9) and the manuscript entitled *Diario de las operaciones del Exército de Galicia*, a part of a larger volume bearing signature hisp. quart. 53 (manuscript *d*), exhibit notes signed by one Isidoro de Antillón y Marzo (1778-1814), a Spanish politician, historian and geographer. Despite the inclusion of these manuscripts in the Berlin collection at different dates – the former in the year 1825, the latter in 1832 or 1833 – at one stage of their history they remained in possession of the same person, they both went through the hands of von Schepeler, to finally arrive in the collection of the library of Berlin.

A certain consequence in the actions for the benefit of the Royal Library is noticeable also in case of Friedrich Hermann Herbert von Gülich (1820-1903), general consul and trade representative of Prussia, who in the years 1854-1868 was on diplomatic service in various South American countries. The documents from the archive of the Berlin library list a catalogue item informing about a purchase by von Gülich for this institution done in 1854 in Buenos Aires,⁹¹ however the documents themselves confirming the transaction didn't survive until our time. From the years 1860 and 1865 stem entries in the accession registry of the Royal Library concerning two Spanish-language manuscripts donated by von Gülich. The first one, the *Ojeada sobre la historia de la literatura hispano-americana* (hisp. oct. 1) is a compendium of the most important data from the history of Latin-American literature, with numerous quotes and references. Its author, one Juan María Gutiérrez (1809-1878), a distinguished figure of the political as well as literary and cultural life of Argentina, was also a close friend of von Gülich. The other manuscript given to the Berlin library by the Prussian consul, in turn (which had taken place in December 1865, i. e. five years after the first donation) currently bears the signature hisp. quart. 60. It belongs to a group of Iberian manuscripts dealing with linguistic topics, not large in numbers in the collection kept in Kraków, and thus seems quite a bit more interesting. The manuscript of which we speak is the *Vocabulario de lengua guaraní compuesto por el P. Blas Pretovio de la Compañía de Jesús*, authored by Padre Blas Pretovio, a Jesuit missionary, born in Sicily, whose real name was Pablo

91 Cf. archive of the Staatsbibliothek zu Berlin Preussischer Kulturbesitz: Acta III D 27b – Acta betr. Die Ankäufe durch den König[liche] General-Consul von Gülich in Buenos Aires 1854.

Restivo (1658-1740). The cleric had spent almost fifty years of his life in Paraguay, devoted to evangelisation and education of Indians, as well as teaching of the Guarani language to missionaries and catechets. During this time he had completed a few works, including the *Vocabulario de lengua guaraní*, which we may describe as a dictionary of Spanish and Guarani with some elements of grammar.⁹²

One cannot exclude that Friedrich von Gülich also remained in the background of the process of introduction in the Berlin collection of the manuscript entitled *Información de Vicente Saraiva para Guillermo Rawson sobre Gran Chaco* (hisp. fol. 21). According to the note on origin in the accession book, the manuscript was entered into the resources of the Berlin library on February 27th, 1866 as a gift of Juan María Gutiérrez, with whom von Gülich was befriended, as we said above.⁹³ This textologically interesting manuscript is composed of two parts: a letter addressed to one Guillermo Colesbery Rawson (1812-1890), a minister and acknowledged Argentine doctor, as well as an excerpt from a travel diary with interesting and practical information on regions of Argentina which at that time were still fairly weakly colonised. The story of the manuscript, however, seems relatively short: considering the dates included in the texts, it was drawn up in the first decade of March of 1865, in Corrientes, Argentina, and less than a year later it arrived at the Berlin library. Certainly it never ventured outside of the circle of persons whose names we find in the manuscript itself, both in the letter as well as in the excerpt from the travel diary, and also in the accession registry of the Royal Library of Berlin. We mean here the following figures: letter author – Vicente Saraiva, addressee – Guillermo Rawson, manuscript donor – Juan María Gutiérrez.

An additional historical circumstance, in light of which one may view von Gülich's ties to the Berlin Library, as well as the mentioned manuscripts and their journey to this institution's collection, are the then-current practices

92 See article concerning this manuscript by Natalia CZOPEK, "The Guarani language in the Manuscripts of the Berlin collection of the Jagiellonian Library", in *Fibula* 1/2008 (1), pp. 25-29.

93 On the biography and activities of von Gülich in South America cf. Thomas DUVE, "Friedrich von Gülich, el »Zollverein« y el Tratado de Amistad, Comercio y Navegación con la Confederación Argentina", in Thomas DUVE, *El tratado argentino-alemán de Amistad, Comercio y Navegación de 1857*, Estudios histórico-jurídicos, Instituto de Investigaciones de Historia del Derecho, Buenos Aires 2007, pp. 107-146.

of the Prussian government with respect to German emigration travelling to Argentina with colonisation in mind. Von Gülich, due to the posts he had served on, as well as personal beliefs, remained actively engaged in them, i. e. through signing of the *Tratado de Amistad, Comercio y Navegación con la Confederación Argentina* (1857),⁹⁴ or through staying in touch not only with the Geographic Society of Berlin (*Geographische Gesellschaft zu Berlin*), for which he had prepared publications and to which he had sent books and cartographic materials, but also with the zoo of Berlin. These activities were aimed at publicising broadly understood knowledge concerning Argentina which was supposed to prepare the ground ahead of colonisation.⁹⁵ The topics of all manuscripts which had found their way to the Berlin library thanks to this Prussian diplomat or thanks to his contacts, especially the issues raised in manuscript hisp. fol. 21, fit in precisely with this stream of activities, and this veritable mission of von Gülich.

Among German diplomats – donors of the Iberian manuscripts found in the discussed collection, may also be found one Karl Hermann von Thile (1812-1889), a donor of two manuscripts to the Royal Library: one Spanish and one Portuguese. The first of these is the *Relaciones de Antonio Pérez Secretario de Estado, que fue, del Rey de España D.ⁿ Phelipe II. de este nombre* (hisp. quart. 61), donated to the library in April of 1881. The second manuscript, in turn, entitled *Cancioneiro inédito em portuguez Galliziano, que parece ser obra do século XIII* (lus. fol. 1), is a copy of one of the most important works of Iberian literatures, a songbook containing mediaeval Galician and Portuguese poetry: the *Cancioneiro da Ajuda*. Researchers were for a long time aware of the existence of this copy of the *Cancioneiro*, not knowing, however, of the place where it was presently stored.⁹⁶ Many a scientific study will contain information on the presumed history of the manuscript

94 Concerning the definition of this type of treatise see *ibidem*, p. 117: “obligaciones recíprocas entre dos países con el fin de aumentar y promover las relaciones comerciales y de navegación, cuyo efecto jurídico era afirmar jurídicamente y a largo plazo entre las partes contratantes el goce de la libertad de comercio. [...] La firma de estos acuerdos respondía también a una política de fomentar y estabilizar el comercio”.

95 *Ibidem*, pp. 122-123.

96 Cf. Carlo PULSONI, Mariña ARBOR ALDEA, “Il «Cancioneiro da Ajuda» prima di Carolina Michaëlis (1904)”, in *Critica del Testo*, Roma 2004, n° 2, p. 721.

from the period before it arrived in the Berlin collection. For example, let us quote a fragment from an article by Harvey L. Sherrer from the year 2004:

“Hoy se desconoce el paradero de una de las dos transcripciones completas del Cancioneiro, hecha cuando el códice todavía pertenecía al Real Colégio dos Nobres de Lisboa. Lo copió el Reverendo Herbert Hill, capellán de la Feitoria Inglesa de Lisboa. Esta copia pasó a la biblioteca particular de Robert Southey, sobrino de Hill, y fue vendida en 1844”.⁹⁷

Apart from this, the manuscript served as the basis for the printed edition of the book, published in Paris in 1823, by one of its further owners, Charles Stuart (1779-1845), a British diplomat. Sold yet again in the year 1855, it arrived in the hands of Karl Hermann von Thile, who four years later donated it to the Royal Library of Berlin.⁹⁸ As we know, the manuscript is currently deposited in Kraków. It is here that Italian scholars became interested in it, while identifying what it is and giving some new details about its history.⁹⁹

In the group of Iberian manuscripts one may also find items of which history may not be fully recreated, but which vividly refer to particular streams of Spanish-German relations in the 19th century. Such was the fate of one large volume made up of 14 quires, bearing the general title *Memorias y descripciones de las Islas Filipinas* (ms. hisp. quart. 75). Historic research had allowed the determination that it is most probably a part of the materials (including maps) prepared by Spanish forestry engineers (Ingenieros de Montes), active in the Philippines since the year 1863. Based on codicological data it was assumed that these are autographs, created in the Philippines in the years 1874-1879. According to German library documentation the volume had made its way to the collection in Berlin in the beginning of the 1930s. Its fate in the dozens of years between these dates remains unclear due to the lack of unequivocal historical information. One can only surmise that at one point it had arrived at the Spanish Ministerio de Ultramar, because that

97 “Estado actual de los estudios sobre el «Cancioneiro da Ajuda»”, in *O «Cancioneiro da Ajuda», cen anos depois*, Actas do Congreso realizado pola Dirección Xeral de Promoción Cultural en Santiago de Compostela e na Ilha de San Simón os días 25-28 de maio de 2004, Santiago de Compostela 2004, p. 43.

98 The front endpaper of the binding bears an ex libris with a coat of arms and the inscription: *EK MEPO[...]Σ ΓΙΝΩΣΚΟΜΕΝ. /Ex Libris /Carol. Herman. de Thile.*

99 Carlo Pulsoni and Mariña Arbor Aldea – see footnote 96.

is where similar materials drawn up by the Ingenieros de Montes were sent.¹⁰⁰ It might have arrived in Germany thanks to existing Spanish-German scientific ties in biology, in particular in relation to research on forest areas and their utilisation. In the 19th century, Germans were the forerunners, and at the same time, European leaders in forestry, and the Spanish were seeking education and made use of their experience, studying at German universities or basing on research methods created by Germans, among which was also the cartography of forest areas. In Germany known were results of botanic works of Spanish forestry engineers working in the Philippines, on which wrote one Heinrich Moritz Willkomm (1821-1895), an acknowledged German botanist and geographer, author of works concerning Iberian botany, until today highly valued.¹⁰¹ These materials, rich in important, at that time often breakthrough, information concerning tropical biology, may have formed one of the plane of exchange of ideas between specialists from Spain and Germany (tropical botany, forestry), maintaining rich contacts at that time.¹⁰²

Upon the manuscripts from the broad and diverse group of theatre plays, forming the collection deposited in Kraków¹⁰³ one should look considering the interest in Spanish dramatic theatre in general and the ideas spreading in relation to it in the circles of German critics until the year 1830.¹⁰⁴ In particular, on the break of the 18th and 19th centuries, meaning, in the period covering Ger-

100 Cf. María Belén BAÑAS LLANOS, Ignacio PÉREZ-SOBA DÍEZ DEL CORRAL, “«Un sueño roto». La brillante labor de los Ingenieros de Montes españoles en Filipinas (1855-1898)”, in *Revista Española del Pacífico* 8 (9) 1998, pp. 261-292.

101 *Grundzuge der Pflanzenverbreitung auf der iberischen Halbinsel*, Verlag von Wilhelm Engelmann, Leipzig 1896, pp. 18-19.

102 Cf. Erich BAUER, *Los montes de España en la historia*, Fundación Conde del Valle de Salazar, Madrid 2003, pp. 321-342.

103 A general characteristic of this group of manuscripts may be found in the article by Anna RZEPKA, “A Note on Spanish Drama and Theater in the Berlin Collection in the Jagiellonian Library in Kraków”, in *Fibula* 1/2010 (4), pp. 32-43.

104 See Małgorzata LEYKO, “«Nowa sztuka pisania komedii» i dramaturgia Lopego de Vega w świetle poglądów Ludwiga Tiecka i innych krytyków niemieckich do roku 1830” [«The New Art of Writing Plays» and dramatic plays of Lope de Vega in light of views of Ludwig Tieck and other German critics until the year 1830], in «*Nowa sztuka pisania komedii w dzisiejszych czasach*» *Lopego de Vega w czterechsetlecie wydania 1609-2009* [«The New Art of Writing Plays in Present Times» of Lope de Vega on the four hundredth anniversary of its publication, 1609-2009], ed. Urszula Aszyk, Warszawa 2009, pp. 101-121.

man romanticism, we may find a broad selection of opinion-leading comments concerning Spanish drama, as well as related plans with respect to translations and publications. Ludwig Tieck (1773-1853) as well as August Wilhelm Schlegel (1776-1845) and his brother Friedrich (1772-1829) are key figures engaged in such initiatives, which concerned mostly, although of course not exclusively, the works of Lope de Vega and Calderón. In the earlier period, approximately beginning around the 1750s, also Gotthold Ephraim Lessing (1729-1781) had exhibited interest in Spanish literature, had been learning Spanish, and had attempted translations of Calderón's *Life is a dream*, let himself be inspired by the works of this Spanish author in his drama theory, and apart from this "had published reviews and discussions of Spanish works which were published in German translations [...] and had made a collection of Spanish comedies [...]".¹⁰⁵ Apart from this, in the 1820s, two series of German translations of Spanish dramatic plays were published. All of the presented circumstances suggest a great increase in interest concerning the reception of Spanish theatre in Germany in the mentioned period.¹⁰⁶

Placing against this background the manuscripts of theatrical plays deposited in Kraków, spanning twenty-two catalogue entries, mostly classified as *miscelánea de manuscritos*, one should note the fact that a great majority of these are copies made in the 18th century, which is confirmed by dates found in the texts, codicological and/or historical data. Numerous volumes in this group bear no accession number (among these are hisp. quart. 13-17, hisp. quart. 22, hisp. quart. 35), which means that they had made it to the Berlin library before the year 1828, when the accession registry of purchases for this institution was established.¹⁰⁷ Among these may be found, among others, anonymous copies of theatre plays related to Calderón (ms. hisp. quart. 13). Due to the lack of historical information it is impossible today to state the prior owners of the manuscripts making up the said volumes. An exception are several manuscripts (hisp. quart. 12, hisp. quart. 15d, hisp.

105 *Ibidem*, pp. 104-105.

106 About these and other activities of German intellectuals, proving literary ties between Spain and Germany, writes also Gerhart HOFFMEISTER, *España y Alemania. Historia y documentación de sus relaciones literarias*, Editorial Gredos, Madrid 1976.

107 The Berlin library catalogue Cat. A. 473 (*Alte Manuskripte Kataloge*), in creation since 1818, only lists Spanish manuscripts bearing signatures hisp. quart. 1-50 and hisp. fol. 1-10 not providing any additional details.

quart. 18i, hisp. quart. 16b, o, p, q, v, w, ab, af, al) signed by the name *Vidaurre*. These are probably autographs created by one Antonio Benito Vidaurre y Orduña (1724-1780), a Spanish playwright and imitator of Calderón. Despite the fact that the route of these manuscripts to the Berlin library remains unknown, they seem to fit in the general atmosphere of openness and interest concerning Spanish theatre in Germany before the year 1830. Their presence in the Berlin collection may thus be assumed to be a sign and reflection of these tendencies.

On the example of Iberian manuscripts we also see certain activities to which handwritten monuments were subjected upon their introduction into the Berlin collection. Many of the manuscripts were bound at this institution, and in a few cases German-language notes left behind on their pages point to the person who had processed them for entry into the catalogues of the Royal Library of Berlin. One of these persons was most certainly Johann Karl Eduard Buschmann (1805-1880), a linguist and librarian, who had participated in the process of introduction into the Berlin library of two Spanish-language manuscripts, bearing the signatures hisp. fol. 20 (vol. 1-2) and hisp. quart. 64.

The last of the mentioned manuscripts, a gift of Alexander von Humboldt, as mentioned earlier, attracted the interest of another employee of this institution dozens of years after its accession into the library. We are speaking here of Richard Pietschmann (1851-1923), a German Orientalist, Egyptologist and librarian, among others employed on a managerial post at the Royal Library of Berlin, in the year 1902, and beginning in 1903 also at the University Library of Göttingen. It was thanks to him that this manuscript, containing a report from the mission of Diego Rodríguez de Figueroa to the Inca ruler (part *a* of the manuscript) was published in print in the year 1910.¹⁰⁸ This German-language edition functions until today in scientific circles as the basic source of information for publications thematically related to the occurrences described in that work.¹⁰⁹

108 Richard PIETSCHMANN, *Bericht des Diego Rodriguez de Figueroa über seine Verhandlungen mit dem Inka Titu Cusi Yupanqui in den Anden von Villcapampa, mitgeteilt von Richard Pietschmann*, extr.: "Nachrichten der K. Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen Philologisch-historische Klasse".

109 Pietschmann's edition is referred to by i. e. Edmundo GUILLÉN GUILLÉN, "Titu Cusi Yupanqui y su tiempo. El estado imperial y su trágico final en 1572", in *Revista de*

Analysing the titles of the works contained in the Iberian manuscripts deposited presently in Kraków, and following the traces of various activities of the Berlin library thanks to which the collection of manuscripts from this group was systematically broadened, one could conclude that the creators of the collection, as well as their followers, had striven to achieve as diverse a selection as possible, and thus to create a collection most universal in character. Concerning antiquary or auction purchases, negotiations conducted with owners of books which had attracted the interest of the library, as well as more lively contacts of this institution with certain individuals such as colonel Andreas Daniel von Schepele and consul Friedrich von Gülich, we are definitely dealing with very conscious activities, aimed at development of the collection. The mentioned persons, in light of German archival materials, gain the air of active co-operators of the Royal Library of Berlin. The fact that they were both active in Spain and Argentina respectively suggests that the library valued new purchases also outside of Germany, not only in Europe, but also in South America. Transactions in overseas auctions were sporadic. In turn, concerning antiquarian purchases, the library had mainly used German antiquaries, meaning – tried and proven sources from which it also bought French and Italian manuscripts.

Apart from this, analysing the whole against the backdrop of the entirety of the Iberian collection distinguished may be two small groups of manuscripts in languages of the Iberian peninsula other than Spanish – Catalan and Portuguese. What is important is that their presence in this collection is decisive for its universal character, in relation to the Iberian region. According to notes of origin, both these groups were shaped mostly through antiquary purchases made by the library, supplemented by gifts of individuals. It is also noteworthy that specifically among Catalan manuscripts we will find today the oldest items of the Iberian collection deposited in Kraków, created in the 15th century. They entered the collection in the 19th century, specifically in the years 1820 and 1885.

The information gathered on the history of Iberian manuscripts, their “wandering” and “adventures” – figures, dates, places, facts – lead us to diverse collections: both very well known book lover collections, such as the Starhemberg library, as well as thematic collections, such as the Philippine

Historia y Cultura, Lima, 1981 (13-14), pp. 1-46.

library of Ferdinand Blumentritt of Litoměřice, and to other large private collections, created mainly by historians, philologists, politicians or German diplomats with a passion for collecting. The undertaken publication initiatives of translations into German of certain works forming the Berlin collection, as well as information concerning the inclusions in it of broad groups of certain particular types of texts at certain periods (e. g. Spanish drama before the year 1830), are traces proving areas of interest within Iberian culture and spheres of its reception in Germany.

The contents of the collection of Iberian manuscripts deposited in Kraków allow us to conclude that the Berlin library had accepted items concerned with very diverse subject matter, character as well as value, both scientific and material. Certainly one had tried to consider present reader requirements, at the same time hinting at new research areas, especially in the 19th century, in the period of shaping of German Spanish studies based on Romance philology.

With certainty the Iberian collection of the Berlin collection kept presently at the Jagiellonian Library in Kraków forms a valuable fragment of handwritten heritage spread across different libraries and deserves much deeper attention than was exhibited until now, not only from philologists, but by specialists from many fields. ¶

Historical catalogues of the Royal Library

Apart from the accession registry of the Berlin library, which had been in use since the year 1828, consulted were also its historic manuscript catalogues.¹¹⁰ The first manuscript catalogue of the Berlin library was put together in the year 1668, authored was the library's creator, Johann Raue (1610-1679): *Catalogus Manuscriptorum Bibliothecae Electoralis Brandenb. Colon. Anno 1668* (Cat. A. 465). Other example manuscript catalogues:

- Cat. A. 466: *Catalogus manuscriptorum bibliothecae regiae berolinensis* [author: M. la Croze, beginning of the 18th century];
- Cat. A. 467: *Catalogus manuscriptorum....verfasst zwischen 1713 und 1740* [drawn up between the years 1713 and 1740, it includes numbers which were afterwards entered into the manuscripts as well as information concerning their origins];
- Cat. A. 318: *Catalog von Kupferwerken, Zeichnungen, Handschriften etc. in der Kurf. Bibliothek zu Berlin Saec XVIII* [created after the year 1713];

110 The search was conducted by Dr Monika Jaglarz.

- Cat. A. 470: *Catalogus manuscriptorum bibliothecae regiae berlinensis*, Bd. 3 [author: Frederic Wilhelm Stosch, d. 1794; Stosch's catalogue was created divided into categories];
- Cat. A. 359 : *Catalogue de la Bibliothèque de Son Altesse Royale le Prince Henry de Prusse* [drawn up in 1803];
- Cat. A. 473: *Alte Manuskripte Kataloge* [in creation since 1818 with notes by Kiessling from the 1820s and 1830s];
- Cat. A. 557, 8: *Handschriftenkataloge der Königlichen Bibliothek und Preussischen Staatsbibliothek Berlin*;
- Cat. A. 356: *Catalog der mit der Königl. Bibliothek in Berlin vereinigten Möhsenschen Bibliothek*;
- Cat. A. 416: *Bibliotheca Caroli Asmundi Rudolphi* [1833]. ¶

Example histories of selected items

Below are presented shortened example stories of certain manuscript monuments forming the Romance part of the Berlin collection kept in Kraków – individual cases selected after the general study of this collection. We are hopeful that this will entice the readers to acquaint themselves more fully with the results of the research done by the *Fibula* team.¹¹¹

Ms. gall. fol. 156

This manuscript was part of the collection of the Manderscheid-Blankenheim family for several centuries; it was actually created for this family: it bears their family crest and a later bookplate from the seventeenth century: *Bibliotheca Blanquenheimiensis*. What is interesting and surprising is that on two pages we find a seal with the inscription *BIBLIOTHEQUE NATIONALE*. This of course denotes the National Library of Paris. This form of seal was used in the years 1792-1802, which we find out about from the special

¹¹¹ See footnote 1.

repertory available at the Bibliothèque nationale de France, which includes all types of seals used at this library, with information on the dates of their use (cf. Josserand-Bruno, n° 17): not only is the inscription in the seal important for the determination of the manuscript's story, but its shape is also noteworthy. Thus it is precisely in this period that the manuscript had found its way to the collection of the National Library of Paris. How did it arrive there? It was the revolution army, and later the Napoleonic army, who had plundered many a time private collections in Germany or present-day Belgium, as well as in France itself. The books were deposited at the National Library of Paris, but not only there. Specifically this manuscript was removed by the revolutionary army from the Blankenheim library in the département of Sarre after the year 1794. Many previously robbed manuscripts had been returned on the provisions of the Congress of Vienna, similarly to manuscript gall. fol. 156, many remain in France until today.

Ms. gall. fol. 209

Manuscript created in the third quarter of the 15th century, with additions from the last quarter of the 15th century, perhaps in the region of Ile-de-France. It contains the old French *Roman de la Rose*. We find in it various later notes of its individual owners: initials, information on the date of its creation (imprecise), or data as to its contents – traces of history, however traces not allowing the determination who had left them: it is hard to draw any conclusions based solely on initials. However, one of the notes provides much information on its history: *ce manuscrit a été acheté par moi, le 25 Juin 1855, de Mr. Francisque Michel qui m'a dit qu'il provenait de la bibliothèque de Mr. Pankouka. JH.* [this manuscript was bought by me, on June 25th, 1855, from Mr Francisque Michel, who had told me that it originates from Mr Pankouka's library]. For a Romance philologist this is an exceptional piece of information: Francisque Michel (1809-1887) was one of the first mediaevalists, discovering the secrets of old French literature, a true pioneer; it was he who, as a young man, had discovered the oldest, Oxford version of *The Song of Roland*. Earlier this manuscript had belonged to a man of literature bearing the name Charles-Louis-Fleury Panckoucke (1780-1844). One Julius Halle was the person who had bought it from Francisque Michel; as an antiquarian from Munich, he then sold it to the Royal Library in the year 1892.

Ms. gall. fol. 211

This manuscript was created in Burgundian Flanders, after the year 1486. It bears a unique binding, a magnificent combination of leather and gold. The final page, just below the text, contains a note on its origin (probably done right after the creation of the copy), clearly distinguished from the body of the text: *C'est le livre des dis du roy Alphonse lequel est à mons(eigneur) Charles de Croy, prince de Chimay* [This is a book on the words of king Alphonse (actually on his deeds and words – the author of the note had only kept a part of the title), which belongs to Mr Charles de Croy, prince of Chimay], signed: *Charles*. Charles de Croy was at that time a known book lover. Important here is the precise information: *prince de Chimay* [prince of Chimay]. As we know, the county of Chimay was made into a principality during the life of Charles de Croy, and he himself, earlier count of Chimay, became the prince of Chimay on April 9th, 1486, so the note was included after this occurrence. So, the manuscript must have been created after April 9th, 1486. In addition, in the top margin of the initial page one can see a seventh-century note: *Ex libris Ill(ustrissimi) et Excell(entissimi) D(omini) D(omini) Henrici Guilielmi S(acri) R(omani) I(mperii) Comitis a(d) Staremburg* [From the books of the most illustrious and excellent Lord Heinrich Wilhelm, a count of the Holy Roman Empire of Starhemberg]. Heinrich Wilhelm von Starhemberg (1593-1675) received the title of count of the Holy Roman Empire in the year 1643, so after this date the manuscript became his possession. It was bought by the Royal Library from the counts von Starhemberg on April 4th, 1889.

Ms. gall. quart. 100

(erroneous signature in the manuscript states gall. oct. 100)

An example of a short history. The copy based on the manuscript kept presently at the Bibliothèque nationale et universitaire de Strasbourg: ms. 517, which earlier belonged to a clergyman named Antoine-Georges Zimmerlin, created by the daughter of the first owner, Charles Gérard (de Colmar), a lawyer, literary man, interested in the history of Alsace (the manuscript contains reminiscences and documents concerning religious matters in Alsace during the great French revolution), by name of Flora, as we are informed of by this

note: *Copie faite par ma fille Flora, en 1857, sur un mss. que m'a communiqué l'abbé Zimmerlin, curé d'Orschwihhr (fol. IIv°)*. In the year 1867, the Prussian king Wilhelm I (1797-1888) becomes the owner of this manuscript, and immediately donates it to the Royal Library, along with other manuscripts on similar topics, from the library of Charles Gérard, of which the following ex libris, found inside, clearly informs: *BIBLIOTHECA REGIA BEROLINENSIS. / DONO / WILHELMI / REGIS AUGUSTISSIMI / D. XVIII. IUN. A. MDCCLXVII. / EX BIBLIOTHECA ALSATICA / D. GERARDI / COLUMBARIENSIS*.

Ms. gall. quart. 119

The manuscript contains the *Portraits of Ministers of the court of the King of Poland and the Elector of Saxony (Portraits des ministres de la Cour du Roi de Pologne et Electeur de Saxe)* – a small work, whose author was Johann Friedrich von Wolfframsdorf. It is a copy from the eighteenth century. The identity of the first owner is not to be established, however the further story of the manuscript is quite mysterious. It contains a seal with the inscription: *KSIĘGOZBIÓR ORDYNACYI RYDZYŃSKIEJ* (the book collection of the fideicommiss estate of Rydzyna). Rydzyna is located close to Poznań, in Greater Poland, which at that time was part of the Prussian partition. This copy had belonged to the Polish prince Sułkowski family, and was kept at the library in Leszno. It was entered into the Berlin accession registry on December 11th, 1897, thus it must have left the library of the estate of Rydzyna (Ordynacja Rydzyńska) during the tenure of the last estate manager (Ordynat), prince Antoni Stanisław Sułkowski, deceased in the year 1909. The accession catalogue of the Royal Library states precisely that it was purchased by the management, had belonged to prince Sułkowski and was offered for sale, together with four other manuscripts, by Valentin von Bismarck. We do not know, however, how it was that von Bismarck came into possession of the work – the stories of these manuscripts are the stories of Europe, in microscopic scale.

Ms. ital. fol. 149

The coat of arms which would have helped to identify the first owner of the manuscript was scraped away by later owners. In the year 1779 the manuscript was kept at the St. Michael Camaldolese monastery on the island

Murano in Venice. It was at that time described by Giovanni Benedetto Mittarelli, and the way it looked like differed slightly from the way it looks presently. What is most important is that it had had a protective sheet at that time, which had contained information about its fifteenth-century owner: *Iste Frontinus est Francisci Barbari, quo a strenuo Christophoro de Urceis donatus est* (“This Frontinus is the property of Francisco Barbaro, to whom it was donated by the valiant Cristoforo degli Orzi”). At a later time, perhaps during the preparation of the binding, the protective sheet was removed. But this was not the end of the “adventures” of the manuscript. First it made its way from Venice to Rome, to a different Camaldolese monastery, to become “lost” after the year 1866, (i. e. after the secularisation decree of the Italian government), i. e. It was stolen from the St. George monastery – whereas it should have been transferred to the National State Library of Rome. Other manuscripts from this collection shared the same fate. They were later found on the antiquarian market and were purchased by different institutions and collectors. Among the *Manuscripta italica* is also another manuscript from the Murano monastery – ital. quart. 72.

Ms. ital. quart. 62

This manuscript (a collection of medical treatises from the fourteenth century) bears traces which may be linked to presence in the collection of the marquises of Terzi (ex libris from their library including a kind of signature – an indication of the physical location within the library, where the book was kept in the 18th and the beginning of the 19th centuries). In the 19th century the manuscript had found its way into the collection of count Giacomo Manzoni. Finally, in the year 1894, it was bought (along with others) by the Royal Library of Berlin. Manuscripts ital. quart. 63-66 of the group *Manuscripta italica* also stem from Manzoni’s collection.

Ms. ital. quart. 77

As we find out reading the copyist’s colophon, the manuscript was created in Rome in the year 1455. For a long time (from the 15th until the 18th century), it was in ownership of the Florentine house of Gazzetti,

as stated by a note of one of the first owners: *Antonii Nicolai Gazzetti, quis invenit hunc reddat propter amorem, deinde apud me erit bonus socius et utar diligentia. VALE*, and subsequent notes of origin (one of these states the address of the Gazzetti family – Maggio street, opposite the Ridolfi palace). From Florence the manuscript had made its way to Great Britain, where a new binding was executed and where it was sold at an auction. In the year 1907 it made its way to the Royal Library of Berlin.

Ms. ital. oct. 6

In the year 1893, a part of the manuscripts from the university library of Berlin was transferred to the Royal Library, among them manuscript ms. ital. oct. 6: a collection of medical prescriptions from the beginning of the 16th century. The first written sheet contains a seal of the university library (*Ex Biblioth. Universitatis Frider. Guil. Berolin.*) and a special square seal confirming the transfer of the collection from that location (*Abgegeben von der BERLINER UNIVERSITÄTSBIBLIOTHEK*). Other manuscripts from among the Manuscripta italica transferred from the university library are: ital. fol. 164-165 and ital. quart. 58-60.

Ms. ital. oct. 11

The manuscript was a gift from the author (Bornio da Sala) for duke Borso d'Este. Upon the duke's death, the book had made its way to the St. Christopher monastery in Ferrara (from there stems the note of origin on the first sheet: *Iste liber est domus sancti cristofori ordinis cartusiensis prope ferraria*), and later – to the library of marquis Costabili. From that period (from the year 1836 specifically) stem notes on the protective sheets at the back of the manuscript, written down by the librarian, Girolamo Negrini, pertaining to the author of the work and the text itself. Later (in the year 1858) the manuscript was put up for auction and was purchased by Guglielmo Libri (1802-1869), an Italian mathematician and book lover. Finally, in 1915, it arrived at the Royal Library of Berlin through the antiquarian Martin Breslauer.

Ms. hisp. fol. 26

Charles, Archduke of Austria who at one stage during the war of the Spanish Succession (1700-1713) was proclaimed king of Spain as Charles III, in the year 1706 had set forth a military code of conduct (*ordenanzas militares*). This text was preserved until our time in one handwritten copy kept at the Archivo Histórico Nacional in Madrid. The manuscript entitled *Ordenanzas militares del Archiduque Carlos* deposited in Kraków is a later version, greatly diverging in content from the Madrid manuscript, reworked and amended with numerous comments by members of the Military council of the Archduke: general Josep Boneu, Conde de Elda (i. e. Francisco Coloma Pujades y Borja), Roque Stella and Andrés de Molina. The process of introduction of corrections and editing of this version of the text must have been completed before July 27th, 1711, because of the date found in the letter bound together with the manuscript, informing of the completion of the work on the text by the mentioned persons. The manuscript, created in Barcelona, was meant for the Archduke, which may be inferred from the meticulous and beautiful binding of the volume. It was purchased by the Royal Library of Berlin from count von Starhemberg on April 4th, 1889.

Ms. hisp. quart. 64

A gift of Alexander von Humboldt for the Royal Library of Berlin. According to the will of the donor, the manuscript was to be given to this institution after his death (note on fol. 1r^o: [...] *MSS nach meinem Tode der Kön. Bibliothek zu schenken. / Humboldt*). The manuscript had made its way to the collection in Berlin most certainly before March 31st, 1868, which may be inferred from the German-language library note (fol. Iv^o). The manuscript, made up of two independent texts, is accompanied by a letter in French, of which the author is one Eugène Vincent Stanislas Jacquet (1811-1838), a Belgian Orientalist. Jacquet had enjoyed the opinion of an uncommonly gifted researcher in terms of languages, and despite young age (he had died being just 27 years old) was highly valued by both Wilhelm and Alexander von Humboldt, with whom he exchanged letters on topics of science. The contents of the letter, written in Paris on December 12th, 1833, allow the determination of details from the earliest history of the manuscript: copies of both texts were

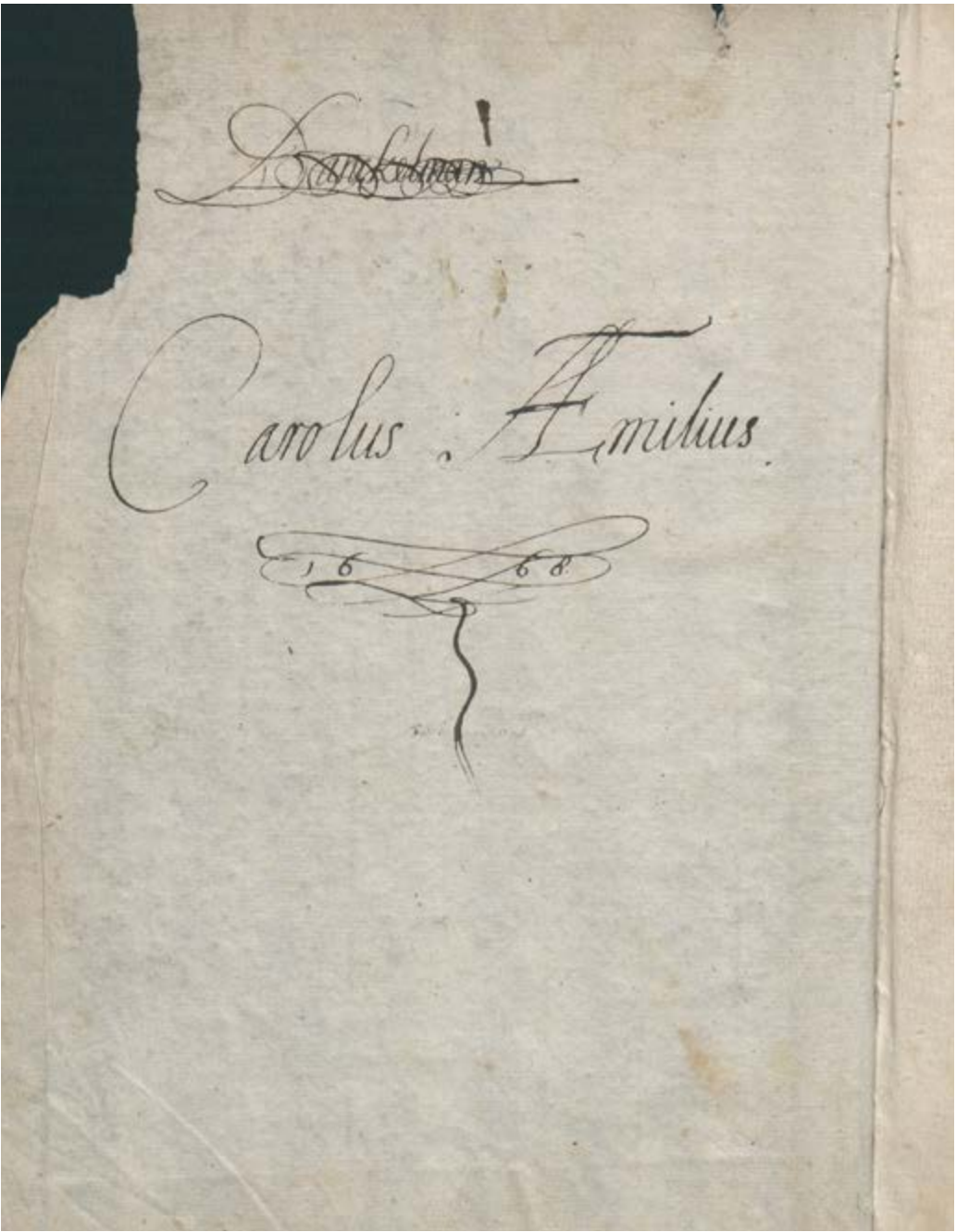
done by Jacquet himself, based on originals kept at that time at the National Library of Paris (current signature: Paris, BnF, esp. 325; anc. Saint-Germain 1588), to later be sent (along with the letter) to Alexander von Humboldt. As noted above, the manuscript was transferred directly from the collection of the German scholar to the Royal Library, between the years 1859 (date of death of the owner of the manuscript) and the year 1868.

Ms. hisp. oct. 1

The manuscript *Ojeada sobre la historia de la literatura hispanoamericana* is an autograph drawn up around the year 1856, in Parana, by Juan María Gutiérrez (1809-1878), an Argentine politician and literary man. The manuscript was a gift for a Prussian diplomat: Friedrich von Gülich – befriended with the author – which is confirmed by the dedication note (fol. IIIv^o): *Recuerdo de amistad, dedicado al Sñr: von Gülich, Encargado de Negocios de S.M. el Rey de Prusia por Don Juan Maria Gutierrez, Ministro de Relaciones Exteriores de la Confederación Argentina Parana 1856*. Von Gülich had sent a copy of the manuscript, until that time not published in print, to a German literary magazine edited by Adolf Ebert and Ferdinand Wolf, the *Jahrbuch Für Romanische Und Englische Literatur*, with its publication in mind. Issue III-IV of this magazine (1861) contains Gutiérrez' text translated into German (*Beiträge zur Geschichte der spanisch-amerikanischen Literatur*, pp. 177-195 and 245-267). The original, donated by von Gülich to the Royal Library of Berlin, was entered into the accession book of this institution in May of 1860. ¶

Pictures and coments

ms. gall. fol. 135

The signature of one of the former owners of the manuscript : prince Karl Emil
(1655-1674), Frederick William's son.

ms. gall. fol. 156

The Manderscheid-Blankenheim family's coat of arms with an ex-libris can determine the manuscript to be the property of Johann the 1st, the count of Manderscheid, residing in Blankenheim, son of Dietrich the IIIrd; the date 1473 is visible twice.

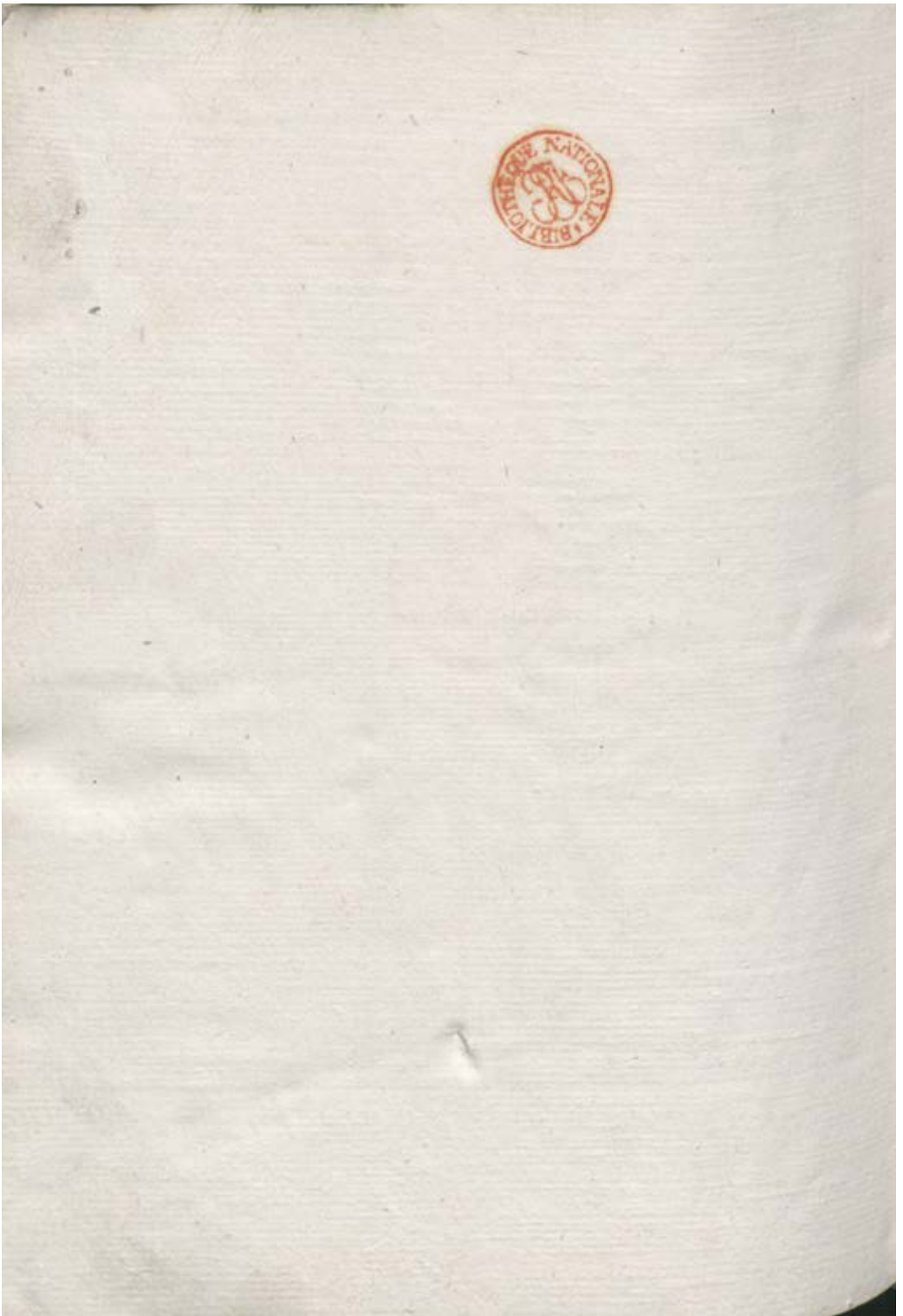
Bibliothek Blankenheimerlip

2

ms. gall. fol. 156

The inscription from the 17th century confirms that the manuscript had been the propriety of the Blankenheim family since the second half of the 15th century.

ms. gall. fol. 156

The stamp of the National Library of France in Paris, used in 1792-1802, allow us to think that the manuscript was seized by the revolutionary army from the Blankenheim family's collection of manuscripts.

Ger. 317

ms. gall. fol. 192

Ex-libris containing the names of two former owners of the manuscript : *BIBLIOTHECA REGIA BEROLINENSIS. / DONO / WILHELMI / REGIS AUGUSTISSIMI / D. XVIII. IUN. A. MDCCCLXVII. / EX BIBLIOTHECA ALSATICA / D. GERARDI / COLUMBARIENSIS*, i. e.

William the 1st (1797-1888) and Charles Gérard (1814-1877).

III
- le manuscrit a été acheté par
moi le 25 juin 1855, de mon frainiq
- Michel qui m'a dit qu'il
provenait de la bibliothèque
de Mr. Pantouka

JH

loable et honneste quil est de lauow promiz sil
se vauant Nussi laut et vituperable sera Il. sil
est negligé Et a si grand chose exccuter.sembleront
necessaire. que paroy fust en toscane. Car le trouble
qui y est tient toute ytalie suspencc la puissence
dele faire. est en Alphonce. Lequel come chun croit
le peut appouner. Vuilles dont induire et persuader
Icelui roy. les oreilles duquel sont ouuertes a touc
Cul habandonne pcelluy. et rende paroy au pays
de toscane. Car par ce moyen. En prenant la guerre
contre le turc. Il pourra et garder et ampliffier le
nom xpien. Nussy que lui mesmes la dyuulgue

Et yci fine le quart et derrenier
liure. ensemble les dicties.
de alphonce. *Car*

C'est le liure. de dieu du roy alphonce.
le quel est a moyes charles de croÿ.
fais de may

Charles

Se feme ment	Cest mispresure.
Se dieu dist vray	Cest sa nature.
Se dieu fait bien	Cest sa droiture.
Se dieu fait mal	Cest son entree.

Diarius Joh: et Excell: ^{mi}: L: Henrici Guil:elmi S: R: I: +
Comitis à Staremberg. 7.

Les faiz et ditz de alphonse roy darragon et de napes ^{per}
dignes de memoire. Compilez par anthomme pammoruntain
orateur et poete tres excellent. avec les addicions y seruant
translatz de latin en francois. Par maistre Jehan lorferre.
Conseiller maistre des Requestes de loict de monseigneur
le duc de bourgogne Et president de son conseil ordonne
en brabant.

Senfient le prohome dudit
anthomme de son pinner livre.

Benophon philozophe celui que les grece appellent
la muse actique fist vng livre ouquel il
recueillit les faiz et ditz de socrates. Vuellant
imuer que tout ce que fait et dist home sage
est digne d'estre note et mis en memoire. Le conseil duquel
je loe et approuue. Et tiengs que les ditz et faiz de tous
excellens homes se doibuent escorre afin que rien ne
sen perde. Et fa soit ce que en nre temps ne ayons seeu
homme si parfait qui ait peu parratandre la sapience dont
fist mencion le dieu appollo en ses respone. Conteffors auons
nous deu le roy alphonse qui sans nul desprisement entre
les roys et princes de nre age. A este tenu tressage et
tresvaillant. Les faiz et ditz duquel. doit lon tant plus
checor et Jugier dignes de grand memoire que lon a
trouue parcedeuant mains de roys Jugemens et sages.
Et nest ce point merueilles que gens communs qui nont
que penser a leurs propres affaires en delaisant tous autres
deuement grans deves et tenomes philozophes. et que

qui, fâcheux volontiers de s'occuper
thoïe avec vous, comme qu'il y aient
témont. Il prot. votre h. curieuse n'ont.

Votre humble et respectueux
serviteur

Claude Dupuy Parisien

ms. gall. quart. 25

Ex-libris of Charles-Etienne Jordan (1700-1745), the second owner of the manuscript and the author of many commentaries noted down in the manuscript.

Copie faite par ma fille Flora, en 1857,
sur un MSS. que m'a communiqué
labbé Ziiberlin, curé d'Orschwihr.

ms. gall. quart. 100

A note written down by hand of the first owner of the manuscript, Charles Gérard (1814-1877), informs us about the copyist : Flora, the daughter of Charles Gérard.

Ms. Gall. Qu. 101

Course du noiffant

Acc. 10, 159
(70)

abt Dorow's Maßfuß
n XI

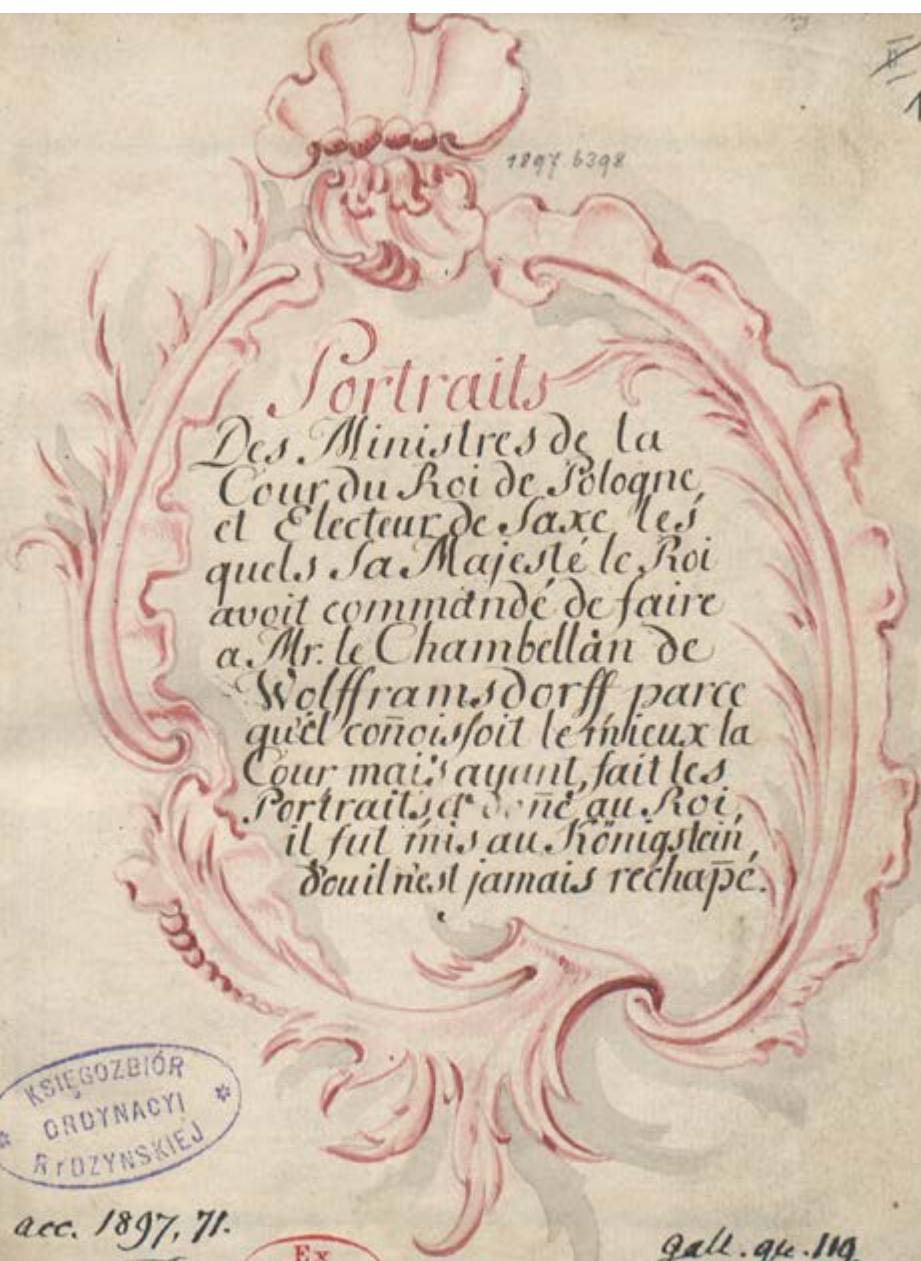
A.

ms. gall. quart. 101

Provenance note (written down with a pencil), informing that the manuscript comes from the heritage of Wilhelm Dorrow (1790-1845).

111
1

1897 6398

Portraits
Des Ministres de la
Cour du Roi de Pologne,
et Electeur de Saxe les
quels Sa Majesté le Roi
avoit commandé de faire
a Mr. le Chambellan de
Wolffram Dorff parce
qu'il connoissoit le mieux la
Cour mais ayant fait les
Portraits et donné au Roi,
il fut mis au Königstein
d'où il n'est jamais rechapé.

KSIĘGOZBIÓR
ORDYNACJI
RYDZYŃSKIEJ

acc. 1897. 71.

Ex
Bibl. Regia
Berolin.

gall. quart. 119.

Ms. gall. qu. 132.

1904 9598

II

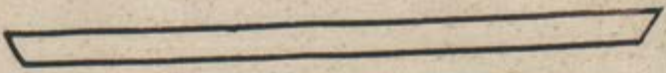

Sir T. P.
Middle Hill
842

ms. gall. quart. 132

The stamp of a nineteenth's century owner of the manuscript : *Sir T. P / Middle Hill* containing his initials and the name of the place where the collection was stored (Middle Hill). It was there where the collection of Thomas Phillipps (1792-1872) was stored at first, moved to Cheltenham in 1862.

Recueil de
 Vaudouilles et autres
 piéces Savans &
 Chistoire du tance
 Tome 4.

Phillips ms
 842

ms. gall. quart. 143

Ex-libris of Dr. Georg Freund – one of the owners of the manuscript.

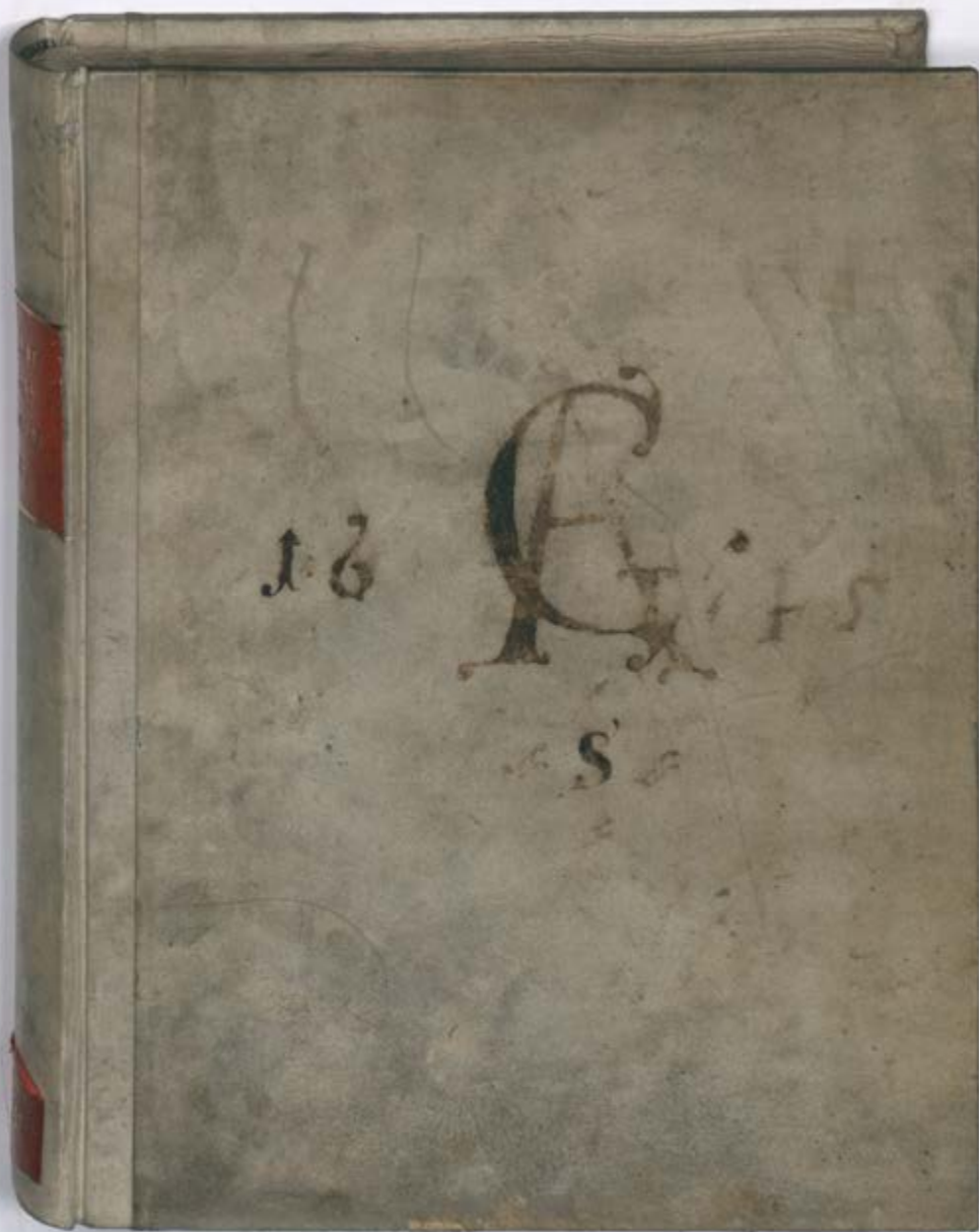
acc. ms. 1915. 253.

Ms. Gall. quart. 145

Fr. 90

933

ms. gall. quart. 157

The initials of the first owner of the manuscript: *GA*, who was the count von Erbach, Georg Albrecht the 1st (1597-1647) with the date 1645.

DONUM
FRIDERICI WILHELMI IV.
REGIS AUGUSTISSIMI
DIE 15. SEPT. 1847.

EX BIBLIOTHECA STEPH. MEJAN
COMITIS.

ms. gall. oct. 19

Ex-libris containing the names of two former owners of the manuscript: Friedrich Wilhelm the IVst (1795-1861) and Etienne Méjan (1766-1846).

M. 400 -

nto/

866. LETTERE ORIGINALI dirette al N. H. S^o Pietro Memo, patrizio veneto, figlio del N. H. S. Angelo I; scritte la maggior parte di pugno dal P. F. Lorenzo Ganganelli... minor conventuale... poi cardinale di S. Chiesa, finalmente papa Clemente XIV. 1 vol.

in-fol. mar. r. compart. tr. dor. (*Aux armes de Clément XIV.*)

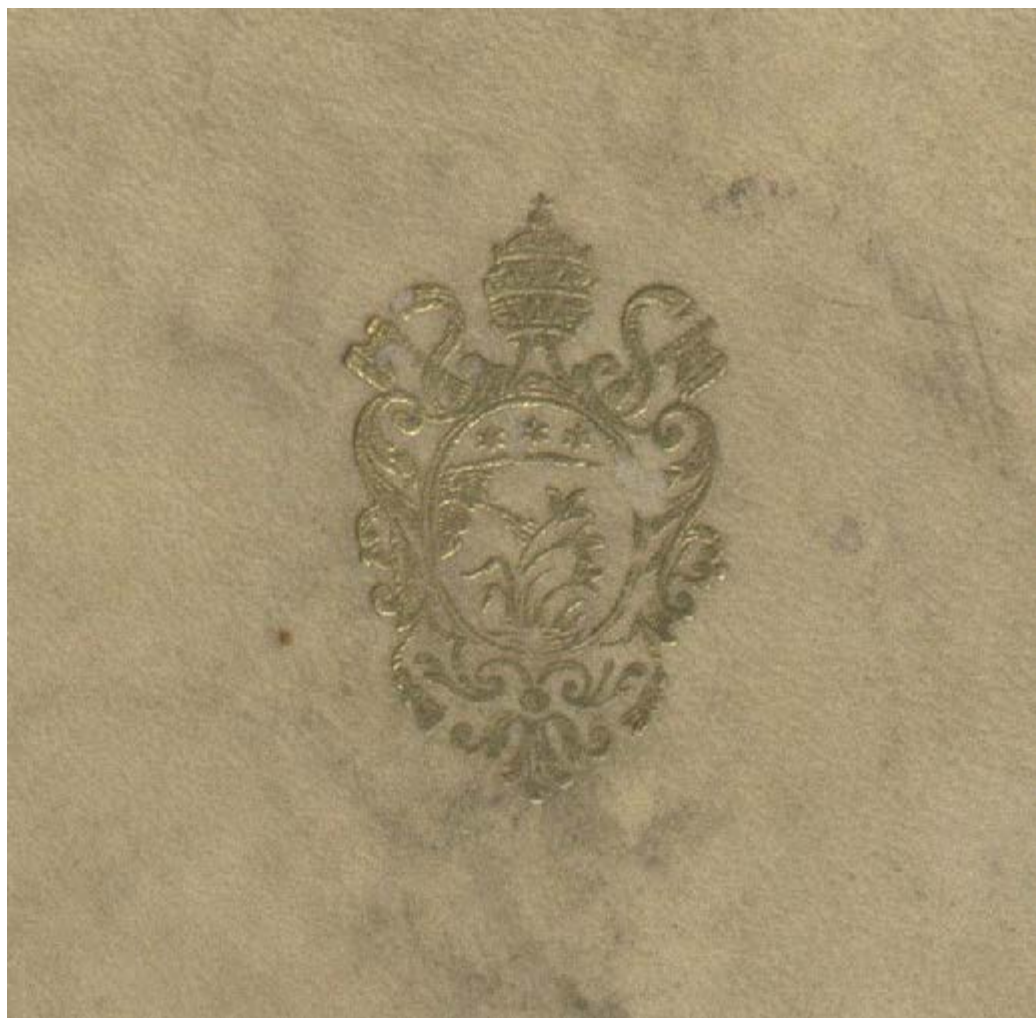
Recueil de lettres originales ou AUTOGRAPHES de CLÉMENT XIV. Ce recueil a été formé par P. Memo, à qui les lettres du pape sont adressées. Il y a joint la copie des siennes. En tête du volume se trouve un beau frontispice sur lequel sont peintes les armes de Clément XIV. Ces armes ornent un des côtés de la reliure; sur l'autre sont celles de P. Memo. Ce recueil provient de la bibliothèque de RENOUARD.

Acc. 10,548

~~29
(17/18. 2. 36)
Vente public~~

ms. ital. fol. 146

Ex-libris of the A. A. Renouard library and pieces of paper from the auction catalogue (E. Huillard, "Catalogue des livres rares et précieux manuscrits, et imprimés, composant la bibliothèque de feu M.E. Huillard", Paris, 1870, pp. 164-165).

ms. ital. fol. 156

Coat of arms of Pius VI (Giovanni Angelo Braschi, 1717–1799) tooled in gold on the binding of the manuscript.

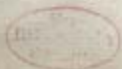
1. Excerpta e MSS. Collegii Romani De annis 1503—1526.
2. Excerpta ex actis Generalatus Archiepiscopi Viterbensi. Emili. S. Augustini. 1507—1518.
3. Excerpta ex libris Hieronymi Aleandri ad Cardinalem Medicum Wormatia Festi, Julij 1521.
4. Correspondance de Moray Duplessis avec Jean Diéval, touchant l'introduction de la reforme à Venise.
5. Exc. ex mandato Gregori XV ad Episc. Montis Casensis: de Paulo Surpia.
6. Istruzione sopra le cose di Germania, secondo che à N. S. parera, che S. M. C. l'avesse da governare portata in Spagna per il Montepulciano. 1531.
7. Excerpta ex libris Cardinalis Campegi et Hieron. Aleandri Archiepiscopi Bredensium de annis 1531. 1532.
8. Exc. e schedis Antonii Cardinalis Serpanti.
9. Exc. minora e Biol. Fuldenf. ad hist. reformat.
10. Lettere diverse e negociate in proposito del S. Concilio Tridentino.
11. Notitia libri rarissimi Ms. Antonii Melledonne istoria del Concil. di Trento.
12. Lettera del Re Henrico II di Francia ai Stati di Germania
13. Exc. ex Instructione Episcopo Aversano ad Ferdinandum II Imp. missa, data.
14. Epistola Hieronymi Vida ad legatos Concilii Tridentini contra colloquium Wormaticum 1545.
15. Epistola Rudolphi R. Bohemia ad Regem Hungaria.
16. Notitia variorum S. S. Officiorum.
17. Exc. ex Instructione Pauli III. romina data Episcopo Montispolitano, 1539 in aulam lazaricam mittendo.
18. Exc. ex relatione Nuntii anonymi qui de aula Rudolphi Imperatoris.

1911.47

Phillipps Ind
14 260 }
21847 }

Ital. Fol. 173

ms. ital. fol. 173

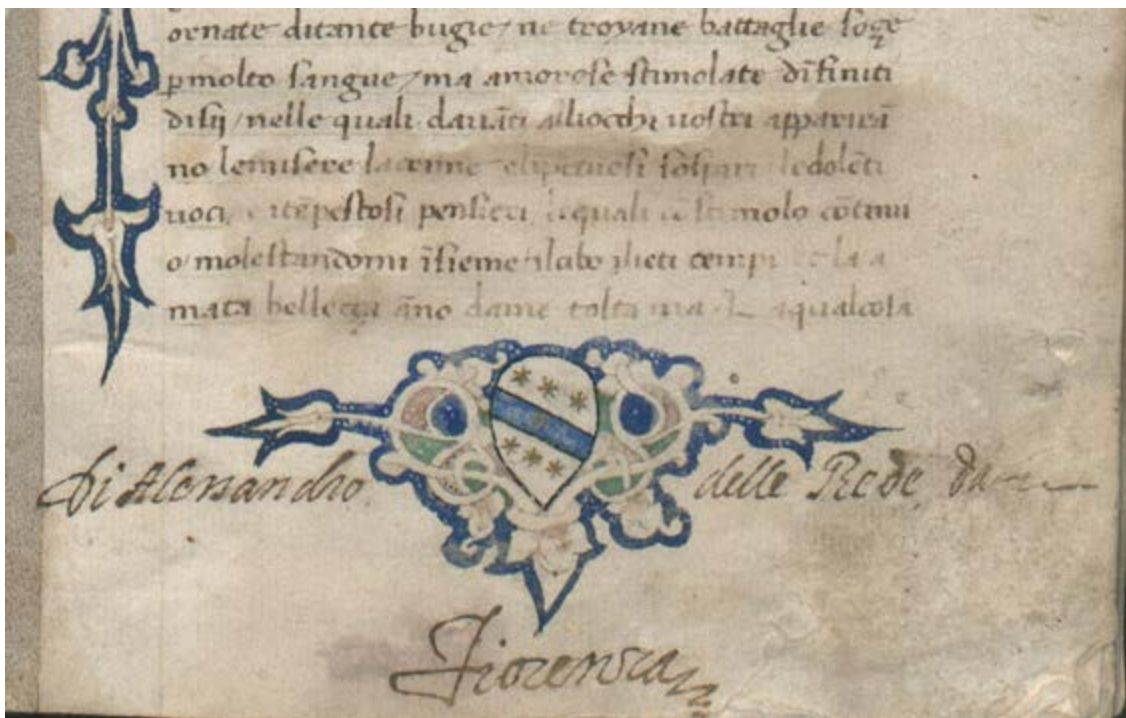
Note betraying the provenance of the manuscript from the Phillipps collection. It is eventually a later-bought item (1911), not part of the big lot bought by Royal Berlin Library in 1887. The manuscript's call number is ital. fol. 173 and it does not contain the prefix "Phill.", so characteristic of the previous items.

ms. ital. quart. 15
Stamp "v.N." betraying the provenance of the manuscript from the Nagler collection.

Aus dem im Januar 1867 erworbenen Nachlass Karl Ritters.

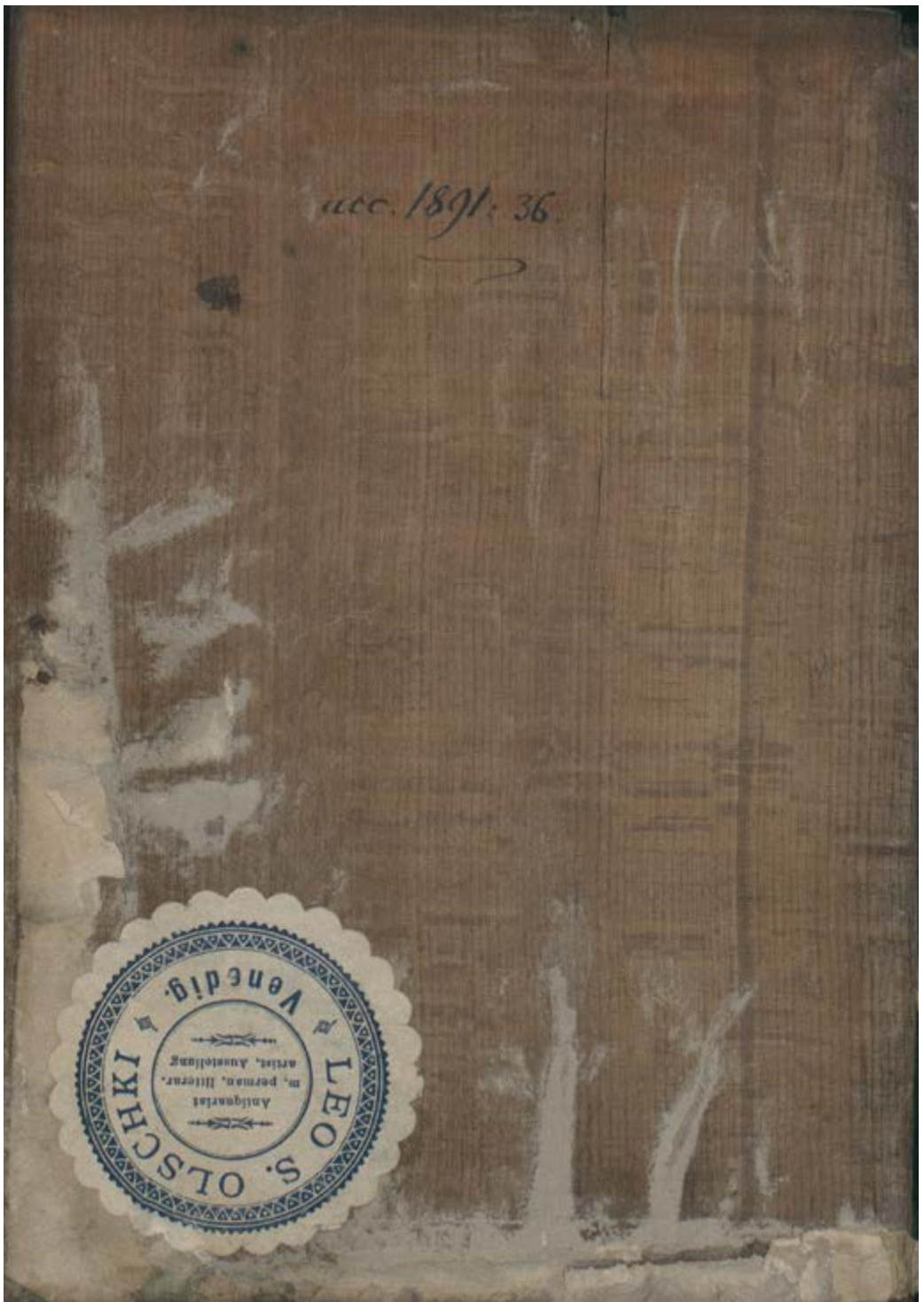
ms. ital. quart. 44
Note explaining the origin of the manuscript from the legacy of Karl Ritter (1779–1859), German geographer.

ms. ital. quart. 47

Coat of arms of the family Dell'Erede (delle Rede) and provenance note of
Alessandro delle Rede.

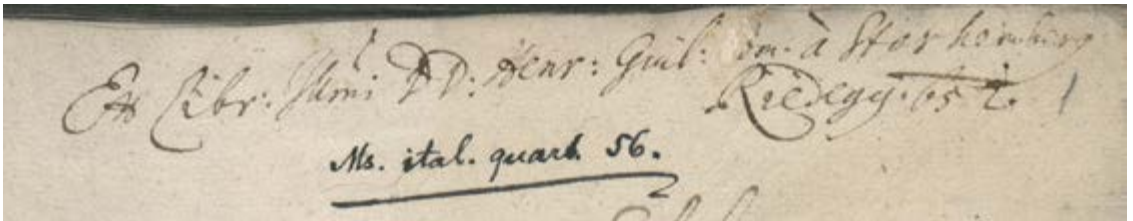

ms. ital. quart. 52

Label of antiquarian L. Olschki.

ms. ital. quart. 53
Ex-libris of Count Erasm von Starhemberg (1595-1664) on the flyleaf of manuscript ital. quart. 53.

ms. ital. quart. 56
Ex-libris of Heinrich Wilhelm von Starhemberg (1593-1675).

II. Dres. 8

ital. qu. 62.

(Mangini 10)
acc. 1894, 35

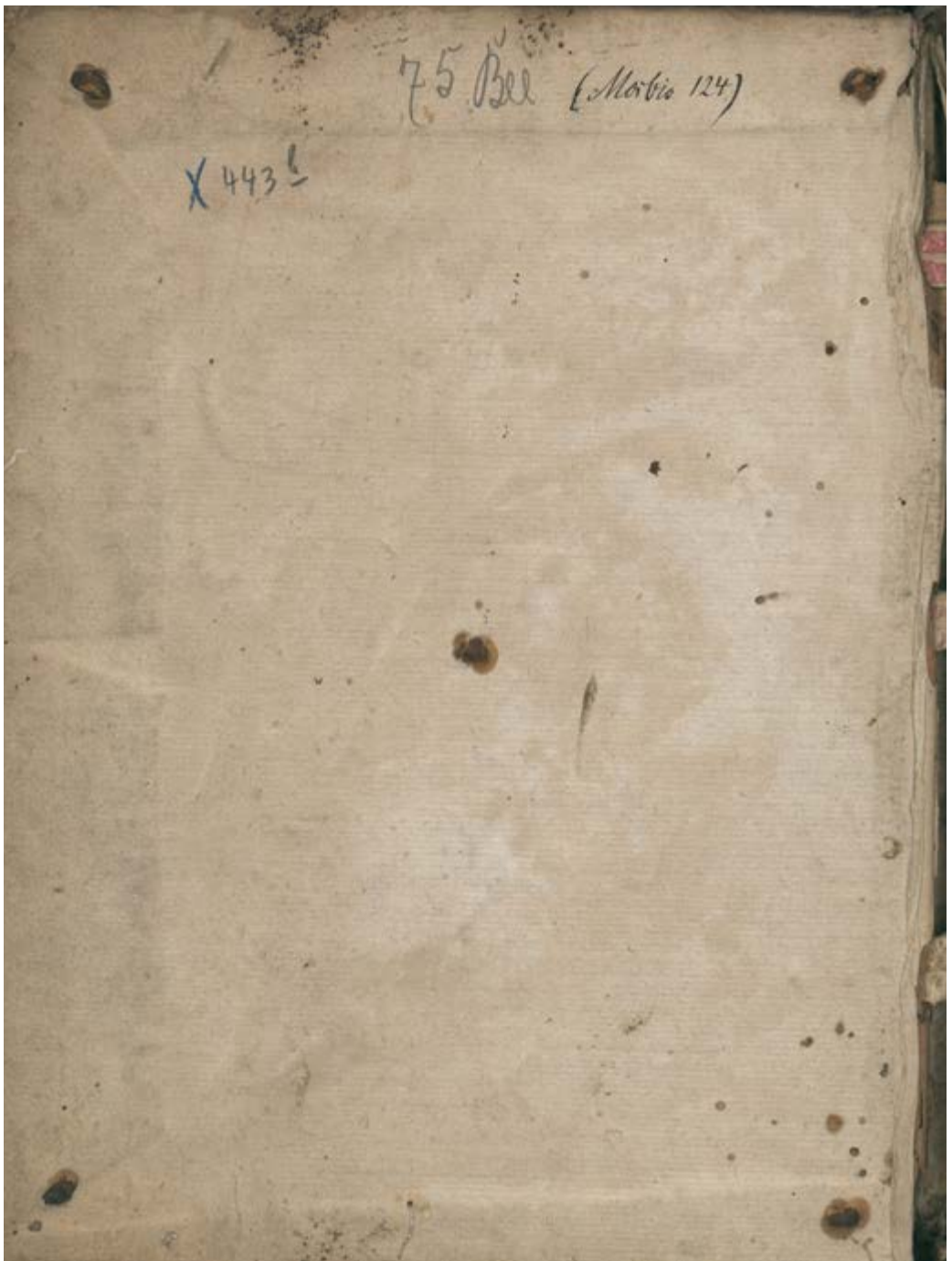

H. C ms 73

(Manzoni 22)

acc. 1894, 40

ital. qu. 64.

L'uno e l'altro e l'altro e l'altro
 Gont emio fero d'esse tuo d'esse
 d'esse hem p'esse p' d'armore
 morte. pendua. ab'ota. l'gamin
 d'aminio. faloro. e b'ornate. f'angore
 gont leate al mio. crade e p'eminio
 p'eminio. d'ol'ino. h'ulto e p'iamo
 p'iamo. Be te l'istando. l'epo. ingano

O d'esse marcello. g'ep'essimo p'oro
 e quello. g'onax e p'omino. fu b'ornate. d'aminio
 med'ante. d'ol'ino. h'ulto e p'iamo. d'aminio
 p'ep'ere. f'ere. p'oro. v'ine. ma quasi. morto
 l'altro. ab'otaro. fu. sup'oro. g'ep'oro

M et tempo che g'innonda v'ina / s'ossim p'la
 volte memora / or quel g'omo che suon

Lionardo gazzetti in via magio rimpeo
 al palazzo de ridolfi

110

fiano: In uero che omni signoria ne possi dadio: E da
lun diffenlati uamente, e ad uita per diffensione de
lunon oia correctione dret: E per fienare lan miqu
ita de peccati e alle peccati loro: Fianca uisti perchede
lono e fier citate e dretalran, ed fender la fanta euera
gustina, dando a crastbe duno secondo loque sue: E i
uota uolagustina dadio laquale per loro fide fare ite
ra: Per dimostrare che il nostro signore iddio regge
il mondo per misericordia: E per fiera grana dilectati
dimo per pinelle nella beatitudine di uita eterna: In
pero che che con eite ed quanto conetto in questo m
ando: Tanto sera alleuato della correctione dell'altre
moy: E per fiera che per lo minore della gustina te
mportale del mondo, molte male uolonta si fienono
e uolano adietro alla uera ragione: E deglino med
fieri fienono per timore della gustina del mondo
e non ruerere ne danno ne uergogna: E se se
interuenne piu che per lo timore e gustina
e questo modo si uerugono: E per molte
fieri fienone ruerere e dnoare uigno
moud temporal: Et se fosse seruo con perato
e con detto uer per e ouero uer altro moio: S
e tuo serua leal mente: Non rugar
e uerale: e uer guardando adio con

ms. ital. 1922. 88. 1
ms. ital. 904. 83.

ms. ital. quart. 83

A painted page from *ducale*. In the image: Madonna and child, Saint Jerome sitting at their feet and Girolamo (Jerome) Bolani for whom the *ducale* had been prepared. Traditionally it was the officer who was given the book to take care of the decoration of the manuscript. He often commissioned paintings of famous Venetian artists.

ms. ital. quart. 86

Ex-libris (coat of arms) of Friedrich Albert
von der Schulenburg-Klosterroda (1772-1853).

Vino ch ño podise lozinare e de
 questo meza co la proua ch auese
 malle a pietra ho de rancie sub
 ito el fara orinare fora la pietra
 oranella vixibelmete *Zoli lojola* *solatro*
 vrio mezano esa certi pomelli ro
 sse chome cerese de dentro de queste
 poneli sono certi granelli amodo
 de quelli de figz et anò asai sapore
 amazzali e questi pomeli semadur
 ano quan madurano loua vico
 lento la allora sematene tuto lan
 no *Zoli* questi pomeli epista
 li emesedali obono vino e por el
 colla ch el sia bene charo e beuelo
 i continete videtrai vnsire lo
 anole opietra o altro malle ch
 proceda data vesiga e questi

ms. ital. oct. 6

Stamps showing that the manuscript belonged to the Berlin University Library and was moved to the Royal Library in 1893.

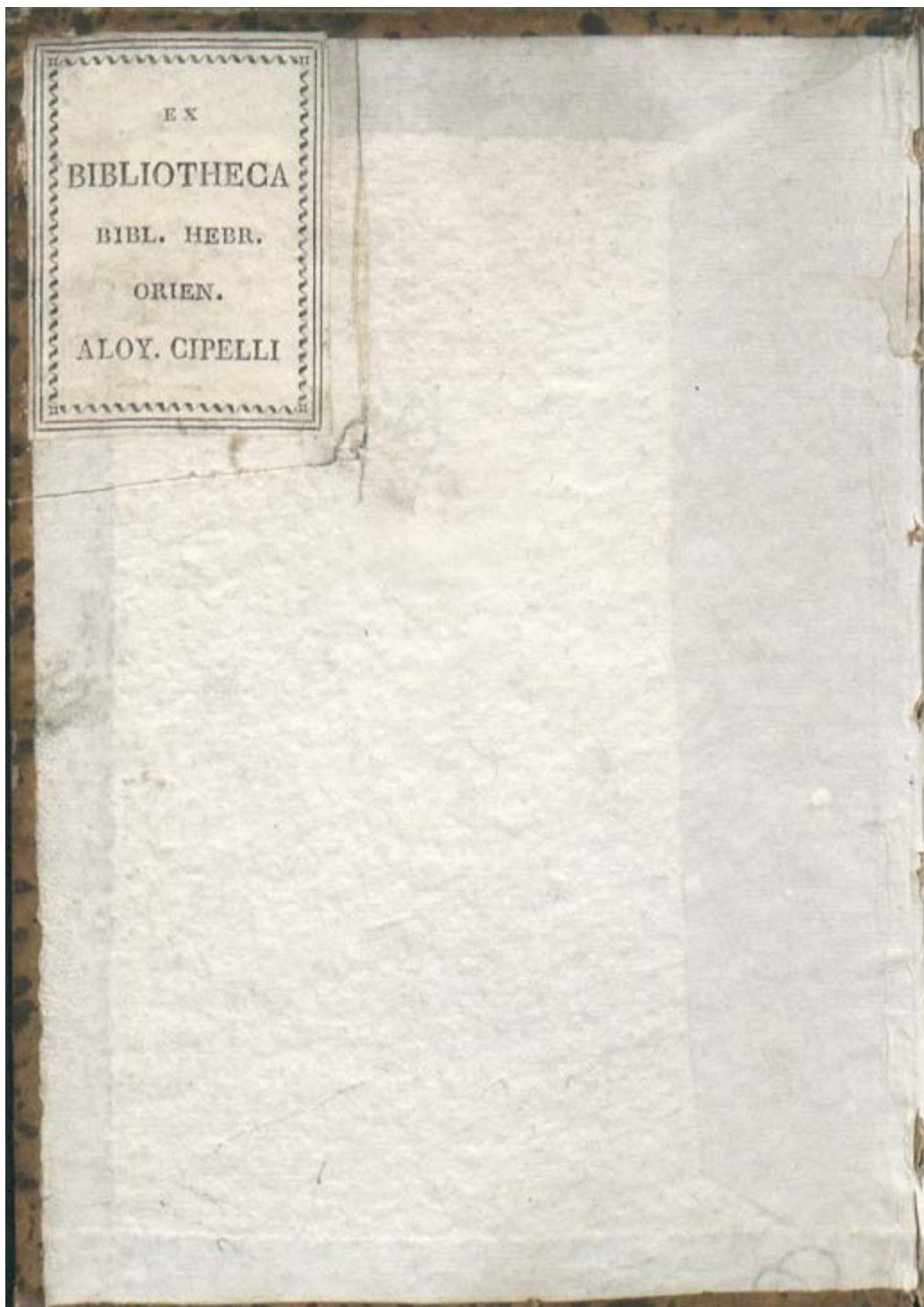
Ad Illustrissimam principem: & excellē
 tissimam dūm dūm Borſiū Claris
 simam dicitur Mutine ac Regni Rodi
 niensis comitē ac Marchionē Estēn: -

POLONEIL CVIE
 BYRNEO PECTO
 VNO HVVANO
 TEMPLE DEDIVINA

Sapientia tu reputato. Le eas famosissime lege
 suono anchora a li presente huūmū chiara te
 stimonianza de la anticha iusticia. Era secon
 do che dicono alcuni spesse volte usato de
 dire Ogni pncipato. Ne publica ouer re
 gimeto si come noi andare et stare sopra doi
 pedi Di quali el maturo gravita afferma
 na il dextro non taserare alcun dissecto comel
 so i pūto. et il sinistro ogni ben facto remu
 nerare. agungendo che qualūcha de le
 due cose gia deete per iustio o per negligētia
 si sottineua: et men che ben si seruaua sen
 ca niuno dubio quella Re pu^a chel facea

Ex
 Bibl. Regia
 Berolin.

Este liber est donatus sancti cristofori ordinis car
 thusianis ppe fernand

ms. ital. oct. 13

Ex-libris of Luigi Cipelli (1804-1869), Parmense canon and professor of oriental languages at Parma University.

ms. hisp. fol. 20

Letter addressed to Dr. Julius Ludwig Klee (1807-1867) informing about the academic value of the manuscript.

Bibliothecae regiae berolinensi
Dono obtulit. P. C. W. Beuth
MDCCCXX.

ms. hisp. quart. 24
Provenance note indicating the collection of Peter C. W. Beuth (1781-1853).

Adelbert von Chamisso.
1818.

ms. hisp. quart. 44
Signature indicating the provenance of the manuscript from the collection of
Adelbert von Chamisso (1781-1838).

A honor del sant spirit
No qual nos sempre en amor
Da ra mor am peccado

—: Amen :—

DICASA MINUTOLI TEGRIMI

A D^{no} Mariano de Cavia) 3

No es el placer de molestarle, ni el deseo, el que me mueve en esta ocasión dirigirla la presente. No D^{no} Mariano, es la necesidad de un oscuro y pobre maestro de escuela que acudió al extremista Maestro, al Maestro de la prensa, para que le diga algo sobre su "Estado actual" con relación a la Ley de Jurisdicción.

Y como su popularidad iguala a su mucha cultura y bondad, a V. someto mi obra - ó lo que sea - y le ruego - en particular ó en público - me desengañe de, si puedo esperar algo, ó por el contrario, si mis ilusiones, de autor novel, son marchitas.

Se de sobra, D^{no} Mariano, que no reúno condiciones de autor, y menos de hacer obras para teatro; pero como con nueve reales y medio que tengo diarios, he de mantenerme dignamente con mis padres (ya ancianitos) y una hermana, hay necesidad... de trabajar, de... ingeniarme... de hacer algo, del Sr. Autor! para ayudar con un algo a los miserables garbanos de cada día.

Así, pues, no dudo sea también mi Maestro; rogándole encarecidamente, dé su opinión sobre el fondo y forma del libro; y como D^{no} Mariano, me indique las enmiendas, cortaduras y correcciones que necesita para su éxito; por lo que, dándole las gracias anticipadas, y quedándole reconocido, ofreciéndole a la par en lo poco que puede y vale un simple educador de la niñez, como maestro y particular que da amigo y le distingue y admira. o. s. o. y. g. b. o. m.

Ángel González
Carbajo.

Ms. B. 97. 1. 1. in the Secretary's
Cabinet. Calderon - no T. 1. 1.
Haltan aus "Hauptkammer" -
Sicoff.

ms. hisp. quart. 78

Note indicating the provenance of the manuscript from the collection of Ludwig Tieck (1773-1853).

Ex Libris
Carol. Herman. de Thile.

Gegeben d. Königl. Hofbibliothek zu Bonn von Thile
d. 20. Octob. 1857.

6708

A
Dieses Handſchrift, gekauft im April 1885 von Buchhändler S. Glogau & Co in
Leipzig, war früher im Besitz des Ober-Reg.-Rath Frh von Tettau.

ms. lus. quart. 1

Note regarding the purchase of the manuscript from the S. Glogau & Co. anti-
quarian bookstore in Leipzig, with information about the previous owner of
the manuscript Wilhelm von Tettau (1804-1894).

Conclusion

The group of Romance manuscripts in the Berlin collection is very diverse. It is comparatively small, but provides a broad spectrum of Romance writings from the middle ages and the so-called modern and contemporary times: varied literary genres as well as numerous other texts – historical, political, philosophical, hagiographical, medical, utilitarian, etc. This collection probably corresponded to the requirements of people interested in their contents, but also with the needs of historians dealing with Romance languages, because it contains quite a vast number of very old texts, the oldest being from the 13th century. Apart from this they are in most cases very meticulous, beautiful, illuminated copies, which is most likely related to the interests of German art historians. The areas of interest of German science over the last three hundred years, had surely influenced the different stages of expansion of the collection, its history, beside, of course, the passion of Prussian rulers for collecting books. As for the history of the collection of Romance manuscripts itself, one may draw certain general conclusions, which we may allow ourselves after the above presentation of documented facts.

There were many sources from which Romance manuscripts had found their way to the Berlin library. A part of them, and this applies mostly to French manuscripts, were present in the collection almost since the beginning, thanks to the dominating role of French culture at the time this collec-

tion was being founded. The closeness of France and lively contacts reaching back to the middle ages had caused the manuscripts to easily find their way to German soil. The case is somewhat different with Italian and Iberian manuscripts. Here, the initial interest was mostly political and diplomatic in character, and until the 19th century rather few manuscripts in these languages had made their way to the Berlin library – however we find here certain interesting exceptions from an earlier period.

From among the sources which had “enriched” the Royal Library of Berlin particular praise deserve the truly valuable book lover collections: of the Starhembergs, of Phillipps, of Méjan. The collections of these book lovers included true treasures among manuscripts, and it was thanks to their obtaining that the Royal Library of Berlin quickly gained the status of an important European library, despite still being quite “young”.

Another important group of purchases formed the heritages of illustrious persons. Beginning, in turn, in the 19th century, particularly numerous were purchases at antiquarian stores or auctions. To a certain degree this reminds us of the means of creation of handwritten collections of the United States of America concerning e. g. French or Italian mediaeval manuscripts. Libraries and other institutions from the United States attempted at all costs in the 19th century to gain precisely such monuments, when Romance philology was a “fashionable” field of science and had enjoyed, in those circles, much popularity and esteem. At that time in Europe were bought any available works, and because a particularly large group of manuscripts offered for sale were hagiographic texts, it is mainly those manuscripts which institutions from the United States presently have in their collections.¹¹² The Royal Library of Berlin operated in a similar manner to a certain extent, collecting what was available, and thus sometimes purchasing objects having no real value. More often, however, the situation was that Romance manuscripts bought at auctions were on the one hand valuable, and on the other related to the research interests of German science. For instance, the purchases of medical manuscripts definitely related to interests concerning the history of

112 The high numbers of religious manuscripts offered in the 19th century may probably be linked to decrees dissolving the religious orders (both issued by Napoleon and other rulers). A part of these manuscripts made their way to the antiquarian market instead of being transferred to public libraries.

medicine, which was studied successfully in Germany between the 19th and 20th century, accompanied by publication of many source texts and offers of numerous interesting studies on this subject. This is proof of a certain meticulousness in the selection of purchases, even though an auction as a form of acquirement provided availability of only a limited number of manuscripts (in this way it was not possible to amass collections comparable to those offered by public libraries in France or Italy for instance). Beside remarks concerning the contents and “value” of the collection, one should be reminded of the statistical aspect, meaning – the number of Romance manuscripts in the collection of the Preussische Staatsbibliothek. Adding the manuscripts kept in Berlin and Kraków, as well as wartime losses, one will arrive at just over one thousand Romance manuscripts (excluding items from the collections of Hamilton and Phillipps). ¶

ISBN: 978-83-62705-08-5